

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»

НАЦІОНАЛЬНА І ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ

Збірка матеріалів обласних педагогічних читань,
присвячених 88-ій річниці із дня народження
О.А. Захаренка

Черкаси–2025

УДК 37.017.4(091)(477)

Н 35

*Рекомендовано до друку вченою радою КНЗ «ЧОПОПП ЧОР».
Протокол № 2 від 29 травня 2025 року*

АВТОР-УКЛАДАЧ:

Крутенко О.В., доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», кандидат педагогічних наук

РЕЦЕНЗЕНТИ::

Норкіна О.В., доцент кафедри дошкільної освіти та професійного розвитку педагогів комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», кандидат педагогічних наук;

Чернова Л.І., директор закладу загальної середньої освіти I-III ступенів селища Драбове-Барятинське Драбівської селищної ради Черкаської області

Н 35 Національна і громадянська ідентичність особистості в українській педагогічній думці. Збірка матеріалів педагогічних читань, присвячених річниці О. Захаренка. / уклад. Ольга Крутенко. Черкаси: ЧОПОПП ЧОР, 2025. 92 с.

Збірка містить матеріали, які висвітлювалися на педагогічних читаннях, присвячених річниці з дня народження Олександра Антоновича Захаренка. Презентовано досвід закладів освіти Черкаської області щодо впровадження ідей Олександра Захаренка та інших педагогів-класиків у практику ЗЗСО на сучасному етапі.

Основний акцент зроблений на осмислення феномену національної та громадянської ідентичності особистості в українській педагогічній думці, історичний контекст, культурні впливи і виховні стратегії, що формували українську ідентичність у різні епохи. Також розглядаються погляди провідних вітчизняних педагогів на формування національної свідомості, патріотизму, морально-етичних цінностей та громадянської активності.

Посібник буде корисним для керівників освітніх закладів, їхніх заступників, педагогів-організаторів, класних керівників.

©КНЗ ЧОПОПП ЧОР, 2025

ЗМІСТ

Бех І.Д., Журба К. Теоретико-методологічні засади формування української національної та громадянської ідентичності у закладах загальної середньої освіти.....	4
Лісова Н.І. Вплив війни на формування національної та громадянської ідентичності: реалії та механізми утвердження в системі ЗСО.....	26
Гаряча С.А. Українська ідентичність: педагогічні погляди та виклики сучасності.....	30
Крутенко О.В. Інтеграція національних цінностей в освітній процес як головна ідея педагогічної спадщини О.А.Захаренка.....	38
Сотула О.В. Національна ідентичність як фундамент формування економічної культури суспільства: уроки минулого та виклики майбутнього.....	44
Бак В. Джерела натхнення сучасної людини. Козак Мамай та генетичний код українця	49
Мариненко Н.В. Педагогічна спадщина О.А.Захаренка в контексті сучасної доби.....	55
Прокопенко Г. Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти в сучасних навчальних закладах.....	60
Упир Л.М. Формування національної і громадянської ідентичності здобувачів освіти у сучасному вимірі.....	64
Осадча Ю.М. Мова як основа національної ідентичності: від минулого до сьогодення.....	68
Хільченко Н. Розвиток громадянської ідентичності.....	72
Семеновська Н. «Виховати патріота...».....	73
Івко О.М. Формування поняття української ідентичності на уроках української мови та літератури як крок в успішне майбутнє України.....	76
Рубан І.С. Кримськотатарське театральне мистецтво як засіб утвердження національної свідомості та ідентичності.....	82

Іван Бех,
*академік, доктор психологічних наук,
директор Інституту проблем виховання НАПН України;*
Катерина Журба,
*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник лабораторії
громадянського та морального виховання
Інституту проблем виховання НАПН України*

Теоретико-методологічні засади формування української національної та громадянської ідентичності у закладах загальної середньої освіти

І. Актуальність проблеми. Формування у підлітків національної та громадянської ідентичності є проблемою державної ваги і національної безпеки з огляду на анексію Криму, військові дії на Донбасі, які стали можливі через маргінальні настрої та національну невизначеність значної частини молоді з півдня і сходу України. Виклики, перед якими стоїть наша країна, як то: відстоювання власної територіальної цілісності, становлення політичної нації, зростання ролі власної причетності і відповідальності за долю України вимагають уваги до виховання підростаючого покоління та актуалізують формування у підлітків національної та громадянської ідентичності.

Актуальність формування національної та громадянської ідентичності обумовлена необхідністю досягнення й засвоєння національно-культурних цінностей українського народу, історичної пам'яті, збереження національної аутентичності та традицій. Водночас, формування національної та громадянської ідентичності має здійснюватися на основі рівноправного діалогу з усіма етносами і народами, які проживають на теренах України і спрямовуватися на згуртування української нації, створення сприятливих умов для їх розвитку. Важлива роль у цьому плані відводиться позакласній діяльності загальноосвітньої школи, яка володіє відповідними виховними можливостями.

Про необхідність активізації уваги до формування у підростаючого покоління національної та громадянської ідентичності йдеться в Законах України “Про освіту”, “Про культуру”, “Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті”, Указі Президента «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадянськості у цій сфері», Постанови Верховної Ради “Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді”, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., Проекті Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року, Концепції українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах

сучасних модернізаційних змін; Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 рр.

У зарубіжних програмах та документах ЮНЕСКО основна увага акцентується переважно на культурних здобутках (Конвенція ЮНЕСКО про значення культурної спадщини для суспільства (2005), Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2010), де пріоритетними є проблеми ідентифікації та національно-культурної ідентичності молоді у європейських країнах, вивченню культурного ресурсу та міжкультурного діалогу). Широку підтримку на теренах ЄС, здобула Програма культурної освіти, розроблена National Advisory Committee on Creative and Cultural Education (NACCCE) in England (2013), в якій основна увага приділяється вивченню традиційної і сучасної культури країни у взаємозв'язках та різних проявах.

Важливими чинниками, які впливають на процес формування і національної та громадянської ідентичності зростаючої особистості є з одного боку глобалізаційні процеси, а з іншого – рухи за збереження своєї аутентичності; відірваність значної частини населення від національного ґрунту та зорієнтованість виключно на радянські чи західні цінності та зразки поведінки, системна криза українського суспільства, невизначеність національної ідеї, відсутність реформ і позитивних зрушень.

Серед негативних чинників у вихованні національної та громадянської ідентичності підлітків варто визначити інформаційну війну та військову агресію РФ по відношенню до України, де особливий акцент був зроблений на:

- російськомовному населенні, відлученому від української мови;
- перекручуванні історичних фактів та запереченні автентичності української мови та культури та самого існування нації;
- боротьбу за утвердження російської мови як другої державної та витіснення української мови з Медіа-ринку;
- використанні політтехнологій та передвиборчих компаній з метою розмежування регіонів України, зіткнення інтересів на основі різниці та поглиблення суперечностей;
- ностальгії за радянським минулим.

Усі зазначені чинники, спрямовані на нівелювання національних цінностей, виключення молоді з національно-культурного контексту, формування меншовартісної свідомості та самосвідомості по відношенню до інших культур, які борються за панівне становище на теренах України.

Формування національно-культурної ідентичності має опиратися на:

- історичну правду;
- історичну пам'ять;
- національні ідеали;
- національну гідність;
- національну самосвідомість;
- патріотизм.

Водночас стан виховної роботи у середній школі, зокрема щодо формування національної та громадянської ідентичності, засвідчує її відставання від запитів сучасного суспільства. Зберігається традиційний і дещо застарілий підхід до діагностування й формування національно-культурної ідентичності в учнів середньої ланки школи.

Проведений аналіз наукових, методичних джерел і сучасних тенденцій, що склалися в теорії та практиці формування у підлітків національної та громадянської ідентичності, виявив низку суперечностей між:

- об'єктивною потребою суспільства у формуванні національно-культурної ідентичності та недостатньою теоретико-методологічною обґрунтованістю її формування у підлітків;

- значним виховним потенціалом позакласної роботи ЗНЗ та його неефективним використанням у формуванні національної та громадянської ідентичності у підлітків;

- потребою формування національної та громадянської ідентичності та методичною нерозробленістю проблеми.

Отже актуальність, педагогічна значущість проблеми, виявлені суперечності та доцільність наукового пошуку шляхів її вирішення зумовили вибір теми дослідження: „Формування у підлітків національно-культурної ідентичності”.

II. Ідентичність у розвитку Я особистості

Ідентичність – внутрішній, суб'єктивний стан особистості, у якому виражається усвідомлення нею себе як своєрідної стійкості особистості, як самототожності, переживання постійно наявного Я, його збереження. Зазначимо, що якраз переживання є досить важливою характеристикою особи стосовно її ідентичності. Оскільки ідентичність пов'язується з структурною цілісністю особистості, то її доцільно співвіднести з ідентифікацією. Відмітимо у цьому зв'язку, що остання настійливіше на даний час визначається як механізм і процес, що забезпечують формування ідентичності.

Вичленняючи тотожність Я особистості як основне призначення ідентичності, все ж слід узгодити її зі змінами, які відбуваються з особистістю у процесі безперервного розвитку. З цією метою Е. Еріксоном у науковий обіг було введено спеціальне поняття “его-ідентичність”. Це новий психосоціальний параметр, який з'являється у підлітково-юнацькому віці. Сутність його полягає у тому, що у цьому періоді у молодих людей виникає кардинально нова для них соціоособистісна проблема – зібрати до купи знання про самих себе, які на даний час вони мають (які вони сини чи дочки, учні, спортсмени, хористи, учасники громадських об'єднань і т. д.) й інтегрувати ці багаточисельні образи себе в особисту ідентичність, яка представляє усвідомлення як минулого, так і майбутнього, яке логічно впливає з нього. Е. Еріксон підкреслює психосоціальну сутність его-ідентичності, звертаючи пильну увагу не на конфлікти між психологічними структурами, а швидше на конфлікти всередині самого его, і на те, як на нього впливає суспільство, особливо групи ровесників.

Отже, его-ідентичність можливо визначити наступним чином. Молодь, що зростає і розвивається, а також переживає внутрішні фізіологічні зміни, перш за все пробує укріпити свої соціальні ролі. Молоді люди інколи хворобливо, часто з допитливості проявляють занепокоєність тим, як вони виглядають в очах інших у порівнянні з тим, що вони самі думають про себе; а також тим, як поєднати ті ролі і звички, які вони культивували у собі раніше, з ідеальними прототипами сьогодення. Інтеграція, що з'являється у формі его-ідентичності – це більше, ніж сума ідентифікацій, набутих у дитинстві. Це сума внутрішнього б досвіду, набутого на всіх попередніх стадіях, коли успішна ідентифікація призводила до успішного врівноваження базових потреб індивіда з його можливостями. Таким чином, почуття его-ідентичності являє собою впевненість індивіда у тому, що його здатність зберігати внутрішню тотожність і цілісність узгоджується з оцінкою його тотожності й цілісності, які дають інші.

У цьому визначенні ідентичності можливо виділити три елементи. Перше: юнаки і дівчата мусять постійно сприймати себе внутрішньо тотожними самим собі. У цьому випадку в індивіда повинен сформуватися образ себе, який склався у минулому, і який поєднується з майбутнім. Друге: значущі інші люди теж повинні бачити тотожність і цілісність в індивіді. Це значить, що юним потрібна впевненість у тому, що сформована раніше внутрішня цілісність буде прийнята іншими людьми, значущими для них. У тій мірі, в якій вони можуть не усвідомлювати як свої Я-концепції, так і свої соціальні образи, їхньому почуттю самототожності можуть протистояти сумніви, боязкість і апатія. Третє: молоді люди мусять досягти зрослої впевненості у тому, що внутрішні і зовнішні плани цієї цілісності узгоджуються між собою. Їхнє сприйняття себе повинно підтверджуватися досвідом міжособистісного спілкування за допомогою зворотного зв'язку.

Формуванню ідентичності як елементу загального вікового розвитку особистості надається важлива роль. Згідно такого наукового бачення її розвиток полягає у переході від невизначеної ідентичності до визначеної, зрілої. На стадії невизначеної ідентичності особистість (звично у підлітковому віці), перед тим як свідомо вибрати (прийняти) власну ідентичність, переживає сумніви з приводу того, ким і чим вона є. Такий стан ідентичності забезпечує можливість ухилитися автоматичному включенню у соціальне середовище, дозволяє здійснити свідомий вибір. Причини сумнівів відносно наявної ідентичності і необхідність вибору звично пов'язують зі зміною соціальної ситуації та реальних позицій у соціальному середовищі і з необхідністю відповідати новим суспільним вимогам. У підлітковому віці побудова нової ідентичності здійснюється, перш за все, під впливом зміни конкретних зовнішніх обставин, а підліток у більшості випадків просто не може уже залишатися у рамках попередньої ідентичності.

Нездатність юних досягти особистої ідентичності призводить до так званої кризи ідентичності. Криза ідентичності, рольове зміщення, частіше за все характеризується нездатністю вибрати кар'єру чи продовжити освіту. Багато підлітків, які страждають від специфічного для цього віку конфлікту, переживають принизливе почуття власної непотрібності й душевного розладу.

Вони відчують свою непристосованість, деперсоналізацію, відчуженість й інколи спрямовуються у бік “негативної” ідентичності – протилежній тій, що настійливо пропонують їм батьки і ровесники. Однак невдачі у досягненні особистої ідентичності не обов’язково прирікають підлітка на нескінченні поразки у житті. Він, зрештою, виховує в собі внутрішні сили для боротьби, яка супроводжуватиме все його життя.

Позитивна якість, яка пов’язана з успішним виходом з кризи підлітково-юнацького віку – це вірність як здатність молоді бути вірним своїм прихильностям і обіцянкам, не дивлячись на суперечності у її системі цінностей. Вірність – наріжний камінь ідентичності, вона представляє собою здатність юних приймати і 7 дотримуватися моралі й суспільної ідеології як набору цінностей і норм, які відображають наукову, соціальну і політичну культуру. Ідеологія надає молодим людям спрощені, але чіткі відповіді на головні питання, пов’язані з конфліктом ідентичності: “Хто Я?”, “Куди я йду?”, “Ким я хочу стати?”.

Дослідники незалежно від приналежності до тієї чи іншої наукової школи вичленяють особистісну і національну ідентичність.

Термін “самоідентифікація” зустрічається у літературі значно рідше, ніж “ідентифікація”. Під самоідентифікацією доцільно розуміти спеціально організовану суб’єктом діяльність, метою якої виявляється саморозуміння, самототожність, самоприйняття, усвідомлення власної цілісності, унікальності, цінності, виявлення себе у світі за сформованого цілісного ставлення до нього. Самоідентифікація для досягнення своїх цілей підхоплює результати процесу ідентичності, спрямовуючи їх на організацію внутрішньої мотиваційної структури особистості.

Процес самоідентифікації завжди цілеспрямований, тому про можливість реальної самоідентифікації правомірно вести мову тільки починаючи з підліткового віку, хоча зрозуміло, що її підґрунтя виникає дещо раніше, вже у 3-річному віці, з появою дитячої самостійності. Однак саме у підлітковому періоді підростаюча особистість виявляється здатною вийти за межі самої себе, тобто рівень її самосвідомості дозволяє їй стати у відносно незалежну, власне суб’єктну позицію. Процес ідентифікації повною мірою відображає соціальну сутність особистості, її суб’єктивну активність, спрямовану на доцільне перетворення оточуючої дійсності. Ідентифікація забезпечує міжособистісну й групову ідейноціннісну узгодженість, яка виступає механізмом подолання різноманітних конфліктів з метою збільшення ефективності спільної діяльності, підтримання духовно-моральних орієнтирів та певних змістовних інновацій. У взаєминах між суб’єктами ідентифікація сприяє також подоланню їхньої егоцентричної спрямованості, формує настанову на інтереси та самозначущість партнера. Таким чином, ідентифікація підвищує, з одного боку, інтелектуально-духовний потенціал особистості, а з іншого – потенціал суспільства у напрямі його згуртованості, вдосконалення, перспективності.

III. Виклики формування національної та громадянської ідентичності та фактори духовної безпеки української нації

Шлях до свободи і незалежності України лежить через виховання підростаючого покоління на основі цінностей україноцентризму та європоцентризму, на основі історичної правди і національної гідності. «Для народу, який не пропонує Світу національного доробку, а прагне бути лише реципієнтом чужих цінностей і надбань, у XXI столітті уготована єдина дорога – бути розчиненим і упокореним. Тому висока і благородна місія національної культури і освіти – оберігати й утверджувати Ідентичність Української Нації як фундаментальну цінність буття...» [23, с.8].

Однак, сьогодні можна відмітити виклики, які стоять перед сучасним вихованням і торкаються формування національно-культурної ідентичності і духовної безпеки нації.

Під духовною безпекою нації розумітимемо її гармонійне за формою й високо ціннісне за змістом світосприйняття, за якого кожен її член в залежності від 8 власної специфіки вибудовує індивідуальну траєкторію життя і розвитку, що змінює навколишній світ за законами добра, любові та справедливості. При цьому має бути відсутнє маніпулювання свідомістю особистості, нав'язування утилітарних орієнтирів, пріоритетів.

У формуванні духовної безпеки української нації доцільно вичленити два ключових фактори: внутрішній і зовнішній.

Ключовим внутрішнім фактором духовної безпеки нації виступає національна самоідентифікація, яка втілюється у почуттях-цінностях - «Я-Українець» - «Ми - Українці». Сутність цих почуттів-цінностей полягає у дієвій причетності особистості до своєї нації, до роду у широкому розумінні цього слова. Особистість має прийняти історичну естафету вищих духовних надбань нації, жити і діяти на їх основі та примножувати їх з урахуванням викликів теперішнього часу. Низький рівень цього фактору, коли не достатнє почуття єдиного національного роду, спричиняє недостатню консолідацію суспільства, низьку соціоцентрованість членів суспільства, за якої вони свідомо обмежують себе у суспільно значущих домаганнях, цілях, продуктивних способах удосконалення існуючої соціокультурної ситуації, їхню переважаючу Его-орієнтованість з відповідними утилітарними цінностями, перебільшення ролі міжрегіональної самотності. У цьому сенсі означений фактор є системотвірним, і виховні зусилля повинні бути у першу чергу спрямовані на його оптимізацію.

Серед зовнішніх факторів на увагу заслуговують наступні:

- Ідеологічний фактор, який ставить за мету забезпечити громадян України, зокрема молодь від впливу ідеології інших держав, зацікавлених у формуванні своїх прихильників та розхитуванні з середини політичної ситуації в Україні. У цьому зв'язку важливою вбачається своєчасне забезпечення їхніх ключових цінностей : здоров'я, сім'ї, кар'єрного зростання, матеріального достатку, індивідуально і суспільно значущої самореалізації. На сьогодні є потреба у тому, щоб повернути українській ідеології її власні зміст, потенціал, історію, пантеон

героїв і визначних діячів, переосмислити існуючий досвід і визначити новітні завдання подальшого розвитку нації, держави, суспільства.

Водночас слід зважати на те, що національна ідеологія формується разом із нацією, її духовним розвитком і становленням, що потребує уваги до виховного аспекту.

- Ціннісна убезпеченість є важливою складовою духовної безпеки, оскільки від цього чинника значною мірою залежить цілісність українського суспільства. Конфлікт цінностей тоталітарного та демократичного спрямування спостерігається не лише на рівні різних поколінь, а й різних регіонів, що є причиною активного просування РФ політичних сил, лояльних до окупантів.

Доведено, що духовні цінності виступають ознаками розвиненості будь-якої нації, без яких вона взагалі не може існувати. Нація, в якій нівелюються духовні цінності приречена на втрату державності і це лише справа часу. Тому за теперішніх умов важливою є активізація зусиль з підвищення духовного рівня української молоді, формування у неї стійкої системи глибоких морально-духовних цінностей, оскільки саме вони складають основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства в цілому. Те, чим керується окрема особистість у своїй поведінці, діях, добре висвітлює її глибинну сутність. Якщо особистість чи 9 суспільство сповідує високі гуманістичні цінності, то цілі і засоби її досягнення також будуть досить високими і гуманними. Тільки таким чином ми можемо досягнути поступового економічного, політичного й духовного піднесення нашої країни, оскільки ці сфери досить тісно переплетені і взаємозв'язані.

Релігійний фактор на сьогодні є потужним засобом впливу на українську молодь, яка перебуває у пошуку абсолютних цінностей. На цьому тлі Церква Московського патріархату, виконуючи замовлення Кремля, через проповіді та Боже Слово пропагує цінності «руського мира», стимулює сепаратистські настрої зневагу до української культури.

Спостерігається втрата єдності у православ'ї та прагнення України створити свою визнану помісну Церкву. Ці процеси породжують з боку МП посилення тиску на населення України, апелюючи до різних історичних, національно-культурних і політичних реалій. Відмінності у геополітичних орієнтаціях та інтересах церковників свідчить про їхню не стільки церковну, скільки політичну боротьбу за українську молодь.

Фактор історичної упередженості в зарубіжних і українських мас-медіа завдає удару по духовній безпеці української молоді, оскільки переконує їх у меншовартісності і вторинності української нації, її несаможитності, залежності від інших сильніших держав, які вирішують її долю. Тому на сьогодні важливим бачиться об'єктивне висвітлення історії України та її популяризація, увага до української мови, яка досі не має державної підтримки. Водночас така міфотворчість спостерігається і в Україні, що можна пояснити бажанням відмовитися від застарілих ідеологічних концепцій на користь нових, які більше відповідають історичним реаліям. Однак, на сьогодні надзвичайно важливо дотримуватися історичної правди. Всі спроби прикрасити історію свого народу,

навіть з найкращих патріотичних міркувань, як показує світовий досвід, мають зворотний ефект. Врешті-решт історична неправда стає очевидною, що болісно б'є по престижу країни.

Фактор маніпулювання свідомістю активно здійснюється через засоби масової інформації, різного роду інформаційні ресурси, які є потужним засобом впливу на молодь та використовуються різними країнами з метою впливу на неї, роздмухування сепаратистських настроїв, презирливого ставлення до своєї Батьківщини, її культурних здобутків. Ведення інформаційної війни Росією показало невміння протистояти російській агресії на інформаційному рівні, певну перевагу російськомовних ЗМІ в Україні, використання неправдивої чи напівправдивої інформації з метою домінування та пропагування ідей „русского мира”. Масована підміна національних архетипів масовою культурою є причиною відсутності стійких моральних цінностей, зорієнтованістю на цінніснопримітивну субкультуру, збіднення власного духовного світу. Фактор естетико-ціннісної спрямованості є також складовою духовної безпеки, оскільки різного роду естетичні викривлення та орієнтація щодо споживання масової культури є причиною втрати національної своєрідності, втрати цінності життя у цілому. З огляду на те, що цей фактор є практичне втілення в культурному житті окремої людини, яка так чи інакше потребує духовного джерела, роль естетичного аспекту духовної безпеки у сучасних умовах зростає. 1

IV. Особливості формування національної і громадянської ідентичності підлітків у сучасних умовах

Проблема національної та громадянської ідентичності висвітлена у наукових джерелах, зокрема, у концепціях С. Гантінгтона, Е. Гелнера, А. Етціоні, Е. Сміта, Ю. Хамбермаса, К. Хюбнера проблема національної та громадянської ідентичності розглядається у межах некласичної раціональності та зводиться до усвідомлення народом себе спільнотою, відмінною від інших, визначення „феномену національності”, „національного почуття”. З точки зору Л. Гудкова, І. Дубов, А. Здравомислова, В. Ільїна, В. Кувалдіна, В. Ядова, національно-культурні ідентичність найбільш інтенсивно формується в умовах глобалізації, державотворення. Представники української діаспори Канади та США Н. Іриней, О. Кульчицький, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич, С. Ярмусь розглядали національно-культурну ідентичність з точки зору її збереження в іншокультурному середовищі.

До питання формування національної та громадянської ідентичності зверталися філософи, психологи, педагоги. Внесок у філософське обґрунтування сутності національно-культурної ідентичності зроблено В. Андрущенко, В. Антоновичем, М. Драгомановим, В. Кременем, В. Малаховим, І. Огієнком, Г. Сковородою,

У психологічному дискурсі висвітлювалися різні сторони формування національної та громадянської ідентичності, серед яких: проблеми патріотичного виховання, особистісної і національної ідентифікації (І. Бех), національної самосвідомості (М. Боришевський), етносоціальних уявлень (О. Васильченко), етнічної самосвідомості (Л. Дробижева), конструювання

ідентичності засобами рефлексії (Н. Висоцька), ідеї культурно-гуманістичної психології (О. Росинський), вчинкового осередку різних історико-культурних епох (В. Роменець).

У педагогіці окремі аспекти формування національної та громадянської ідентичності досліджували Г. Ващенко, О. Вишневський, О. Губко, О. Захаренко, В. Євтух, Б. Ступарик. Авторське бачення особливостей формування національнокультурної ідентичності представлено у дисертаційних дослідженнях С. Веселовського, І. Вільчинської, Г. Лозко, М. Обушного, Т. Потапчук.

Національна та громадянська ідентичність підлітка виявляється у суб'єктивному переживанні належності до українського народу, нації, свідоме прийняття його моральних цінностей, що характеризується ототожненням і формуванням відповідної національної Я-концепції, що виявляється у власній самоповазі, національній гідності, умінні користуватись правами і свободами, справедливості, відповідальності, любові до України та бажанні пов'язати свою долю з долею України.

Формування національної та громадянської ідентичності підлітка проходить декілька етапів.

На першому етапі відбувається ідентифікація, в основі якої розмежування «ми – вони».

На другому етапі формування національної та громадянської ідентичності формуються уявлення про відмінні якості своєї національної культури та усвідомлюються її основні характеристики.

Третій етап формування і національної та громадянської ідентичності з формуванням національної свідомості та самосвідомості, національної гідності та повагою до 11 інших етносів і культур, готовністю до діалогічної взаємодії.

Національна і громадянська ідентичність є основою націєтворення і суспільного життя будь-якої держави.

Для підлітків пріоритетним є самовизначення, де національно-культурна ідентичність опирається на «коріння» родини, країни, народу та зв'язок з історичним минулим, знанням міфів, легенд, святинь, використанням української мови, поваги до українських символів.

Формування національної та громадянської ідентичності ґрунтується на національному світогляді, національній культурі, мові, національній ідеї.

Національна культура – є унікальною і самобутньою, що ґрунтується на народній українській культурі. Творцем української національної культури є український народ, який створив її упродовж багатьох століть, що знайшло відображення у моральних цінностях, святинях, національній символіці, у традиціях, звичаях, обрядах, ритуалах, духовних почуттях (національні, моральні, естетичні, релігійні, громадянські, патріотичні), втілених у народному фольклорі. На розвитку національної культури негативно позначились війни, тривалі заборони, репресії, негативна міфологізація образу українця, переписування історії та применшення ролі українців у житті тих країн чи імперій, до складу яких вони входили у різний час. Усе це стало причиною

широких еміграційних процесів, за яких українці були змушені залишати свою землю і шукати долі в інших країнах та збагачувати інші культури світу. Постійні військові конфлікти та боротьба за свою землю проти різних поневолювачів змусили українців найвище цінувати свободу та незалежність, які залишаються найважливішими моральними і духовними цінностями і водночас характеризують українців.

Національний світогляд є основою осмислення особистістю свого місця і ролі у житті соціуму, країни, її відповідальності за власні вчинки, моральний вибір, спрямування власної діяльності. У сучасних умовах світоглядні уявлення і переконання української молоді формуються у контексті драматичних реалій, переоцінки історичного минулого, розвінчування міфів, утвердження демократизму, полікультуралізму, поваги до розмаїття думок, поглядів на різні аспекти суспільного життя.

Національний світогляд як форма моральної самосвідомості людини виступає способом інтерпретації буття, а також формою його духовного осмислення, засвоєння та розуміння, що відображається у знаннях, уявленнях людини про світ, особисте та суспільне життя.

Національний світогляд відображає національний інтелект, а його основою виступають моральні цінності, які склалися упродовж багатьох віків та перевірені часом і плином історії.

Структуру світогляду визначають:

- досвід (індивідуальний, сімейний, груповий, національний, класовий, суспільний, загальнолюдський), на основі якого формується світовідчуття – основа світогляду;
- знання (досвідні, емпіричні та теоретичні), на основі яких формується світорозуміння;
- мета, яка усвідомлюється через універсальні форми діяльності, такі як: потреба – інтерес – мета – засоби – результати – наслідки. На її основі формується світоспоглядання;
- цінності (любов, свобода, справедливість, гідність, відповідальність тощо), на основі яких формуються переконання, ідеали людини та складається її світосприйняття;
- принципи (монізм, плюралізм, скептицизм, догматизм), на основі яких складаються основні способи світобачення.

Інтерактивний характер світогляду передбачає його структурну складність, та дозволяє виділити такі рівні світогляду: індивідуальний, груповий (професійний, національний, класовий), загальнолюдський світогляд. За ступенем історичного розвитку – античний, середньовічний, ренесансний, новочасний і т. ін.

Щоб не блукати у лабіринтах невизначеності цінностей, власної ідентичності, власного призначення і правильно зорієнтуватись у житті, збагнути свою роль у житті і суспільстві, потрібен духовний стрижень, яким є національний світогляд. Національний світогляд як ставлення до світу характеризують світовідчуття (емоційно-чуттєве осягнення світу, переживання і

оцінка явищ і світу загалом), світосприйняття, як образ світу (просторово-часові уявлення про світ, що виявляється у ставленні до себе, людей, світу: позитивне, нейтральне, негативне, світорозуміння (міфічне, релігійне, філософське).

Національна ідея – це утвердження української незалежної соборної самостійної національної держави, в основі якої українські національні цінності, українська культура і мова як державна, що використовуються в усіх сферах суспільного життя і на всій території України (10 ст. Конституції України і її тлумачення Конституційним Судом України). Національна ідея передбачає розвиток національних меншин та етносів, що проживають на теренах України, є її громадянами і беруть активну участь у розбудові України, її захисту від зовнішнього ворога, визнають і поважають закони України, розуміють спільні перспективи усіх громадян і несуть спільну відповідальність за розвиток і становлення правової демократичної держави.

У своєму розумінні національної ідеї ми опиралися на положення І. Беха та К. Чорної стосовно того, що українська національна ідея:

- має відповідати інтересам і людини, і суспільства, і держави як єдиної політичної нації;
- об'єднувати, а не протиставляти представників різних регіонів, весь багатоетнічний український народ;
- враховувати менталітет, світогляд народу;
- мобілізувати її прихильників і противників на здобутки сучасні і майбутні;
- бути зрозумілою і малому, і старому;
- сприйматись владою, адже саме вона популяризуватиме ідею;
- не відлякувати сусідів, бути конструктивним інструментом у міжнародних відносинах;
- бути реальною і перспективною.

При цьому учені особливу увагу приділяли тій об'єктивній реальності, що національна ідея має об'єднати в єдину націю як цілісну одиницю світового співтовариства. Найбільш оптимальним вони визначали імператив «Шляхом злагоди до процвітання» як близький й зрозумілий всьому народові, що може сформувати свідомість, дух нації, який стане рушійною силою розбудови правової демократичної держави.

Однак, на сьогодні перспективними є подолання корупції, захист кордонів України від агресора, повернення окупованих РФ територій та встановлення миру. Громадяни України хочуть бачити свою країну європейською, незалежною, правовою, сильною, де найвище цінується людина, її потреби та інтереси. Людям важливо відчувати перспективи, які відкриватимуться для громадян України після війни. Національна ідея має розгортатись не лише на минулому України, а й бути спрямованою на майбутнє. Боротьба, яку веде Україна за своє існування є тривалою і надзвичайно важливою для збереження нації, територіальної цілісності, здобуття свого місця у світі тощо. Водночас подолання труднощів загартувало і консолідувало громадян у їх протистоянні олігархократії в Україні, розкраданню її природних багатств, а тому на сьогодні

актуальними залишаються рівні права і свободи для всіх громадян України. Однак, з точки зору боротьби українців за власну незалежність, та прагнення мати свою державу, боронити її від загарбників, нести відповідальність за її майбутнє дієвою залишається національна ідея «Україна – наша земля», яка поєднує минуле і сучасне, традиції і визвольні змагання».

Українська мова є духовним багатством українського народу та фундаментом національно-культурної ідентичності особистості. Без мови немає нації, народу, держави. Доки існує мова, доти існує народ. Без знання мови не можна говорити про національну свідомість чи розвиток національної культури. Втрата мови веде, до втрати найважливішого чинника виховання національно-культурної ідентичності. На сьогодні українська мова не має належної підтримки з боку держави, а закон «Про засади мовної політики» (2012 р.) лише погіршив становище української мови в Україні, що в умовах агресії Росії та проявів сепаратизму є проблемою безпеки української нації.

Водночас, Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки (Указ Президента №580/2015 від 13.10.2015) спрямована на підвищення ролі української мови як національної цінності потребує залучення усіх суб'єктів виховного процесу та консолідації сил суспільства.

На ролі української мови у формуванні національно-культурної ідентичності зростаючої особистості наголошував І. Огієнко, який вважав її найціннішим ґрунтом для духовного виховання сильного характеру. «Пильуйте ж виховувати такі потрібні для нації сильні характери, виховуючи дітей тільки рідною мовою. Особа, що не зросла на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбатченком, і справи рідної нації їй будуть чужі» [16, с. 26].

У свій час І. Огієнко працював над створенням гуртків рідної мови, добре відомими є 10 заповідей цих гуртків:

- Мова – то серце народу: гине мова – гине народ.
- Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить народ.
- Літературна мова – то головний двигун культури народу.
- Уживання в літературі говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
- Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися нацією
- Для одного народу мусить бути одна літературна мова.
- Головний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для 14 збільшення культури своєї літературної мови.
- Стан літературної мови – ступінь розвитку народу.
- Як про зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу, судять найперше з культури його літературної мови.
- Кожний свідомий громадянин має дбати, щоб навіть у найменшій оселі працював „Гурток плекання рідної мови”.

Педагогічні ідеї І. Огієнка залишаються вагомими і важливими для формування національно-культурної ідентичності в сучасних умовах.

Таким чином, сучасне виховання має здійснюватися у контексті національної культури, яка є унікальною, неповторною, зі своєю ментальністю та ґрунтуватися на моральних цінностях, вироблених українським народом упродовж століть. У вихованні мають гармонійно поєднуватись інтереси особистості (створення Я-концепції, національно-культурної ідентичності, збереження своєї індивідуальності, прагнення самореалізації); суспільства (саморозвиток особистості здійснювався на моральній основі, а виховання сприяло репродукції культурних, соціалізованих людей); держави, нації (усі діти мають усвідомлювати себе українцями, стати компетентними громадянами-патріотами, гуманістами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі).

V. Базові моральні цінності національної і громадянської ідентичності

В якості базових моральних цінностей, що характеризують національну та громадянську культурну ідентичність особистості, рівень її вихованості, нами були визначені – СВОБОДА, ЛЮБОВ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ГІДНІСТЬ, СПРАВЕДЛИВІСТЬ.

Свобода є найважливішою моральною цінністю у житті як особистості, так і нації, без якої ставиться під сумнів саме існування. Особистість позбавлена свободи не має цілей і не бачить перспектив свого подальшого існування. Втрата свободи перетворює людину на засіб або спонукатиме до боротьби за свободу, навіть якщо її ціною буде життя. Нація без свободи також позбавлена можливості розвиватися, розчиняється в інших народах, поступово, втрачаючи мову, культуру, власну самоцінність.

Негативним чинником для свободи, на думку Е. Фромма, є авторитарне суспільство, яке намагається контролювати людину, змушуючи її зректися свободи, самостійності, скоритися сильній владі, водночас стає причиною деформацій у духовній сфері, викривлення потреб, деперсоналізації, відчуженості чи матеріальної зацікавленості у стосунках з іншими людьми.

Відповідальність і свобода нерозривні та виступають передумовою творчості людини, тоді як дисципліна, з погляду філософа, визначається певним видом рабства. Людина, що не творить позбавлена смислу життя. Завдяки свободі людина може творити і перетворювати дійсність через мистецтво, поезію, наукові відкриття з тим, щоб творити саму себе (власну свідомість, набуття істини).

На думку В. Кременя, навіть, у людини, яка не визнає свободи, у глибинах душі жевріє туга за свободою. „Свобода, як і будь-яка інша цінність, необхідна людині доти, поки вона не втратила своїх людських якостей. Йдеться про цінність будь-якої людини” [13, с.89]. Таким чином, вчений підкреслює гуманістичну природу свободи як смисложиттєвої цінності.

Свобода є духовним стрижнем особистості і умовою її самодостатності, що спонукає підлітків боротися за свою автономію, розширення прав і сфери діяльності. Усвідомлюючи себе суб'єктом життя, юнаки і підлітки прагнуть до самостійності та ініціативності. Важливо аби свобода дітей була спрямована на

розширення своїх можливостей, відповідальності, здатність приймати рішення, а не на задоволення непомірних або імпульсивних бажань і потреб, що може призвести до свавілля. Свобода підлітків обумовлена рівнем їхньої моральної самосвідомості. Осягаючи свободу у процесі свого життя школярі прагнуть самореалізації та самоствердження у тій діяльності, яка їм найбільше подобається. У стінах школи діти здобувають важливий досвід свободи вибору, шкільного самоврядування, що не може існувати без відповідальності.

Любов виступає основою національно-культурної ідентичності, стрижнем людського життя, критерієм востребуваності, визначаючи його сутність і сенс. Надзвичайної ваги любов набуває у кризові періоди життя особистості, визначаючи її життєвий вибір: самотворення чи саморуйнування. У підлітковому віці любов є життєвим пріоритетом, що визначає ідеали, цілі і духовні шукання дітей цього віку.

Український психолог В. Рибалка наголошує на необхідності виховання любові особливо у наш час, коли спостерігається вихолощення, знецінення цього почуття в суспільстві, де утверджуються маргінальні цінності, а любов перетворюється на товар. З огляду на такі негативні явища, педагоги мають утверджувати у вихованцях таке почуття як животворної сили людства, як любов.

На основі аналізу та узагальнення філософських, психологічних та педагогічних джерел ми виділяємо:

- любов до себе спрямована на збереження власного життя і ствердження власної індивідуальності, здатності протистояти маніпулюванню чи прагненням якимось чином використовувати себе. Також любов до себе виявляється у піклуванні про себе і вмінні працювати над собою; у відповідальності за свої вчинки; у повазі до себе; саморозумінні; об'єктивній оцінці власних можливостей, здібностей і перспектив. Честь і гідність також є важливими складовими любові до себе. Любов до себе та егоїзм – несумісні, оскільки егоїст не цінує і не поважає себе, а, як правило, руйнує власне життя. Людина, яка любить себе, не руйнуватиме себе шкідливими звичками, не виявлятиме агресії, не вдаватиметься до суїциду;

- любов до батьків (до дітей). Любов до дітей виступає умовою повноцінного виховання, розвитку і саморозвитку дитини в сім'ї, внутрішньою духовною потребою незалежно від її віку, що має поєднуватися з розумною вимогливістю до неї. Синівська і дочірня любов базується на родинних почуттях і є відповіддю на тепле і дбайливе ставлення до дітей, піклування, виховання. Любов дітей до батьків визначає значущість батьківського авторитету, впливу особистого прикладу батьків на життєдіяльність підростаючого покоління;

- гендерну любов являє собою складний комплекс людських переживань, стосунків, що формуються внаслідок притаманних людині потреб, облагороджених гуманістичною етикою та моральною культурою. Формами особистісних взаємин є кохання, шлюб, дружба, товариськість і приятельські стосунки. Любов утверджує унікальність і неповторність обранця, прийняття його таким як він є;

- любов до Батьківщини, народу є важливою складовою світогляду і виявляються у патріотизмі, сформованості національної гідності, національно-культурної ідентичності, прив'язаності до своєї малої і великої Вітчизни.

Дитина потребує батьківської любові як необхідної умови її зростання, психічного комфорту, затребуваності і значущості. У тих випадках, коли в сім'ї є двоє і більше дітей, батьки намагаються прищепити змалку братерську чи сестринську любов. У підлітковому віці зростає інтерес до протилежної статі, а з ним і до гендерної любові. Відсутність любові чи втрата її є важким випробуванням для людини, що може мати негативні наслідки, як то: спроби суїциду, відмова від подальших планів, нехтування власною безпекою та благополуччям. Справедливість наряду з гідністю, свободою є найбільш значущою моральною цінністю національно-культурної ідентифікації особистості, що виступає основною умовою і базовим принципом побудови суспільства, людських стосунків.

Справедливість, яка бере свій початок у спільній діяльності та взаємодії людей базується на моралі того чи іншого суспільства, ставленні до людини, визнанні її прав і потреб. Уявлення про справедливість є результатом розвитку суспільства та його демократизації, осмислення людиною власного буття і свого місця в ньому, здатності порівнювати минуле і теперішнє, співвідносити потреби, інтереси і прагнення, відстоювати свої права.

Уявлення про справедливість реалізуються через функції: пізнання (оцінка), регуляції (емоційний стан, поведінка), самоставлення (самооцінка і самоефективність).

За М. Тофтулом справедливістю є „порядок співжиття людей, який відповідає гуманістичним уявленням про природу і сутність людини та її невід'ємні права, про гармонійне узгодження потреб та інтересів особистості, суспільства й людства” [24, с. 53], що визначає відповідність між роллю індивіда у житті суспільства і його становищем, правами і обов'язками, діяльністю і винагородою, заслугами та визнанням, злочином і покаранням. На думку вченого, „проблема справедливості в її моральному смислі виникає тоді, коли індивід замислюється, чи повинен він дотримуватися вимог моралі в умовах, коли інші люди часто нехтують ними, і наскільки це справедливо” [24, с. 53]. У цьому сенсі справедливість протистоїть свавіллю, моральній кривді, зазіханням духовні і моральні цінності. Філософ звертає увагу на той факт, що в умовах свавільного використання заохочення і покарання, справедливість не має місця. Несправедливістю є також і зрада.

Переживання справедливості носить індивідуальний, груповий і суспільний характер, що зумовлюється гостротою конфлікту між „справедливо-для-мене” та „справедливо-для-всіх”.

Гідність людини є смисложиттєвою цінністю, оскільки кожна людина є повноправним членом суспільства, бере активну участь у розбудові країни, користується всіма правами і свободами, а отже має право на захист і визнання своєї гідності, що знайшло відображення у міжнародному та українському законодавстві. Так, у Конституції України від 1996 року зазначено:

„Стаття 28. Кожен має право на повагу його гідності”;

„Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість” [12, с.12].

Гідність – ставлення людини до самої себе як особистості, що гідна беззаперечної поваги. Почуття гідності є важливою моральною якістю, за якої людина чинить так, як належить її сутності і призначенню, як повинна чинити саме людина. Людина, яка володіє такою важливою моральною якістю усвідомлює власну цінність для інших людей, для суспільства, незалежно від соціального статусу, багатства, професії, національності. Почуття власної гідності і повага до себе – це те, що найбільше підносить людину, сприяє самореалізації, творчому самовиявленню. Це потреба позитивної самооцінки своїх вчинків, осмислена гордість за себе. Але людина має поважати не тільки свою гідність, але й гідність інших людей. Гідна людина веде себе гідно – не принижується сама і не принижує інших. Гідна людина чинить гуманно і справедливо, навіть, якщо ніхто цього не бачить і не може оцінити. Ніколи не зробить комусь боляче, не стане брехати, інтригувати проти інших, не бажаючи зраджувати людське у собі. Також почуття власної гідності нерозривно пов’язане з усвідомленням своїх прав і обов’язків нарівні сім’ї, суспільства, громадянською позицією.

Гідність є результатом виховання сім’ї і школи і включає правовий аспект (Я - людина), корпоративний (Я – учень), сімейний (Я – нащадок і продовження славного роду), гуманістичний (Я – гуманіст), національний, етнічний (Я – українець), суспільний (Я – творець себе і держави), планетарний (Я – представник людства).

Наступною цінністю є відповідальність. Суть відповідальності полягає не лише в завданні, яке людина має виконати, не у вчинку, якого вимагають від неї певні обставини чи суспільні норми, а насамперед у тих діях, які вона могла б здійснити.

Відповідальність є усвідомленою свободою конкретної особистості у прийнятті моральних рішень, виборі цілей та адекватних засобів їх досягнення. Відповідальність ні в якому випадку не суперечить особистій свободі, вона є логічним її виявом, детермінантою діяльності та поведінки, що визначає життєдіяльність та поведінку особистості, її життя у соціуму.

Вивчаючи проблеми виховання відповідальності як цінності, К. Абульханова-Славська виділяє два основних критерії прийняття відповідальності. По-перше, як узгодженість необхідності з бажаннями та потребами особистості, тобто виявлення ініціативи як виходу за межі необхідного. По-друге, як здійснення необхідності своїми силами, самостійно і відповідно до вимог, висунутих самому до себе [1].

Проблеми виховання відповідальності ґрунтовно досліджено К. Муздибаєвим, який у монографії „Психологія відповідальності” вирізняє п’ять напрямів розвитку відповідальності: 1) від колективної до індивідуальної; 2) від зовнішньої до внутрішньої (усвідомленої, особистісної); 3) від ретроспективного плану до перспективного (відповідальність не тільки за минуле, але й за

майбутнє); 4) зміна у часі самого суб'єкта відповідальності; 5) зміна інстанції: від відповідальності перед дорослими до її інтеріоризації, коли совість стає головним регулятором відповідальної поведінки [14].

На засадах проаналізованих та узагальнених теоретичних праць широкого загалу вчених різних наукових галузей, М. Савчиним було виділено чотири основні сфери прояву відповідальної поведінки особистості: 1) у системі „Я- 18 інші”; 2) життєвиявлення та самоствердження „Я” (праця, пізнання, матеріальне життя); 3) інші особи і групи (діти, родичі, сім'я інші); 4) функціонування, становлення і саморозвиток „Я” [18].

Відповідальність відображає не лише ставлення до інших, а й до себе і характеризує самовідповідальність. Зв'язок та взаємозалежність відповідальності та самовідповідальності розкривається у працях І. Беха, А. Макаренка, В. Сухомлинського”.

Педагог-гуманіст В. Сухомлинський розглядав відповідальність у контексті „піклування людини про людину” [22, с. 412], як здатність особистості самостійно формулювати обов'язки, виконувати їх. З цього приводу він писав, що „... серцевиною людини, її стовповим коренем, від якого все залежить і все починається, є обов'язок, усвідомлення і переживання людською особою свого обов'язку перед Вітчизною, перед пам'яттю і моральними цінностями народу, перед іншою людиною – її долею, радощами, щастям, життям, народженням і смертю. Обов'язок – це моральна основа, моральна серцевина, від якої залежить те, чого ми чекаємо від вихованця, – готовність і вміння робити добро людям.

„Гуманістична етика виходить з того, що кожна людина несе відповідальність за свої вчинки. Ідеальні відносини між людьми ґрунтуються на взаємному визнанні того, що кожна людина – творець свого власного життя. Кожний цінить суб'єктивний світ іншого і свій. Такі емоції, як біль, конфлікт, провина та інші становлять внутрішній досвід людини і тому так само мають сприйматися доброзичливо. Кожна людина живе лише зараз „тут – і – тепер”, і саме вона суттєва для буття” [5, с. 42].

За В. Тернопільською, у вихованні відповідальності слід зважати на структурні компоненти цієї якості. Зокрема, когнітивний компонент передбачає розуміння особистістю самого предмету відповідальності, розширення і поглиблення знань про норми і правила відповідальної поведінки, зобов'язання на рівні соціуму груп, а також індивідуальної необхідності. Також когнітивний компонент містить спеціальні знання про шляхи реалізації відповідальності взагалі та про способи спілкування і взаємодії з іншими людьми.

Тоді як практичний компонент у структурі відповідальності репрезентує свідомо регульовану поведінку на основі особистісно значущих норм, правил, дисципліни, вміння організовувати свою діяльність, працювати. Він також визначає уміння брати відповідальність на себе: виявляти ініціативу та творчість, приймати обґрунтовані адекватні рішення у складних ситуаціях, відповідати за результати власної діяльності, доводити розпочату справу до логічного завершення і досягати при цьому високої результативності та якості роботи.

Відтак, цілком справедливо В. Тернопільська визначає відповідальність як „усвідомлення того, що ви завжди перебуваєте у стані готовності нести відповідальність перед собою за те, як ви сприймаєте життєві ситуації, що думаєте і відчуваєте, як реагуєте на обставини і на наслідки своїх дій” [23, с. 93–94].

Виховання національної та громадянської ідентичності, що опирається на моральні цінності сприятиме формуванню національного духу у підростаючого покоління, упровадженню націокультурної парадигми виховання і освіти, доланню національного нігілізму, зміцненню позиції української мови в Україні, формуванню шанобливого ставлення до національних символів, формуванню 19 національної свідомості і самосвідомості.

Метою формування національної та громадянської ідентичності є становлення громадянина-патріота України, який усвідомлює свою приналежність до українського народу, причетність до долі країни, її ролі у світовому співтоваристві, а також є носієм української культури, мови, береже історичну пам'ять, цінує культуру, традиції, готовий боронити, розбудовувати Україну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, державу. Водночас, формування національно-культурної ідентичності передбачає становлення таких важливих якостей як ціннісне ставлення до Батьківщини і її культури, справедливість, національну гідність, повагу і любов до своїх батьків, родини.

VI. Науковий апарат дослідження

Мета наукового дослідження: полягає у теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов формування у підлітків національної та громадянської ідентичності.

Завдання дослідження:

- здійснити аналіз філософської, психологічної і педагогічної літератури з питань національно-культурної ідентичності, вивчити та узагальнити педагогічний досвід; на цій основі уточнити сутність та структуру поняття “національно-культурна ідентичність”;
- розробити діагностичну процедуру виявлення сформованості у підлітків національно-культурної ідентичності (критерії, показники, типи, рівні);
- дослідити особливості формування національної та громадянської ідентичності у підлітковому віці;
- теоретично обґрунтувати та апробувати педагогічні умови формування у підлітків національної та громадянської ідентичності;
- розробити науково-методичне забезпечення процесу формування у підлітків національної та громадянської ідентичності.

Об'єкт дослідження

– процес формування національної та громадянської ідентичності у дітей підліткового віку.

Предмет дослідження

– педагогічні умови формування у підлітків національної та громадянської ідентичності.

Методологічна основа нашого дослідження обумовлена покладеними в її основу науковими підходами (культурологічним, особистісно орієнтованим, суб'єкт-суб'єктним, компетентнісним, аксіологічним); положеннями про гуманістичну етику і мораль, погляд на людину як найвищу цінність (І. Бех, Е. Фромм), діалектичний зв'язок, взаємообумовленість і цілісність явищ та процесів у ході історії, взаємодію етносів і народів на теренах України (П. Вербицька, П. Кендзьор); положення про розвиток національної ідеї (К. Чорна), націєтворчі чинники та історичну пам'ять (Г. Філіпчук), трансформацію етнічної свідомості у національну (Т. Потапчук), взаємозв'язку Я-образу і Я-концепції з життям народу (В. Роменець), положення про національну самосвідомість, національну гідність (Г. Ващенко, Ю. Руденко), про вплив мови на формування національно-культурної ідентичності (І. Огієнко, С. Русова), формування національно-культурної ідентичності у сучасних умовах (О. Вишневський), особливості виховання дітей підліткового віку (О. Захаренко, І. Кон, В. Сухомлинський). 20

Основними принципами формування національної та громадянської ідентичності підлітків є:

- гуманістичний принцип, що полягає у визнанні людини найвищою цінністю, розумінні дитини, доброзичливому ставленні до неї, довірі, прийнятті дитини такою, якою вона є, зміні її поведінки через позитив;
- індивідуальний принцип утверджує унікальність і неповторність внутрішнього світу кожної дитини, визначає її Я-концепцію, інтереси, потреби у житті;
- принцип неперервності характеризує процес виховання як такий, що триває протягом усього життя людини;
- принцип цілісності консолідує зусилля усіх суб'єктів виховання в одну систему;
- принцип наступності, що забезпечує передачу із покоління в покоління досвіду засвоєння національних цінностей, які є базисом виховання і розвитку дитячої особистості;
- принцип культуровідповідності, за яким формування національної та громадянської ідентичності здійснюється відповідно до культурних умов України;
- принцип природовідповідності, тобто формування національно-культурної ідентичності у дітей підліткового віку з урахуванням їх індивідуальних особливостей, темпераменту, якостей, нахилів, здібностей, вікових особливостей, природних умов, соціального оточення, народних традицій тощо;
- принцип педагогічної компетентності, що полягає у доцільному використанні педагогічних форм, методів, доборів змісту, педагогічній тактовності у процесі формування національної та громадянської ідентичності;
- принцип стимулювання визначається вірою у сили і здібності дитини, її здатність досягти високих результатів, заохоченням до самоорганізації, самовиховання і самовдосконалення.

Конвергентність застосування зазначених методологічних підходів, концепцій та ідей передбачає, розв'язання проблем проблеми формування національної та громадянської ідентичності у позакласній діяльності загальноосвітньої школи. Повинна бути розкрита роль усіх суб'єктів і виховних чинників позакласної роботи, здатних забезпечити ефективність виховного процесу середньої ланки школи, враховано індивідуальні та вікові особливості дітей підліткового віку, розроблено особистісно орієнтовану методику формування національно-культурної ідентичності підлітків.

У процесі науково-дослідної роботи планується застосовувати комплекс методів дослідження: теоретичних – вивчення, аналіз та узагальнення філософської, соціологічної, педагогічної і психологічної літератури з проблеми дослідження з метою визначення теоретичних основ обраної теми, вироблення наукових підходів до визначення сутності й змісту основних понять, розробки і обґрунтування педагогічних умов формування у підлітків національно-культурної ідентичності; систематизація та класифікація емпіричної інформації; методи порівняльного аналізу, інтерпретації та узагальнення фактів; моделювання; емпіричних – вивчення, аналіз й узагальнення методичних матеріалів з формування у підлітків національно-культурної ідентичності у позакласній роботі; констатувальний, формувальний та контрольний етапи педагогічного експерименту; статистичних – методи математичної статистики і обробки результатів дослідження; моніторинг упровадження результатів НДР.

- педагогічний експеримент:

- констатувальний, у перебігу якого будуть визначатися рівні сформованості національно-культурної ідентичності підлітків;
- формувальний, у процесі якого здійснюватиметься поетапне формування базових цінностей національно-культурної ідентичності (свобода, любов, справедливість, відповідальність, гідність);
- досліджуватимуться педагогічні умови та психологічні механізми, за яких підлітки здобуватимуть уміння самопізнання, самооцінки, самоповаги, стимулюватимуться рефлексія, моральна саморегуляція та самовиховання.

Особливе місце на етапі формування національно-культурній ідентичності буде відведене створенню гуманного виховного середовища, яке охоплюватиме школу, сім'ю, громадські організації. Це сприятиме гуманізації стосунків в системі «учень – учень», «учень – педагог», «учень – родина».

- контрольний, здійснюватиметься на основі порівняння експериментальних і контрольних груп підлітків; - математичної обробки результатів дослідження, що дасть можливість із найбільшою достовірністю визначити ефективність формувальних впливів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що буде:

- вперше обґрунтовано педагогічні умови формування у підлітків в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів національно-культурної ідентичності (активізація діяльності вихователів, батьків, членів громадських об'єднань; створення національно-культурного виховного середовища, спрямованого на формування національної свідомості і

самосвідомості, визнання Дитини найвищою цінністю; формування національної позитивної Я-концепції дитини (реалістичний образ «Я», самооцінка, національна гідність, самоповага, самозахист, саморегуляція, самореалізація), посилення виховного потенціалу позакласної діяльності шляхом створення і використання особистісно орієнтованої методики формування у зростаючої особистості усіх компонентів національнокультурної ідентичності; педагогічно доцільне використання засобів мистецтва з метою виховання Я-національного); охарактеризовано зміст та основні компоненти базових моральних цінностей національно-культурної ідентичності; визначено критерії та показники досліджуваного феномену й способи їх реалізації у підлітків;

- уточнено сутність поняття „національно-культурна ідентичність” особистості, як суб'єктивне відчуття належності до українського народу, нації, прийняття його моральних цінностей, що характеризується ототожненням і уподібненням, формуванням відповідної національної Я-концепції; а також буде розроблено функціонально-прогностичну модель формування національної та громадянської ідентичності підлітків; педагогізовано психологічні механізми формування національної та громадянської ідентичності у підлітків; подальшого розвитку набудуть зміст, форми і методи формування національної та громадянської ідентичності у підлітків в загальноосвітніх навчальних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Типология активности личности. *Психологический журнал*. 1985. № 5, т. 6. С. 3–18.
2. Белинская Е. П. Временные аспекты “Я-концепции” и идентичности. *Мир психологии*. 22 1999. № 3. С. 146–147.
3. Бех І. Д. Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 2013. № 4 (81). С. 42–49.
4. Білозерська С. І. Психологічні умови розвитку моральної свідомості молодшого школяра : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія”. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
5. Гелнер Е. Нації та націоналізм / Національна ідентичність: Хрестоматія . Харків: Крок, 2002. 316 с.
6. Журба К. О. Справедливість у смисложиттєвому вимірі особистості. *Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал*. 2015. № 2 (82). С.136-140.
7. Ковальов Д. Повстання ідентичності. Дн.: ВКК Баланс-Клуб, 2016. 304 с.
8. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. М. : Политиздат, 1984. 335 с.
9. Кон И. С. Психология юношеского возраста. М. : Просвещение, 1979. 175 с.
10. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії ВР 28 червня 1996 року. Київ: Юрінком, 1996. 80 с.
11. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ: Т-во „Знання” України, 2010. 520 с.
12. Муздыбаев К. Психология ответственности. Л.: Наука, 1983. 240 с.
13. Нагорна Л.П. Ідентичність національна // *Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2005. Т. 3 : Е-Й. С. 415.*
14. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів: Фенікс, 1995.
15. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. М. : Политиздат, 1982. 255 с.

16. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія". Київ, 1997. 410 с.
17. Сайко Э. В. Идентификация как способ социального бытия и идентичность как форма субъективного самоосуществления // Мир психологии. 2004. № 2. С. 28–37.
18. Сміт Е. Національна ідентичність. К.: Основи, 1994. 390 с.
19. Собкин С. К. К формированию представлений о механизмах процесса идентификации в общении // Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга. Краснодар, 1975. С. 55–57.
20. Сухомлинський В. О. Виховання обов'язку // Вибрані твори : в 5-ти т. Київ : Радянська школа. Т. 5 : Статті. 1977. 639 с. С. 472–488.
21. Тернопільська В. І. Соціально-комунікативна культура школяра: шляхи сходження : [монографія]. Рута, 2008. 300 с.
22. Тофтул М. Г. Етика: Навчальний посібник. Київ: Видавничий центр „Академія”, 2005. 416 с. (Альма-матер).
23. Філіпчук Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: Монографія. Чернівці: Друк Арт, 2016. 304 с.
24. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции. Москва : Наука, 1991. 546 с.
25. Шкільна І. М. Виховання відповідальності як вияву моральної самосвідомості у старших підлітків // Матеріали VII Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій у 2-х т. Т.1 / [Упор. Назаренко Г.А.]. Черкаси : ЧОПОПП, 2015. С. 180–186.

Наталія Лісова,
проректор з питань ЗНО та моніторингу якості освіти
КНЗ «Черкаський обласний інститут
післядипломної освіти
педагогічних працівників
ЧОР», доктор педагогічних наук

Вплив війни на формування національної та громадянської ідентичності: реалії та механізми утвердження в системі ЗСО

Війна, як один з найтрагічніших досвідів людства, завжди залишала глибокий слід у кожному суспільстві. В Україні, яка вже не один рік відчуває на собі наслідки збройної агресії, війна стала потужним каталізатором змін, зокрема, у формуванні національної та громадянської ідентичності. Значна кількість освітян не лише активно бере участь у формуванні майбутніх поколінь, а й вивчає цей феномен, виокремивши такі складники: рівень національної свідомості; розвиток громадянської ідентичності; зміни в організації освітнього процесу тощо.

Щодо рівня національної свідомості, то впевнено робимо висновок про те, що війна підштовхує нас до вивчення історичних подій (це і роки голодомору, перша та друга світові війни, національні лідери у різні історичні періоди та ін..). Не можемо не сказати про те, що війна забирає життя, забирає час, позитивні емоції, забирає здоров'я. Розуміємо, що багато втрачаємо...

Не секрет, що відбувається на сьогодні переосмислення цінностей, бо війна демонструє важливість таких, як свобода, гідність, єдність, добро, що формують нові основи національної ідентичності. Дослідження нашого колективу показало, що відбувається зміцнення громадянської позиції багатьох громадян, батьків, а отже і дітей. Оскільки Міністерство освіти і науки України, та не лише, а й військовий стан в державі, визначають серед пріоритетних напрямів освітньої діяльності посилення патріотичного виховання та формування громадянської позиції. Зверну увагу на результати опитування більше десяти тисяч учнів 5-11 класів з метою дослідження стану впровадження національно-патріотичного виховання в освітній процес, сформованості національної свідомості та патріотизму в здобувачів освіти нашої області.

Зроблено висновок, що в період війни, яку російська федерація розв'язала і веде проти України, педагогічні та батьківські колективи усвідомили про нагальну необхідність переосмислення зробленого, здійснення системних заходів, спрямованих на виховання дітей та молоді – формування нового мислення. У цьому контексті під час опитування здобувачам освіти було запропоновано обрати якості та риси характеру, які, на їхній погляд, найбільше притаманні Людині-патріоту. Більшість із них висловила думку, що патріотом є Людина, яка захищає свою країну, поважає національні символи та спілкується державною мовою. Зазначимо й те, що учні 5-11 класів, по-перше, були єдиними у визначенні якостей патріота, а по-друге, указали на важливість таких прикмет,

як: знати історію України, займатися волонтерством, знати і дотримуватися українських традицій, працювати у своїй країні, брати активну участь у громадському житті тощо.

Результати опитування підтвердили вже усталену в суспільстві думку, що волонтером є майже кожен українець: більшість учнів (70 %) указала, що вони та члени їхніх родин, педагоги допомагають Україні та беруть активну участь у волонтерській діяльності. Кожен другий учасник опитування засвідчив, що в їхніх школах проводяться зустрічі з волонтерами, беруть активну участь у таких заходах: збирають і передають кошти ЗСУ, теплий одяг воїнам та сім'ям переселенців, виготовляють продукти харчування на фронт, забезпечують продуктами сім'ї, виготовляють засоби обігріву тощо.

Висновок: саме такі практичні заходи сприяють розвитку в дітей та молоді почуття патріотизму, милосердя, відповідальності. Адже патріот не обмежується пасивною любов'ю до рідного краю, він активно працює, захищає честь своєї країни. Беремо до уваги й те, що ці риси характеру розвиваються повноцінно, якщо учень/учениця виростає в національно свідомій і національно орієнтованій сім'ї, навчається в українській школі.

Є всі підстави вважати, що учнями стверджено значиму роль традицій, звичаїв та обрядів, які мають глибокий вплив на формування національної та громадянської ідентичності. У школі діти розглядають теми щодо героїчної боротьби наших співвітчизників з ворогом, захисту суверенітету власної держави. Абсолютна більшість усіх респондентів зазначили, що в закладах освіти проводяться заходи, присвячені українським історичним подіям та видатним діячам, а також борцям за незалежність України.

Узагальнюючи відповіді учнів, висновуємо актуальність продовження такого напрямку діяльності, спрямованої на формування поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурних надбань та традицій; сприяння увічненню пам'яті борців за незалежність України, осіб, які брали участь у захисті суверенітету та територіальної цілісності України.

Відповідно до Стратегії розвитку національно-патріотичного виховання наразі є потреба в організації реекспозицій у музеях краєзнавчого, етнографічного та історичного профілю при закладах освіти з метою висвітлення героїчної боротьби Українського народу за утвердження суверенітету, соборності, успадкованих, зокрема, від княжої доби, українських козаків, українського визвольного руху ХХ століття, Героїв Небесної Сотні, волонтерів, громадян, які зробили значний внесок у зміцнення обороноздатності України. Але насамперед маємо пам'ятати про тих, хто нині на перших лініях фронту, в небі і на морі...хто віддав життя, захищаючи нас...

Перед солдатом стану на коліна,
Воскову свічку тихо запалю
За те, що захищає Україну
В запеклому жорстокому бою.
І вірю я: настане день розплати,
Господь засудить наших ворогів,

В огні пекельному довічно їм палати,
Бо прокляли їх українські матері.
І пам'ятник величний звести треба
Тим, хто Україну так любив свою,
Життя віддав за жовте поле, синє небо
В запеклому жорстокому бою.
Всіх до одного ми повинні пам'ятати,
Хто нас в цей час тяжкий на сході захищав,
Щоб знала кожна вбита горем мати,
Що не даремно син життя своє віддав.

Прочитала рядки учительських, учнівських віршів...

Можна приводити багато прикладів із життя наших захисників. Близький мені Олександр Овчаренко – учитель фізичної культури, викладач курсу «Захист України» Березняківської школи, що на Смілянщині, сам пішов у військо з перших днів війни (зазначу, наших освітян багато). Олександра слова: «як я міг не піти, це мій обов'язок захищати країну». Зустрівшись у період відпустки, показав нагороди. А за одну сказав так: «ця нагорода незвичайна для мене: я виніс з важкого поля бою свого побратима. Якби я кинув, я б собі в житті не пробачив». Це патріот, він ніколи не зрадить. Ось такого виховали батьки, вчителі... і не одного. Вдячність їм від нас усіх!

Аналізуючи реалії сьогодення, необхідно звернути увагу на якість інформаційної роботи з учнями під час військової та інформаційної експансії російської федерації, проведення її в закладах освіти на основі нових реалій та об'єктивних даних, навчати учнів комунікувати в соцмережах, знаходити об'єктивну інформацію, заохочувати їх спілкуватися українською мовою в соцмережах, не зраджувати моральні цінності українця.

Є проблема в тому, що спецслужби росії вербують українських підлітків, молодь учнівську та студентську для вчинення злочинів. У соцмережах та месенджерах їм пропонують швидкі заробітки за підпали автомобілів ЗСУ, держустанов, закладення вибухівки, диверсії. Найбільш вразливими до таких маніпуляцій стають підлітки, які через недостатній життєвий досвід легко піддаються психологічному тиску та обману. Хоча про такі пропозиції від ворога можна швидко та зручно повідомити СБУ через чат-бот «Спали» фсбешника.

Так, війна стала потужним фактором, який прискорив процеси формування національної та громадянської ідентичності в Україні. Педагоги відіграють ключову роль у цьому процесі, оскільки освіта формує свідомість майбутніх поколінь. Однак, для ефективного вирішення викликів, пов'язаних з війною, необхідно:

- продовжити розробляти нові освітні програми, соціально-освітні проекти, планувати освітні заходи, що враховують сучасні реалії та виклики військового часу;
- проводити системну роботу з батьківською громадськістю щодо протидії учнівських правопорушень;

- своєчасно забезпечувати необхідну психологічну підтримку дітям та учнівській молоді тощо.

Разом – ми сила! Віримо, взаємодіємо, допомагаємо і переможемо!
Усім бажаю нездоланної творчої енергії в освітянській діяльності!

Дякую за увагу!

Світлана Гаряча,
завідувач кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту КНЗ
«Черкаський обласний інститут
післядипломної освіти
педагогічних працівників ЧОР»,
кандидат педагогічних наук

Українська ідентичність: педагогічні погляди та виклики сучасності

Основою існування будь-якої цивілізаційної системи є самоідентифікація, тобто усвідомлення людиною своєї приналежності до конкретної суспільної групи, спільноти, категорії. Ідентичність нації – це своєрідний цивілізаційний бренд, політико-економічна, соціокультурна ніша країни без якої вона існувати не може. Тому наразі, у зв'язку із сучасними викликами та загрозами, що постали перед Україною, виникла необхідність формування у нас самих і нашого підростаючого покоління **української ідентичності** – ототожнення себе з українським народом, його цінностями, культурою, символами, історією, територією, політичними й економічними інтересами, державними і правовими інституціями.

Про нагальність вирішення цієї проблеми зазначено у багатьох стратегічних державних документах, таких як Указ Президента «Про першочергові заходи щодо сприяння національній єдності та консолідації українського суспільства», Законах України «Про освіту», «Про культуру», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», Постанові Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» (2023р.). Мета формування національно-культурної ідентичності відповідає викликам і реаліям сьогодення – це **становлення громадянина-патріота України, який усвідомлює свою приналежність до українського народу, причетність до долі країни, її ролі у світовому співтоваристві, а також є носієм української культури, мови, береже історичну пам'ять, цінує культуру, традиції, готовий боронити, розбудовувати Україну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, державу.**

Вивченням і обґрунтуванням сутності національно-культурної ідентичності у різні часи займалися філософи, психологи і педагоги, зокрема В. Андрущенко, В. Антонович, М. Драгоманов, В. Кремень, В. Малачов, І. Огієнко, Г. Сковорода. Зокрема, теоретичні умови патріотичного виховання громадян як однієї із головних складових української ідентичності, закладені у працях В. Сухомлинського, який підкреслював діяльний характер патріотизму, необхідність вчити дітей шукати своє місце в житті країни, включати їх в

боротьбу з недоліками в житті суспільства. Різноманітні аспекти патріотичного виховання, особистісної та національної ідентифікації досліджували І.Д. Бех, національної самосвідомості – М. Боришевський. Питання конструювання ідентичності через рефлексію висвітлювала у своїх працях Н. Висоцька, а ідею культурно-гуманістичної психології – О. Морозська. Окремі аспекти формування національно-культурної самосвідомості особистості вивчали Г. Ващенко, О. Вишневський, О. Захаренко, В. Євтух.

У нашій статті ми більш детально зупинимося на доцільності формування української ідентичності з педагогічного погляду. У канву ідеї формування української ідентичності вписані імена **Григорія Ващенка, Василя Сухомлинського, Олександра Захаренка, Олекси Тихого**. Педагогів-новатори, кожен у свій час, пропонували не тільки якісно нові підходи до виховання, а і пріоритетні у вибудовуванні виховання громадянина-патріота своєї держави моральні чесноти (повага, співпереживання, готовність прийти на допомогу), основи формування патріотизму і української ідентичності.

Концепція виховання та навчання відомого педагога, психолога, письменника Григорія Ващенка ґрунтувалася на національних традиціях українців та християнських цінностях. У сенсі розуміння сутності національного вихованого ідеалу, його складових і витоків Г. Ващенко писав: «Традиційний ідеал – це не вишита сорочка, яку можна скинути і все ж таки залишатися українцем. Ідеал людини – це те краще, що створив народ у розумінні властивостей людської особистості та її призначення» [3, с. 108]. У своїй роботі «Виховний ідеал» педагог формулює положення, які б сприяли формуванню національно-культурної ідентичності. У першу чергу це:

- ❖ державна незалежність, можливість для українців вільно творити своє майбутнє;
- ❖ об'єднання всіх українців незалежно від їх проживання, віри, соціального стану в єдину спільноту;
- ❖ справедливий державний устрій, який би забезпечував права і свободи громадян;
- ❖ високий рівень народного господарства, який би забезпечував добробут громадян;
- ❖ духовний розвиток українського народу;
- ❖ високий релігійно-моральний рівень українського народу;
- ❖ високий рівень здоров'я українського народу.[3]

Видатні українські педагоги-гуманісти велике значення приділяли патріотичному вихованню, любові до свого краю, українського народу. Серед усього розмаїття питань, що стояли і стоять перед школою, В. Сухомлинський вважав провідним виховання почуття патріотизму. Він розглядав патріотизм як найскладніше і найбагатогранніше почуття любові до Батьківщини, в якому органічно переплітається любов до рідної природи, рідного села й міста, матері, батька, рідної мови з усвідомленням патріотичного обов'язку перед своїм народом. Педагогічні казки В. Сухомлинського непомітно, але цілеспрямовано виховували і наразі виховують у дітей найкращі людські почуття. Твори педагога

і сьогодні допомагають малюкам комфортно входити у багатовимірний світ людських стосунків і спілкування, закладають основи патріотизму. Невід'ємною частиною розвитку поняття «патріотизм» у Сухомлинського є *рідна мова* – «безцінне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість, славу, культуру, традиції». Сприймаючи мову як одну з основних ознак нації, педагог прагнув добитися того, щоб кожне слово, яке входить у словниковий запас дитини, пов'язувалось з конкретним образом, щоб діти могли відчувати і те тепло, і ту ласку серця, що вклав народ у слова про Батьківщину, і той біль, ті страждання, що вкладено у слова про її минуле.

Також на теренах педагогіки виділяються дві постаті педагогів-патріотів, які жили, працювали, відстоювали українську ідентичність у різних регіонах нашої батьківщини: *центральний – Черкащина і східний – Донеччина* у часи авторитарного СРСР. Народились вони з невеликою різницею у часі, не могли заспокоїти свою учительську совість, спостерігаючи, як нівелювалась українська мова, національна культура, як освітній простір авторитарної педагогіки не хотів звільнятися від авторитарних принципів та приймати вічні цінності свободи, добра, духовності. Мова йде про **Олександра Антоновича Захаренка**, видатного педагога-гуманіста, Заслуженого учителя України, народного учителя, академіка АПН України, директора Сахнівської школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області і **Олексія Івановича Тихого**, українського дисидента, [правозахисника](#), учителя, мовознавця-аматора, члена-засновника Української гельсінської групи.

Довідково. О.І. Тихий. Виступав на захист української мови і проти зросійщення Донбасу. Народився і більшу частину життя прожив на хуторі Їжівка Костянтинівського району Донецької області. Батько, Іван Петрович, помер у 1957, коли син вперше був засланий у мордовські табори, мама, Марія Кіндратівна – під час другого ув'язнення. Закінчив філософський факультет Московського державного університету. Працював учителем і завучем у школах Запорізької та Сталінської областей, викладав історію і суспільствознавство, українську мову й літературу, фізику й математику. За його словами, «у школі знайшов своє покликання».

Це був універсальний учитель, який міг і хотів створити свою школу таку, яку створив Олександр Захаренко (далі про нього у статті).

О. Захаренко створив власну Авторську школу, яка стала об'єктом дослідження і для науковців, і для педагогів-практиків. Досвід Сахнівської школи є безцінним, оскільки там було створено унікальну систему навчально-виховної роботи, яка забезпечувала формування толерантної особистості школяра, готової до співробітництва, сприяла розвитку здібностей кожної дитини до творчої діяльності.

Саме Олександр Антонович залишив нам неоціненний спадок, в якому особливе місце займає формування у зростаючої особистості *української ідентичності*. Його педагогічна концепція пронизана глибокою любов'ю до рідної землі, до української культури та традицій. В основу виховного простору Сахнівської школи закладені імперативи, розроблені Олександром Антоновичем

і співзвучні із Концепцією формування у підлітків національної ідентичності, як от:

- Від любові до школи діяльної, активної, беруть витoki багато найкращих поривань душі.
- Уміння бачити духовний світ учнів, глибоке розуміння їхніх запитів – основна причина того, що діти тягнуться до вчителя.
- Середовище, у якому вихованець безпосередньо спілкується, має бути сповнене досвідом *віддачі духовних сил людям, суспільству*.
- Примножувати духовні багатства – це означає вдосконалювати наявні цінності, видозмінювати шкільне життя, створювати нові духовні цінності.
- Невід’ємною рисою шкільного життя є повага вихованців до себе, їхнє прагнення до самовираження. *Дух самоповаги* утверджується, насамперед, у тому, що зусилля педагогічного колективу спрямовуються на виявлення *постійної уваги до здобутків, досягнень учнів*.
- *Особисті перспективи та інтереси учнів, неминуче переплітаючись із колективними*, надають громадського звучання повсякденній діяльності. У процесі досягнення подібної мети колективний результат праці стає особистісною цінністю.
- Повноцінне життя колективу немислиме без його морального благородства, без емоційної чутливості.
- Емоційна чутливість – це сприятливий ґрунт, на якому виростають тонкощі взаємин, почувань, прагнень...
- У центрі уваги, спостережень, роздумів, планів вчителів повинна бути конкретна особистість. [4].

На думку Олександра Захаренка, найперша і найголовніша задача педагога, – **це формування у своїх вихованців почуття самоповаги**. На наш погляд, це є дуже важливим аспектом у сенсі того, що українці часто нівелюють свої здібності, виявляють неповагу до себе і всього українського. Олександр Антонович вважав, що *самоставлення дітей до себе як до цінності* викликає потребу у самопізнанні власного внутрішнього і оточуючого світу, дослідження роду і родини. Роль педагога, стверджував Захаренко, полягає в тому, щоб сформував у школярів потребу у самовихованні, стимулювати їхню цікавість до власного внутрішнього світу, ненав’язливо керувати процесом їх виховання і самовиховання.

Звернення до пам’яті предків, спадкоємності поколінь, утвердження національних традицій важливе, за переконанням О. Захаренка, не лише для формування відчуття тотожності з громадою, нацією, родом, а й має суто педагогічну мету – виховання сильних сторін **окремого українця**: працьовитості, здатності господарювати, гордості за свій край, бережливості [5, с. 31]. Він учив підростаюче покоління бути гордим за себе і свою справу, за свою родину, мужнім у своїх вчинках. Наводимо основні постулати діяльності **Школа – берегині українського національного духу і культури, Школи любові до людства, школою добрих справ**:

❖ **Поєднання навчання з життям.** Захаренко стверджував, що знання мають бути тісно пов'язані з життям, з досвідом дитини. Разом з учителями він організовував екскурсії, трудові проекти, що дозволяло учням не лише здобувати знання, а й відчувати себе частиною своєї спільноти, своєї землі.

❖ **Виховання поваги до історії та традицій.** У школі Захаренка велику увагу приділяли вивченню історії України, її культурних надбань. Діти брали участь у відтворенні народних свят, виготовляли українські сувеніри, що сприяло формуванню поваги до свого народу та його звичаїв.

❖ **Розвиток національної свідомості через мову.** Українська мова в школі Захаренка була не лише предметом вивчення, а й засобом спілкування. Діти співали українські пісні, читали українську поезію, писали твори.

❖ **Виховання любові до природи.** Захаренко створив у своїй школі унікальний природничий куточок, де діти доглядали за рослинами, спостерігали за тваринами. Це сприяло формуванню екологічної свідомості та любові до рідної природи.

❖ **Формування громадянської позиції.** Учні школи Захаренка активно долучалися до громадського життя села, брали участь у волонтерських акціях. Це виховувало в них почуття відповідальності за свою країну та спільноту.

На жаль, ім'я Учителя **Олекси Тихого** до цього часу не дуже відоме в українській педагогіці. Думки його про освіту, виховання, про необхідність навчати дітей рідною мовою, висловлені в 60-70-х роках минулого століття, актуальні й сьогодні, особливо на Донбасі.

Ця Людина мислила категоріями понадчасовими. Справжній Гуманний педагог, вірний прихильник Істини й Добра, діяльний Світлоносець, який боровся з невіглаством і вадами людства в час розквіту авторитаризму. Людина, яка знала, для чого живе: **«щоб жило людство, мій народ, мій рід»**. Служитель своєї місії, свого обов'язку. Учитель і Батько, який прагнув *«до останнього подиху вчитися і, по можливості, без насильства й примусу навчати всіх»*, хто бажає вчитися в нього. Син свого народу, який відчував відповідальність за все.

Ще в молодому віці він склав для себе життєве кредо: **«Для чого я живу?»**, і все життя намагався неухильно дотримуватися того, щоб його *«я» було гідне наймення «людина»*. **У всьому, завжди, незалежно від обставин чинити згідно зі своїм сумлінням..., допомогти кожному усвідомити себе людиною..., вивчати, підтримувати, розвивати мову, культуру, традиції свого народу..., позбутися і сприяти іншим позбутися всього низького, підлого, чужого духові людства»**.

Прагнув зберегти людську гідність, національну самосвідомість, рідну українську мову – не лише для себе, а й для своїх земляків із Донеччини.

У 70-х роках захопився історією розвитку української мови, зокрема на Донеччині, що пізніше вилилося у ґрунтовну працю *«Думки про рідний Донецький край»*. Писав відгуки на статті в пресі, свої роздуми, пропозиції до законів. Посилав їх до редакцій газет, один із дописів 1972 року був визнаний антирадянською агітацією і пропагандою, став приводом визнання Тихого

націоналістом і небезпечним рецидивістом. Його статті не друкували в газетах, але люди передруковували їх, переховували і передавали з рук у руки друзям та однодумцям.

Педагог закликав своїх земляків-педагогів: *«Вкрай необхідно сьогодні відмовитися від радянської свідомості, відчутти себе українцями, щоб нарішті учителі ніде не соромились говорити рідною українською мовою, щоб послідовно, вперто, завзято, з любов'ю вкладали в душі дітей та їх батьків свідомість належності до української нації, розкривали культурні та мовні багатства народу, постійно доводили, що людина без патріотичних устремлінь, без свідомої праці на користь свого народу, без свідомого творення добра – це віл, вартий тільки того, щоб його запрягали в ярмо».*

Глибоко переживав за стан рідної мови в Україні, найважливішим напрямком виховання вважав патріотичне. *«Патріотизм, національна гідність, любов до свого народу, свого міста, села, любов до рідного слова, до рідної пісні, природи, історії – ось зерна, які ми повинні б сіяти в душі дітей і в сім'ї, і в школі, ... і через літературу, кіно, телебачення»* («Думки про рідний донецький край»). Відповідальність покладав на тих, хто міг би протистояти русифікації, але нічого не робив для цього.

Чи часто замислюємось ми, для чого живемо? Чи спонукаємо замислюватися наших учнів? Олекса Тихий говорив: *«Я – для того, щоб жив мій народ, щоб підносила його культура, щоб голос мого народу достойно вів свою партію в багатоголосому хорі світової культури. Для того, щоб моя Донеччина давала українських спеціалістів-патріотів, українських письменників, українських композиторів та акторів».*

«Тихий – це явище глибоко повчальне на всі часи, - писав Євген Сверстюк. – Це свого роду притча на вірність собі... Той чоловік належав до породи людей, що гинуть в неволі, гинуть в муках, знівечені й скривджені, з тугою до світу іншого. Але не втрачають обличчя й гідності». А Василь Овсієнко зазначав «Тихий був не книжний герой, а жива героїчна особистість. Людина глибокої внутрішньої культури, він сам збудував себе, виховав, загартував, закував у залізні лати воїна, постійно себе вдосконалював і цілком підпорядкував себе справі визволення України. І свідомо поклав за неї світлу свою голову».

Нехай більше скажуть про Вчителя Тихого книги, більшість яких вийшли завдяки старанням його сина Володимира Олексійовича і Людмили Родіонівни Огневої. Ті, хто зустрів на життєвому шляху Олексу Івановича, назавжди були вражені його внутрішньою духовною силою, що нагадувала, за словами Михайла Гориня, *«глибоку, повноводну степову річку... і шалене полум'я, яке вибухає спонтанно, несподівано, готове запалити все суще і самому спопелитися. І ніщо не може його ні зупинити, ні згасити».*

Чи треба говорити з дітьми про пошук сенсу життя, про усвідомлену приналежність до українського народу? Чи треба розповідати їм про Героїв Духу, що віддають життя в ім'я майбутнього своїх дітей, свого українського народу, всього Всесвіту? Зважаючи на виклики, перед якими стоїть Україна, – відстоювання власної територіальної цілісності, становлення політичної нації,

зростання ролі власної причетності і відповідальності за долю України вимагають уваги до виховання підростаючого покоління та актуалізують *формування у підлітків національно-культурної ідентичності*. Також багато сучасних науковців, зокрема І.Д. Бех, К.О. Журба, І.М. Шкільна, звертають увагу на такі негативні чинники у вихованні національно-культурної ідентичності підлітків:

- ✓ зросійщення, відлученість від української мови значної частини населення;
- ✓ перекручування історичних фактів та заперечення автентичності української мови та культури та самого існування нації;
- ✓ ностальгія за радянським минулим.

Усі зазначені чинники, спрямовані на нівелювання національних цінностей, виключення молоді з національно-культурного контексту, формування меншовартісної свідомості та самосвідомості. [2]

Ця проблема є проблемою державної ваги. Сучасний політолог, футуролог, громадський діяч Олексій Толкачов у книзі «ОМРІЯНА Україна. Ключ до майбутнього» зазначає «Ми, УКРАЇНЦІ, виборюємо своє право жити в майбутньому як нація, що спроможна самостійно обирати свій шлях розвитку». «Насправді важкий шлях українців, шлях випробувань – унікальний досвід, який дозволяє народу прозріти, зрозуміти чимало речей. Він дає мудрість, загартовує і відкриває двері майбутньому». «Змінити майбутнє можна, лише змінивши національну колективну свідомість українців».

На сьогоднішній час, зважаючи на ідеї і педагогічну спадщину педагогів, які відстоювали і працювали над ідеями формування української ідентичності, можна відмітити виклики, які стоять перед сучасним вихованням і торкаються формування національно-культурної ідентичності і духовної безпеки нації, які зазначені у Концепції з формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах [1]. Цитуємо:

1. Ключовим внутрішнім фактором духовної безпеки нації виступає національна самоідентифікація, яка втілюється у почуттях-цінностях - «Я–Українець»; «Ми – Українці». Сутність цих почуттів-цінностей полягає у дієвій причетності особистості до своєї нації, до роду у широкому розумінні цього слова.

2. Особистість має прийняти історичну естафету вищих духовних надбань нації, жити і діяти на їх основі та примножувати їх з урахуванням викликів теперішнього часу. Низький рівень цього фактору, коли недостатнє почуття єдиного національного роду спричиняє недостатню консолідацію суспільства, низьку соціоцентрованість членів суспільства, за якої вони свідомо обмежують себе у суспільно значущих домаганнях, цілях, продуктивних способах удосконалення існуючої соціокультурної ситуації, їхню переважаючу Его-орієнтованість з відповідними утилітарними цінностями, перебільшення ролі міжрегіональної самотності.

Підсумовуючи зауважимо, що новий демократичний український вимір створюють люди, які завдяки своїм ідеям та здатності приймати важкі рішення

беруть на себе відповідальність за зміни. Це їхній вибір і покликання. Їхня мета часто більша за них самих. Саме так проявлялося лідерство в минулому і наразі (на фронті, у суспільстві).

І сьогодні ті (науковці, педагоги), хто займається важливою справою формування української ідентичності, – це продовження справи тих, хто раніше створив для нас можливості, які ми маємо наразі, і віра в те (за словами Андрія Шептицького), що «Україна звільниться від свого упадку та стане державою могутньою, з'єднаною, величавою, яка буде дорівнювати іншим високорозвинутим державам. Мир, добробут, щастя, висока культура, взаємна любов і злагода будуть панувати в ній».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д., Журба К.І. Концепція з формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу (до 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка)/ [редкол.: С.А. Копилов (співголова, наук.ред.), І.Д. Бех (співголова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. 108.
2. Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка: Монографія / [К.О. Журба, І.Д. Бех, О.М. Докукіна, С.В. Федоренко, І.М. Шкільна]. Київ, 2019. 150 с.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава : Полтавський вісник, 1994. С.108.
4. Захаренко О.А. П'ять напрямків виховної роботи. Виступ на районній освітянській конференції. Корсунь-Шевченківський. 1978 р., січень. 4 с. / Приватний архів родини Захаренків.
5. Академік із Сахнівки / Під редакцією професора Кузьмінського А.І. Черкаси: Вид. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 448 с.
6. Захаренко О.А. Слово до нащадків. Київ: СПД А.М.Богданова. 2006. 216 с.
7. Міхно О. Олекса Тихий та його педагогічна візія. URL: <https://pmu.in.ua/news/onlajn-lekcija-oleksa-tihij-1927-1984-ta-jogo-pedagogichna-vizija/>

Ольга Крутенко,
доцент кафедри педагогіки і освітнього менеджменту
КНЗ «Черкаський обласний інститут
післядипломної освіти
педагогічних працівників ЧОР»,
кандидат педагогічних наук

Інтеграція національних цінностей в освітній процес як головна ідея педагогічної спадщини О.А.Захаренка

Національна ідентичність є ключовим елементом самовизначення кожного народу, що охоплює спільну історію, мову, культуру, традиції та цінності. Для України, яка століттями боролася за власну незалежність і самобутність, питання національної ідентичності. Вона визначає культурну, мовну, історичну та соціальну єдність нації, впливаючи на її розвиток і самосвідомість. Українська національна ідентичність формувалася упродовж століть через боротьбу за незалежність, культурну спадщину, традиції та спільні цінності. У сучасних умовах глобалізації, інформаційних війн та збройного конфлікту з РФ питання збереження та зміцнення української ідентичності стає ще більш актуальним.

Саме тому набуває великого значення «Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності» що була схвалена Кабінетом міністрів України 15.12.2023 року. Візія, що прописана в цьому документі, ставить перед освітянами важливу задачу: виховувати соціально активних та відповідальних громадян з утвердженою українською національною та громадянською ідентичністю на основі суспільно-державних (національних) цінностей України. У цьому документі акцентується увага на тому, що Україна є частиною європейського та євроатлантичного простору, де забезпечено конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина, досягнуто єдності в суспільстві, подолано суперечності соціокультурного, мовного та регіонального характеру.

Роль педагогів у формуванні української національної ідентичності є надзвичайно важливою, адже саме вони впливають на свідомість молодого покоління, виховуючи патріотизм, любов до рідної мови, культури та історії. Основні аспекти їхньої участі включають:

1. **Формування мовної свідомості:** педагоги виконують ключову роль у популяризації та розвитку української мови.
2. **Виховання патріотизму:** через уроки історії, літератури, громадянської освіти педагоги формують у молоді почуття національної гідності, відповідальності за майбутнє України.
3. **Збереження історичної пам'яті:** учителі допомагають усвідомити важливість історичних подій, розповідаючи про боротьбу за незалежність, національних героїв та трагедії, які пережили Україну.

4. Популяризація культури та традицій: педагоги сприяють відродженню народних звичаїв, обрядів, мистецтва, знайомлять учнів із національною спадщиною через шкільні заходи,

З точки зору зазначених задач корисним для сучасних освітян є досвід Олександра Антоновича Захаренка. Визначальною особливістю його педагогічної системи була інтеграція національних цінностей в освітній процес, зокрема формування національної свідомості особистості на основі національної пам'яті. Ця основоположна ідея стосувалася не тільки учнівської спільноти, а й усієї громади села. Він писав: «Педагогіка конкретної мети передбачає єднання і дорослих, і малих у процесі реалізації захоплюючої, але конкретної мети». І ця думка перегукувалася із словами В.О.Сухомлинського: «Кожен в школі працює на благо колективу і суспільства, така діяльність духовно збагачує і оновлює всіх співучасників. Для цього потрібні такі основи, на які спирався б і першокласник, що тільки-но переступив шкільний поріг, і випускник-десятикласник, що обмірковує, зважає свій майбутній життєвий шлях, і сивий ветеран педагогічної праці з великим педагогічним досвідом».

Основи, на які спиралися у своїй спільній діяльності сахнівчане, нерозривно пов'язані з історією України в цілому і села Сахнівка зокрема. Багато років збиралися експонати для шкільного музею, розділи якого охоплюють події сивої давнини та сучасності. Звичайно, кожен, хто відвідує музей, відчуває гордість за те, що є нащадком славних українців.

Створення чотирьох експозиційних залів музею було пов'язане не тільки із завданням дослідити історію рідного краю, а й із бажанням зберегти її як духовну цінність для прийдешніх поколінь.

Діяльність шкільного музею ще в 70-ті роки ХХ сторіччя здійснювалась в контексті діалогу культур і відзначалася багатофункціональністю. Модель діяльності музею була не стільки інформативною, скільки комунікативною:

- ✓ забезпечення комунікації між учнями-екскурсоводами та відвідувачами (різними за віком та соціальним статусом);

- ✓ взаємодія екскурсоводів між собою (у процесі підготовки до проведення екскурсій);

- ✓ участь жителів села, які передавали в музей цінні сімейні реліквії;

- ✓ відвідувачі із інших сіл та міст, які переймали досвід музейної педагогіки і запроваджували його в інших навчальних закладах.

Партнерська взаємодія між усіма суб'єктами освітнього процесу формувалася і ставала міцнішою у процесі створення матеріальних і духовних цінностей: будівництво фонтану супроводжувалося спілкуванням школярів із

старшим поколінням, відбором найцікавіших експонатів (а точніше - найцінніших реліквій) для посилки, яку отримали сучасні школярі у 2017, тобто через 50 років після того, як вона була закладена.

Роль історичної пам'яті у формуванні української національної ідентичності є надзвичайно важливою, оскільки саме через усвідомлення та відтворення історії народу люди формують свої уявлення про себе, свою культуру та місце в світі. О.Захаренко доводив, що історична пам'ять є одним із головних чинників, що впливає на національну свідомість і єдність українців. Це не тільки знання про минуле, але й способи його інтерпретації, що формують колективну ідентичність. Приклад цього – дослідження подій Голодомору і створення Криниці Свісті в пам'ять про тих, хто загинув в ті роки.

Діяльність педагогічного та учнівського колективів у партнерській взаємодії з громадою села довели, що Історія - це фактор майбутнього. Збереження історичної пам'яті допомагає не тільки в контексті теперішніх і минулих подій, але й у плані формування майбутнього.

Основою, азами формування української національної ідентичності є мова. У багатьох статтях та виступах О.Захаренка звучала думка, яка перегукувалася із словами класика української літератури П.Мирного: «Найбільше і найдорожче добро кожного народу – це його мова. Ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування».

Звертаючись до випускників школи, Олександр Антонович говорив: «Знати чужу культуру і звичаї зовсім не означає, що слід забувати свої, адже надбання свого народу, його менталітет ціниться високо, перш за все, в своїй нації, і немає ніякого сумніву, що вони досконаліші, святіші, бо вони рідні».

Поєднання загальнолюдських цінностей у процесі формування української національної ідентичності – це ще одна із особливостей педагогічної системи О.Захаренка. Достатньо пригадати ту титанічну роботу, яка була здійснена педколективом Сахнівської школи під керівництвом О.А.Захаренка: випущено 10 брошур під назвою “Загальнолюдські цінності”: «Людина», «Здоров'я», «Сім'я», «Праця», «Милосердя», «Земля», «Соціальна справедливість», «Мова», «Культура», «Батьківщина».

Усі перелічені цінності в своїй єдності дають розуміння того, що виховний процес був спрямований на формування української національної ідентичності на засадах історичної пам'яті і з увагою до кожної людини. Підбиваючи підсумки практичної діяльності учнів зі створення родоводів, автор «Енциклопедії шкільного роду» помітив цікаву тенденцію: деякі діти й дорослі почали порівнювати себе не лише з живими представниками старших поколінь, а й з далекими предками, про яких дізналися, здійснюючи кропітку пошукову роботу. Таким чином, дослідження свого роду мало глибоку мету, що складалася з трьох основних аспектів: по-перше, розуміння себе як частини роду – «хто ми»; по-друге, усвідомлення нерозривного зв'язку з предками – «чиїх батьків діти»; і по-третє, формування відповідальності перед прийдешніми поколіннями – «чи не осоромимося перед своїми нащадками». Такий підхід може бути прикладом для

сучасного учительства, перед яким поставлена задача формування української національної ідентичності здобувачів освіти.

Ознайомлення з теоретичними міркуваннями О.Захаренка дає підстави стверджувати, що однією із таких цінностей, що визначають сутність особистості, він вважав її ставлення до рідної мови. Він був переконаний, що для будь-якої людини мова не є суто системою звукових та графічних знаків. Функції мови не обмежуються також комунікативною сферою. Педагог погоджувався з важливістю усіх інших функцій мови: номінативної, гносеологічної, експресивної, творчої, естетичної, культурогенеративної. Але найважливішою функцією мови визнавав ідентифікативну. На його думку, мова – найсвятіша цінність, оскільки є основою поняття «національний». Йому була близька думка відомого німецького філософа і лінгвіста Вільгельма фон Гумбольдта, що мова — це той світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини.

У багатьох статтях та виступах О.Захаренка звучала думка, яка перекликалася із словами класика української літератури П.Мирного: «Найбільше і найдорожче добро кожного народу - це його мова. Ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування» [48]. О.Захаренко порівнював мову із найціннішим скарбом, а тим людей, які вміли користуватися цим скарбом, пророкував щасливе майбутнє не тільки особисто для себе, а й для сім'ї, родини і навіть для всієї України. Т.Г. Шевченка він вважав володарем скарбу, оскільки завдяки Тарасу українська мова була примножена, збагачена й передана наступним поколінням в її красі, величі, ніжності, щедрості й музикальності. Педагог зауважував, що не випадково в багатьох сільських хатах портрет Тараса Шевченка знаходиться поруч з іконою та Біблією як найсвятіша реліквія кожної української сім'ї.

Однак О.Захаренка дуже турбувала тенденція, пов'язана з тим, що молодь, виїжджаючи за межі села, інколи забувала рідну мову, мотивуючи тим, що немодно спілкуватися українською. Звертаючись до випускників школи, він говорив: «Знати чужу культуру і звичаї зовсім не означає, що слід забувати свої, адже надбання свого народу, його менталітет ціниться високо, перш за все, в своїй нації, і немає ніякого сумніву, що вони досконаліші, святіші, бо вони рідні [1, с.239]». На нашу думку, ці слова О.Захаренка є надзвичайно глибокими за своєю суттю. Вони спрямовують молодь на роздуми про те, що справжніх патріотів цінують не тільки у власній країні – до них із повагою ставляться представники інших держав. Втрачаючи мову, людина деградує; занедбання мови на рівні нації означає її денаціоналізацію.

Ще один аспект, на який варто звернути увагу у спадщині О.А.Захаренка, – це партнерство усіх учасників освітнього процесу, адже практично всі грандіозні ідеї щодо будівництва корпусу молодших школярів, спортивного комплексу, музею були втілені за участі учнів, педагогів та громади села.

Для сучасного учительства це також приклад того, як феномен волонтерства стає новим виміром національної ідентичності в Україні. У ХХІ столітті наша країна пережила численні виклики, які загартували націю та актуалізували цінності солідарності, взаємодопомоги й патріотизму. Одним із яскравих проявів цих процесів стало те, що волонтерство з початку Революції Гідності й особливо після початку повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році перетворилося на могутній соціальний і культурний рух. Волонтерство вже давно перестало бути лише доброчинністю — сьогодні воно виступає ключовим маркером нової національної ідентичності українців.

Традиції взаємодопомоги глибоко вкорінені в українській культурі. Ще з часів козацтва громада завжди була джерелом підтримки у скрутні моменти. Проте сучасне волонтерство в Україні набуло масового й організованого характеру під час Революції Гідності (2013–2014),

коли тисячі українців самоорганізувалися для підтримки протестувальників на Майдані.

Повномасштабне вторгнення назавжди змінив Україну. Реакція суспільства на загрозу виявилася безпрецедентною — волонтерський рух набув небачених масштабів. Люди, які до цього не були залучені до громадської діяльності, об'єднувалися для допомоги армії, внутрішньо переміщеним особам, медикам, постраждалим у зонах бойових дій.

З'явилися нові формати волонтерства: цифрові ініціативи, гуманітарні штаби, благодійні фонди, мережі психологічної допомоги. Волонтери стали «інфраструктурою виживання» держави. При цьому ключовим мотивом залишилася ідентифікація себе з нацією, з країною, що бореться за свою свободу, гідність і право на існування.

Сьогодні волонтерство в Україні — це не лише діяльність, а частина культурного коду. Воно формує нову суспільну мораль, де відповідальність за

країну не делегується виключно державі, а розподіляється між усіма громадянами. Така модель спільноти — горизонтальна, децентралізована, але згуртована довкола ідей спільного добра та національного виживання.

На тлі війни відбулося переосмислення понять "герой", "громадянин", "українець". Волонтерство стало символом того, що бути українцем — означає діяти, підтримувати, не залишатися осторонь. Це — новий вимір національної ідентичності, де головними є не тільки етнічне походження й мова, а й спільні цінності, дії та мета.

Маємо зазначити, що феномен волонтерства як новий вимір національної ідентичності яскраво проявляється в діяльності закладів освіти. Школи, коледжі, університети перетворилися на активних учасників волонтерського руху, інтегруючи ідеї взаємодопомоги, солідарності та патріотизму в освітній процес. Учні й студенти, педагоги й батьківська громада активно організовують благодійні ярмарки, концерти, розпродажі хендмейду, збір теплих речей, ліків, книжок, коштів на підтримку ЗСУ або постраждалих громад. Такі ініціативи не лише мають практичну користь, а й формують у молоді відчуття приналежності до великої справи.

Багато шкіл та університетів після початку повномасштабної війни стали волонтерськими хабами і центрами гуманітарної допомоги: тут збирають і фасують допомогу, готують їжу для переселенців, організовують тимчасові притулки. Викладачі, учні, батьки працюють пліч-о-пліч, демонструючи приклад спільної відповідальності.

Волонтерський досвід дедалі частіше включається до програм громадянської освіти, етики, історії України. Школярі вивчають приклади волонтерської діяльності, аналізують її значення для формування національної єдності, проводять проєкти на тему допомоги.

Таким чином, маємо переконання, що педагогічна концепція Олександра Антоновича Захаренка щодо необхідності інтеграції національних цінностей в освітній процес є надзвичайно актуальною на сучасному етапі і збагачує українську педагогічну науку продуктивними ідеями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академік із Сахнівки / Під редакцією професора Кузьмінського А.І. Черкаси: Вид. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 448 с.
2. Захаренко О. А. 210 шкільних лінійок. Загальношкільні лінійки, проведені в сільській школі протягом 1998-2000 року : метод. посіб. / О. А. Захаренко, С. О. Захаренко. — Сахнівка, 2002. 295 с.
3. Слово до нащадків / О. А. Захаренко ; [упоряд. Н. М. Чепурна]. Київ : СПД Богданова А. М., 2006. 216 с.

Оксана Сотула,
*доцент кафедри педагогіки та
освітнього менеджменту КНЗ
«Черкаський обласний інститут
післядипломної освіти
педагогічних працівників ЧОР»,
кандидат економічних наук, доцент*

Національна ідентичність як фундамент формування економічної культури суспільства: уроки минулого та виклики майбутнього

Одним із шляхів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам є утвердження української національної та громадянської ідентичності. Процес ідентифікації себе як громадянина через культуру обумовлює нагальність створення цілісного мовно-культурного простору, зокрема і шляхом формування економічної та підприємницької культури громадян.

Той факт, що ідеї, ідеології, національний менталітет можуть прискорювати або гальмувати зміни, неодноразово наголошувався дослідниками трансформаційних процесів. Саме тому економічна освіта та культура є важливими підвалинами розбудови України як суверенної держави.

Економічну культуру визначають як систему уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, які реалізуються в економічній сфері суспільства й пов'язані з економічною діяльністю [1].

Економічна культура відображає економічний досвід, накопичений попередніми поколіннями людей; норми, правила, образи економічної поведінки, що склалися в минулому. Вона відбирає їх, вилучивши ті, які вже не відповідають новим умовам; передає, ці «відібрані» правила і зразки економічної поведінки від минулих поколінь сучасним [2].

Ядро економічної культури складають економічні цінності та норми. Економічні цінності містять переваги відносно таких понять, як «багатство», «гроші», «засоби придбання доходів», а також відносно більш абстрактних категорій, таких, як «капіталізм», «соціалізм», «індивідуалізм», «економічна свобода», «рівність» тощо [1, 3]. У будь-якому суспільстві, а також на рівні окремої соціальної групи функціонує своя ієрархія цінностей. Для одних груп населення багатство може оцінюватись як найвище благо, для інших – це «чиста совість». В одних суспільствах приватна власність може розглядатись як умова економічної та соціальної свободи індивіда, в інших – як соціальне зло, яке породжує соціальну нерівність і конфлікти [3].

У кожного народу є деякий економіко-культурний генотип, що успадковується від покоління до покоління й впливає на економічні реалії, на відносини індивіда, суспільства та економічної системи.

Який же і чому він у нас? Україні історично була властива комунальність як устрій. Мала щільність населення на великих просторах України обумовлювала відсутність боротьби за територію мешкання, але підвищувала необхідність мобілізацій – колективного захисту від зовнішніх нападів і колективних зусиль в здійсненні трудомісткого землеробства [4].

Життя в режимі виживання і мобілізацій вимагало сильних перерозподільних механізмів, що зумовило виникнення общинної форми організації життя.

Найважливішими характеристиками суспільних форм поведінки були редистрибуція і реципрокація.

Редистрибуція - збирання воєдино більшої або меншої частини продукту, створеного групою людей, з концентрацією в руках її голови, з подальшим його розподілом усередині тієї ж групи [5]. Оскільки цей принцип передбачає зрівняльний розподіл благ, виникає питання престижу людини у цьому колективі. Як наслідок, ефективніша праця винагороджується не великими благами, а великим престижем. За принципом еквівалентності сім'ї, які отримали додаткові блага від голови общини, повинні були відплатити йому. Редистрибутивні практики забезпечувалися:

- помочами (спільною трудовою громадською повинністю) - коли при будівництві будинку, млина, інших об'єктів за частування здійснювався весь необхідний комплекс робіт. Обов'язкові сезонні помочі пов'язані з такими сільськогосподарськими роботами, як покіс громадських угідь, збір врожаю і т.д. Формами підтримки людей похилого віку були: годування по дворах; догляд на погості (гостити, гостинці) - місце, де здійснювався відповідний товарообмін з представниками інших родових спільнот. У тому випадку, коли люди похилого віку остаточно «впадали в дряхлість», старих визначали на постій на кілька діб на нічліг і їжу, потім вони міняли своїх годувальників;

- «нарядами світом», милостинею і добродійністю. «Наряди світом» здійснювалися в тому випадку, коли в громаді захворювали дорослі і потрібна була допомога в справі управління господарством. До переліку таких помочей входили розтоплення печі, годування худоби, догляд за дітьми;

- потлачем (даруванням надлишків) - саме звідси беруть початок наші практики «подяки» за надані послуги чи заступництво від лідера громади.

Реципрокний обмін – це особливий тип відносин, під час яких відбувається передача продуктів праці без визначених норм щодо їх кількості та зворотної трансакції [6]. Реципрокний обмін здійснювався між рівними, а отримання допомоги накладало на одержувача зобов'язання негайно відгукнутися на заклик того, хто надав йому допомогу, коли той в ній матиме потребу: толоками, складчиною. Толоки включали в себе не тільки форми спільної обробки землі, а й різні види перевезень: сіна, хліба, гною. Своєрідною формою допомоги була і форма складчини. Під цим явищем розумілося не тільки спільне годування, але і заготівля у складчину корма для худоби.

Господарська етика і трудова мораль в українському православ'ї зайняли підлегле місце в порівнянні з працею духовною, норми православ'я зумовили

існування бідності як типу культури. Головним в справі порятунку душі було терпіння. Подібні чинники обумовлювали стримане відношення до накопичення і власності, а успіх – це наслідок везіння (пригадаємо казки, в яких виграв бездіяльний, але добрий і удачливий герой).

Українській культурі властиво більш терпиме, ніж на Заході, відношення до невдач у господарській діяльності, жебраки займали в середньовічній українській культурі абсолютно визначену нішу: через милостиню виконувалася заповідь про любов до ближнього. Крім того, православне християнство підсилює фаталістичні риси національної вдачі («все у волі Божій»).

Таким чином, є підстави говорити про традиціоналізм української економічної культури: зрівняльні цінності, уявлення про «неправедність» багатства, перебільшена значущість особистісних зв'язків, «традиціоналістський» склад мислення, коли людина не схильна заробляти більше, вона просто хоче жити так, як звикла. При ускладненнях традиціоналісти не нарошують зусилля, а скорочують потреби [7, с. 81-88].

В умовах, коли завтрашній день непередбачуваний і може нести як злет, так і падіння, «раціональною» формою поведінки населення стає життя сьогоденним днем. Переважають короткострокові цілі планування, майбутнє пов'язане з мріями про швидке збагачення, людина орієнтовна на споживання, а поліпшення свого життя вона пов'язує з радикальними суспільними змінами, везінням, турботою держави.

Революція 1917 року ознаменувала собою початок соціалістичного експерименту. Подібно до того, як сторіччями раніше селянство законодавчо прикріплялося до землі, відтепер все працездатне населення було прикріплене до державних підприємств і організацій, поза якими воно просто не могло мати законних коштів для існування. Новою в економічних відносинах стала заборона приватної власності на засоби виробництва [4].

Економічна культура виступає регулятором економічної поведінки людей. Існує декілька способів аналізу впливу економічної культури на поведінку.

За культурним архетипом Макса Вебера, виділяють [8]:

Доринковий. Для носіїв доринкового типу поведінки характерним є обережне ставлення до ринку, несформовані власні уявлення про ринкову економіку, прихильність виробленим раніше соціальним та економічним умовам і стереотипам поведінки. Для цієї категорії економічних суб'єктів основними загрозами виступають втрата роботи, необхідність перенавчання та перспективи нового працевлаштування; стабільна бідність є більш прийнятною, ніж прояв активності і ризику.

Ринковий тип поведінки – пропонує високий ступінь економічної активності індивіда, розуміння ним того, що ринок забезпечує індивідуальну свободу економічного вибору, нерозривно пов'язану з персональною відповідальністю, а також розуміння того, що ринок надає можливості для підвищення матеріального рівня життя завдяки застосуванню зусиль, знань, умінь, навичок. Економічні суб'єкти, для яких характерний ринковий тип економічної поведінки, усвідомлюють необхідність економічного ризику і готові

ризикувати. Вони мають здатність до адаптації, досить легко коригують систему цінностей, по-новому «ранжують» цінності, вибудовуючи мотиваційний ланцюжок.

Псевдоринковий тип економічної поведінки – його носіями є люди, психологічно не готові до ризику і до того, щоб раціонально розрахувати ризик, вони швидше проявляють схильність «дешево купити, дорого продати», цей тип економічної поведінки сприяє розвитку ірраціонального, або торговоспекулятивного типу.

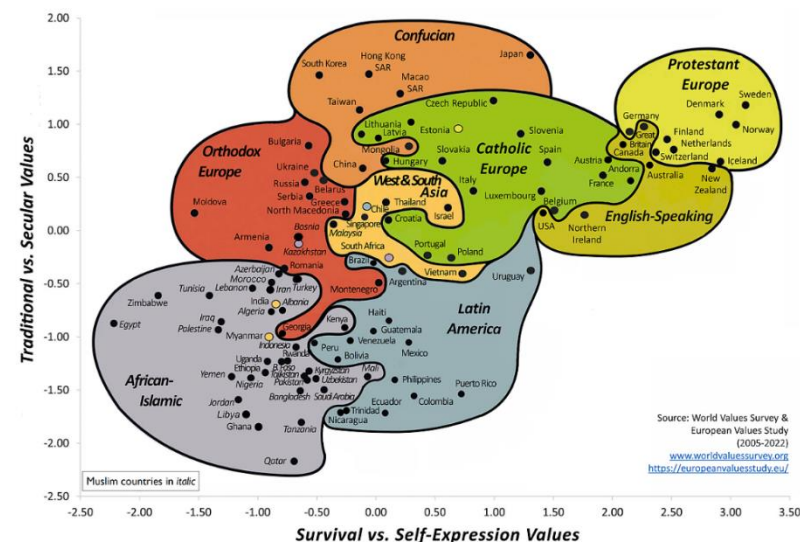
Враховуючи особливості формування і розвитку національної економічної культури, нас цікавило, як уявляють економічну культуру в цілому та її національний варіант респонденти, які належать до різних вікових груп.

З цією метою протягом грудня 2024 року, нами було проведене власне соціологічне опитування, яке охопило 119 респондентів. В рамках нашого дослідження ми з'ясували, які архетипи поведінки Вебера характерні для українського населення.

Для 36% опитаних кращим є доринковий тип економічної поведінки. Майже третина респондентів орієнтовані на псевдоринковий тип економічної поведінки, і лише чверть опитаних віддали перевагу ринковій економічній поведінці.

«Європейське дослідження цінностей» одне з найбільш авторитетних у соціальних науках міжнародне дослідження з охопленням майже 95% світового населення. Для порівняння цінностей населення різних країн було застосовано розподіл Європи на кластери на основі вимірювань Інглхарт — Вельцеля, на горизонтальній осі карти позначено цінності виживання (матеріальні блага, безпека, покірність, низька оцінка правами людини, ксенофобія) та цінності самовираження (висока оцінка прав людини, прагнення успіху та матеріальних благ, увага до економії та рівноправності чоловіків та жінок).

Кожна країна на карті представлена точкою. Для зручності сприйняття Інглхарт і Вельцель об'єднали країни у вісім культурних зон. З 1981 року було здійснено сім хвиль таких досліджень, Україна бере участь у цьому дослідженні з 1999 року(див. Рис.1). **Рис. 1 Культурна мапа світу 2023р. [9]**

Таким чином, ціннісно-культурне поле українського суспільства характеризується суперечливим та дуже повільним відходом від пострадянських орієнтацій у сферах державного та політичного устрою, економіки, формування міжособистісних стосунків, правовій системі тощо. Україна чітко задекларувала

європейський шлях розвитку, однак, як свідчать емпіричні дані 2020 року, ціннісно-нормативна система виступає одним з бар'єрів руху в цьому напрямі.

Перед Україною стоїть завдання сформувати ринкову економічну культуру, яка б сприяла ефективній економічній діяльності. Запровадження в Україні неперервної економічної освіти сприятиме формуванню у широких верств населення сучасного економічного мислення як необхідної умови радикального реформування економіки, рішучого переводу її на рейки розвинутих соціально орієнтованих ринкових відносин.

Одними із кроків у цьому напрямі є розробка і затвердження у травні 2024 року Національної стратегії розвитку фінансової грамотності, прийняття Рамок фінансових компетентностей дорослого населення України і дітей та молоді, запровадження обов'язкового курсу «Підприємництво і фінансова грамотність» у 8-9 класах НУШ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Матвеев С., Лясота Л. Економічна соціологія Підручник. Суми. Університетська книга. 2006. 184 с. URL: https://tourlib.net/books_others/matveev.htm (дата звернення: 18.10.2024)
2. Економічна культура та концепція неперервної економічної освіти в Україні. URL: https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/%D0%B5%D0%BD%D0%BF%20%D1%80%D1%83%D0%B4%D1%8C/page6.html (дата звернення: 18.10.2024)
3. Фединець Н., Миронов Ю., Гонська М. Соціологія ринку. Навчальний посібник. Львів. Видавництво ЛКА. 2011. 226 с.
4. Рудан Н. Особливості форсування сучасної української економічної культури. Перспективи. 2(72). 2017.
5. Реципрокність та редистрибуція. URL: <https://studfile.net/preview/4368824/> (дата звернення: 18.11.2024)
6. Глущенко О. Реципрокний обмін: діалектика розвитку та форми прояву в умовах інформаційно-мережевого суспільства URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/fa70427d-ec4c-421f-aecb-4b881b4f6b7c/content> (дата звернення: 18.11.2024)
7. Вебер М. Вибрані твори. М.: Прогрес. 1990. 198 с.
8. Крупський О.П., Стасюк Ю.М. Економічна культура як фактор інноваційного розвитку економіки країни. Інноваційна економіка. 2012. №9. С. 56-35
9. Данюченко Т. Цінності України у 2020 URL: <https://nasze-slowo.pl/czinnosti-ukrayiny-u-2020-mu/> (дата звернення: 18.11.2024)

Вікторія Бак,
учитель біології Бахмутського навчально-виховного комплексу
«Загальноосвітня школа I-III ступенів №11
– багатoproфільний ліцей»
Бахмутської міської ради Донецької області,
кандидат біологічних наук

Джерела натхнення сучасної людини. Козак Мамай та генетичний код українця

Ми переживаємо часи швидких змін. Сучасне суспільство – це суспільство метамодерну, коли «усе суще захоплене безповоротним сповзанням до стану максимальної несхожості та наростаючої ентропії»[1]. Суспільство, природа, космос перебувають у стані постійної турбулентності, з якої вихід є лише в ще більшу турбулентність. «Зрозуміти, де ви перебуваєте, і визначити, наскільки конкретно потрібно змінюватися саме вам, – одне з найскладніших завдань, з яким ми стикаємося», – зазначає американський нейробіолог Лотто Бо [2, с. 56].

У часи великих змін повинно щось залишатись незмінним і надавати сенс всьому, що відбувається. Це самоідентифікація особистості, її усвідомлення часу і простору, в якому вона знаходиться, та цінності, які вписують особистість в вічність, де постійно присутні Краса, Істина та Любов як абсолют, а наближення до них особистості – лише суб'єктивна спроба досягнути цей абсолют. Цінності являють собою метасенси, навколо яких і можливе існування людства в епоху постійних змін.

Для українців сучасні трагічні часи пов'язані з формуванням самоідентичності, зі згадуванням та відкриттям свого коріння та з наближенням до самих себе. Довгі часи поневірянь українців в складі різних імперій та держав привели до певних станів соціальної амнезії, які небезпечні тим, що історична пам'ять не зберігалась як ціле, і в ній з'явилися лакуни, заповнення яких потребує від кожного українця глибокої внутрішньої роботи, мужності, здатності заглибитись у минуле свого роду та самостійно віднайти причини замовчувань історичних подій, які формували нас як націю, а тепер потребують переосмислення та повернення до історичного контексту існування України.

Сучасна війна росії проти України – це війна імперії проти нашої ідентичності і здатності існувати вільно та самостійно, це війна цінностей минулого з цінностями майбутнього. Війна онтологічна за право українців на існування. «Цей дощ надовго. Говорю не про термін війни, а про термін потрясіння, його масштаб», – Сергій Жадан [3, с. 17]. Ми травмовані цією війною, але людський вимір – це здатність використати все, що відбувається, для свого зростання та розуміння, навіщо потрібні ці потрясіння. Війна в Україні – це лише відголосок тих тектонічних змін, які розпочалися з людством у ХХІ столітті саме тому, що людство дорослішає, переходить на новий етап свого розвитку, який потребує відповідальності. Україна стоїть в авангарді цих змін саме тому, що питання самоідентичності для нас зараз – це питання нашого

виживання. «Криза, – пише Ігор Козловський, – це екзистенційний виклик існуванню тебе як людини, яка не усвідомлює головного – своєї відповідальності. Коли ти відповідаєш на виклики, шукаєш відповіді на головне – «Хто ти?» і «Навіщо ти?», то з'являється зріла ідентичність, відповідність тебе і твоєї відповідальності» [3, с.29].

Спробуємо проаналізувати, як метасенси свободи, відповідальності та любові постійно існували в просторі української ідентичності і як вони формували цю ідентичність, бо завжди були зрозумілими та доступними для українця. Метафоричність цих сенсів та їхнє сприйняття як чогось природнього і дуже близького присутня в художній творчості, в малярстві, співах, строї, будівництві, веденні та організації господарства тощо. Можемо припустити, що все вище перелічене існує як *архетип української ідентичності*, своєрідний генетичний код, який активізується в кожному українці в моменти небезпеки знищення цієї ідентичності і слугує джерелом стійкості та натхнення, яке допомагає не тільки вижити і існувати, а й перемагати в складні історичні часи та продовжувати український рід як такий, що здатен відтворювати лише йому одному притаманний спосіб мислення та усвідомлення дійсності. А все це необхідно для гомеостазу біосфери для підтримки рівноваги і цілісності життя на нашій планеті і життя людства.

Проаналізуємо, які важливі для кожного українця метасенси спаквані в компактній та метафоричній формі зображення козака Мамай в народній картині «Козак Мамай», яка налічує майже 300 років. Будемо намагатись відповісти на три питання: «1. Хто такий козак Мамай? 2. Чому його зображення можна було зустріти у кожній українській хаті, у тому числі і в період радянського союзу, і включно до наших днів? 3. Чому сьогодні повертаємось до цього образу і він знов актуальний?»

Будь-який народ, а потім нація не виникають спонтанно, вони є результатом еволюції людства на Землі в конкретних природніх умовах і відіграють важливу роль в збереженні, розвитку та самовідтворенні екосистеми, в якій мешкають і до якої пристосовані. Народна картина «Козак Мамай» виникає в період критичний і небезпечний для українського народу – знищення Запорізької Січі. У 1774 році закінчилась чергова війна між Османською та російською імперіями. Запорожці допомагали Катерині II в цій війні, і саме тому російська імперія отримала переваги і могла диктувати свої умови при заключенні мирної угоди. Січ та її вільне військо стали непотрібними. Катерина приймає рішення про ліквідацію Січі. 16 червня 1775

року російські війська зруйнували Січ, на той період на Січі залишалось лише 2 тисячі козаків, а їх несподівано оточило російське військо, яке налічувало до 100 тисяч військових. Козакам було висунуто вимоги про необхідність скласти зброю та здатися. У козацькому війську відбулась остання Рада на чолі з кошовим отаманом Петром Калнишевським і було прийнято колективне рішення про те, що козаки погоджуються скласти зброю. Відомо, що козаки-характерники були проти цього, вони виступали за необхідність битися та загинути, але не здатись. Більшість козаків ще пам'ятала на які звірства спроможні росіяни, зберігалась пам'ять про Батурин та криваву різанину як помсту росіян за те, що українці не підкорились і билися, тому більшість козаків під час останньої Ради не підтримала козаків-характерників і козацьке військо склало зброю. Після цього російські війська зруйнували Січ, а більшу частину зброї та архівів вивезли до Єлисаветграду (нині Кропивницький). Козацьку старшину та Петра Калнишевського було заарештовано та засуджено до каторги.

Це трагічна сторінка в історії України ще і тому, що певна частина козацтва пішла на співпрацю з Катериною та стала реєстровим козацтвом і доклалась до розбудови імперії, якась частина подалася до причорноморських степів і намагалась там залишатись вільною, так з'явилися козаки під Хаджибеєм, де вони почали видобувати ракушняк, з якого згодом було побудовано Одесу, певна частина козацтва емігрувала. Підступність росіян була ще і в тому, що російські війська зіскали зненацька козаків в червні 1775 року, і лише 14 серпня Катерина видала свій маніфест про ліквідацію Січі і пояснила це як боротьбу з розбійницьким та неконтрольованим військом, яке загрожує спокою імперії. Козацтво було не тільки знищено, а й дискредитовано. Останній отаман Січі Петро Калнишевський відбував каторгу на Соловках, де став ченцем і помер у 1803 році у віці 113 років. Його канонізовано як православного святого та поховано на Соловках.

Ліквідація Січі – це була спроба асимілювати українців, підкорити, примусити забути своє коріння і використовувати їхній людський ресурс та творчий потенціал для розбудови російської імперії, що частково Катерині і вдалося. Знищення цілого народу – це людська, політична та біосферна трагедія, яка веде до уніфікації людства як спільноти та до зменшення різноманіття, а стійкість будь-якої системи забезпечує її різноманітність, тому саме 300 років тому закладається важливий для українців архетип козака Мамає, який втілює в собі народну пам'ять про неповторність, силу та гідність українського народу, який обов'язково відновиться.

Теофіл Коструба, філософ та священник УГКЦ, розглядав націю як «живу синтезу, перш за все, поняття Божого твору, а далі, біологічно – соціального феномену, який повинен керуватися не виключно національним егоїзмом, а головне моральними засадами, які є метафізичного походження». Народ та нація – Боже творіння, через яке відбувається Його Самопізнання, і тому знищення народу за бажанням окремих спільнот або імперій не може відбуватись безболісно і без перешкод, обов'язково у народі будуть активізуватись механізми

самовідтворення до тих пір, поки не виведуть його на той шлях, який призначено йому метафізично, або еволюційно.

Ось чому з'являється картина «Козак Мамай» в період знищення Січі, і ось чому ця картина займає в кожній хаті важливе місце біля ікон. Розберемо, які саме символи, що необхідні для самовідтворення української нації, закладено в цій картині. Інколи під картиною був напис, приблизно такий: *«Хоть на мене дивись, та не угадаєш. Як зовуть і відкіль родом, і як прозивають – нічичирк не знаєш. Коли траплюсь кому у степах бувати, то той може моє прозвище угадати»* (орфографія збережена відповідно до оригіналу).

З цього тексту розуміємо, що козаку Мамаю надається роль своєрідного чаклуна, який живе вічно, він постійно перебуває в степу, завжди є, але нікому не відомо, де його домівка. Знищене запорізьке козацтво уособлюється в одній людині, яка хоч і одна, але скрізь зустрічається. Тобто в дійсності козацтво існує, як і існує український народ, який зберігає тільки йому відомий код доступу до цього образу.

На картині козак Мамай зображений під дубом. З дубом у козаків пов'язані важливі символи сили та волі, це своєрідний символ козацької гідності. Козак як дуб міцний та незалежний. Дуб в екосистемах заплав – це формоутворююча порода, едифікатор (показник) природних кореневих угруповань. Він володар тих місць, де росте. Тому до дубів Запоріжжя так особливо ставились і ставляться українці, а з 700-літнім запорізьким дубом, який є пам'яткою природи, пов'язане особливе шанобливе ставлення до історії козацтва. У народі є також прикмета: поки ростуть вікові дуби там, де мешкали козаки, все буде добре, якщо вони починають всихати – це віщує початок біди. Дуб вкорінений в рідну землю, є її частиною, потребує рідної землі, а земля без дубу сиротіє, оголюється і потребує додаткового захисту.

Стрій козака Мамая дуже коштовний, який свідчить про його заможність, а також зв'язок зі сходом, де він, скоріше за все, буває, можливо, не в якості воїна, а в якості учня, який навчається мудрості, обличчя козака спокійне і радісне просвітленою радістю, таке враження, що його погляд занурений всередину себе, а там – нескінченність, Краса, Любов, Істина, Бог. Козак Мамай щасливий, він не поспішає і не відпочиває, не зосереджений і не розслаблений, не готується до бою, але впевнений, що захищений. Зброю козак має, але вся вона біля дуба або на дубі: і пістоль, і шашка, і пика. Тільки пику встромлено так, як на козацьких могилах, як би когось поховали. Можливо, саме козацтво запорізьке поховано, як вважала Катерина та росіяни, але Козак Мамай знов з'явився і сидить під деревом, щасливий сидить і ще й співає. Його кінь рідкісної краси в коштовній збруї, чимось повторює козака, таке враження, що кінь продовження людини, такий же вільний, незалежний, занурений в себе, готовий до бою, але не випромінює ані люті, ані ворожості, він пасеться біля господаря, вільний, але готовий до служби.

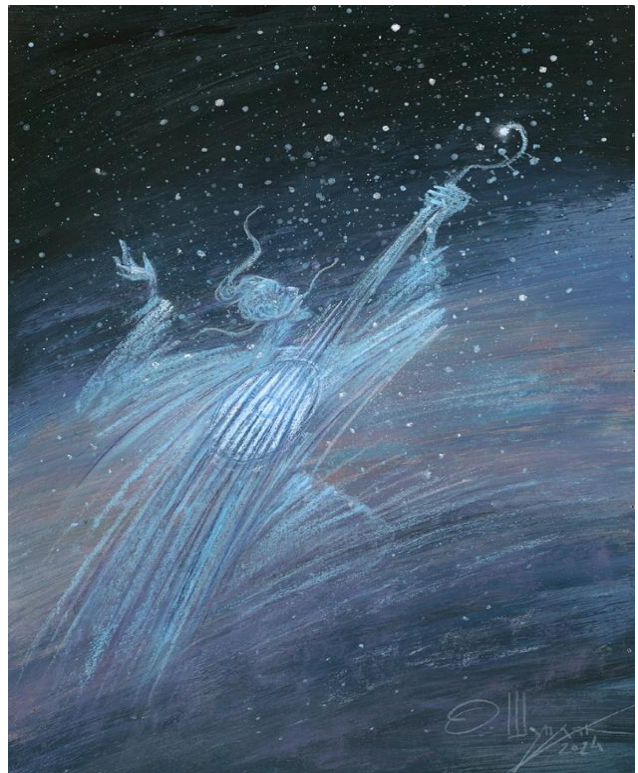
Щоб зрозуміти про що співає козак Мамай, треба згадати традиції бандуристів, кобзарів та лірників. На цих інструментах грали лише чоловіки, в наші часи подібна традиція відтворюється в чоловічому гурті «Хорея козацька»

та в співах Тараса Компаниченка і інших виконавців-бандуристів та лірників. Бандуристи, кобзарі та лірники завжди були носіями епічної традиції, співали героїчні думи, релігійні піснеспіви, переказували або складали казки та легенди та виконували їх під власний акомпанемент. Епічна традиція – це усне передання інформації не тільки про ту героїку, яка була, але й спосіб існування та циркулювання історичної пам'яті, на якій зростають молоді покоління, а старі зберігають свою гідність та складають умови для плекання цієї гідності в молоді. Тож козак Мамай співає про незнищений козацький дух. Виконавець співає так, щоб ніяких вагань про можливість самовідтворення цього духу у слухачів та спостерігачів не виникало. Він не тільки співає, а й сам є живим втіленням цього духу.

Згадаємо, що картина створена саме у період знищення козацтва як носія цього духу, а козак Мамай спокійно і впевнено співає в просторі та часі, якому назва – Вічність. Російська імперія, як і інші імперії – була та згине, а козак Мамай сидить там, куди імперії не дотягнуться, і співає про незнищеність козацького духу, який є формотворчим і для простору, і для часу в Вічності. Уявімо собі, як ці метасенси повинні були впливати на підсвідомість українця, якому випадало на долю жити та поніверятись у темні часи і виживати, щоб залишити по собі нащадків і продовжувати український рід. Безумовно, цей вплив було спрямовано на самовідновлення та самовідтворення гідності в кожному українцеві і надаванні сил пережити темні часи, щоб знов продовжувати боротьбу за своє буття.

Козак Мамай має всі ознаки козака характерника: його складені ноги, відсторонений та заглиблений всередину себе погляд, люстерко як елемент чаклунства, люлька. Він нагадує Будду, який сидить під деревом Бодхі та отримує просвітлення, яке веде його до припинення страждань і розуміння сутності буття. Ім'я Мамай має східне походження і свідчить про зв'язки козака скоріше не з росіянами, а з татарами чи османами, і від них він має у своєму вигляді нетутешній блиск, блиск коштовного каміння. Скоріше за все, це і є мудрість, яку він отримав від тих, хто нарік його таким ім'ям. З одного боку, козак Мамай вписаний в етнопростір українського козацтва, а з другого, він відкритий до взаємодій з іншими просторами, у якомусь сенсі він – відкрита до взаємодії сучасна людина, яка здатна зберігати свою цілісність та бути в активній взаємодії з іншими.

З 2014 року спостерігається звернення українських митців та

художників до образу козака Мамає. У художника Олега Шупляка це картина «Мамаєва душа» із серії картин «Український Космос», у скульптора Олексія Леонова – скульптура, яка виконана в шамоті, є бронзова скульптура козака Мамає в Києві, яку встановлено на Майдані Незалежності, є цікаві мурали на сучасних будівлях, на яких козака Мамає зображено в строї воїна ЗСУ. Всі сучасні зображення цього міфічного українського героя увібрали в себе головні риси традиційного зображення козака Мамає, у якому втілені узагальнені риси українця, а саме: сила духу, гідність, свобода, зануреність у свій внутрішній світ, в якому нескінченність, оптимізм, тиха радість і віра в вічне життя. При спогляданні зображення козака Мамає кожен українець підсвідомо розуміє, що ми вистоїмо і переможемо в будь-яких історичних умовах, бо наше походження тягнеться своїм корінням в зіркове небо та степовий простір і у певний період часу приймає вигляд людської спільноти, через яку Творець пізнає себе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Luke Turner. [Metamodernism // Manifesto](http://www.metamodernism.org/) <http://www.metamodernism.org/>, Дата звернення 12.05.2024
2. Природничі науки. Інтегрований природничий курс / укладач В. Ф. Бак. Дніпро: ТОВ «Домінанта Прінт», 2020. 155 с
3. Козловський Ігор. Людина на перехресті. Роздуми про екзистенційний інтелект. Київ: Колесо Життя, 2024. 120 с.

Ніна Мариненко,
*директор Авторського Олександра Антоновича Захаренка
лицею Набутівської сільської ради Черкаської області*

Педагогічна спадщина О.А.Захаренка в контексті сучасної доби

Добрий день, шановні колеги. Свій сьогоднішній виступ я би хотіла розпочати поетичними рядками поета, журналіста Василя Симоненка :

Бо ти на землі — людина,
І хочеш того чи ні —
смішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

Олександр Антонович мав неповторну усмішку- добру, світлу, щирю. В його очах відображалось світло зірок і світло землі.

Він був красивим, бо володів і володіє нашими серцями, а своє до останку віддавав дітям.

Він був з красивими очима, бо в них – невичерпне джерело життєвої мудрості, осяяне світлом зірок. Його руки творили, плекали людину – порядну, справедливую, гідну своєї землі. Він був красивим, бо – романтичний, оміряний, і водночас, дуже практичний і цілеспрямований.

Його шлях в освіті – світлий, чесний, звитяжний.

На формування людини самостійної, з глибокими національними переконаннями була направлена авторська педагогічна система Олександра Антоновича Захаренка. Її ідеали, масштабність, авторитет у науковому середовищі є актуальними для сучасного етапу розвитку національної системи освіти.

Концепція Авторської школи Олександра Антоновича Захаренка чітко передбачає: «Не втрачати надбання історії, вивчати традиції і звичаї народу, що прийшли до нас із сивої давнини. Виховувати у дітей патріотичні почуття і гордість за родину, однокласників, односельчан, село, Батьківщину» . Система роботи, що складається у кожній школі, залежить від традицій, які є у її педколективі, від рівня підготовленості учнів, батьків, педагогів та інших факторів. Закладені Олександром Антоновичем виховні принципи свято бережуть і розвивають у нашому лиці сьогодні.

Як і за часи Олександра Антоновича кожен день ми розпочинаємо з вранішньої лінійки, яка відкривається Козацьким маршем та закінчується Гімном України. На кожній лінійці, після звіту старшого чергового звучать сюжети виховних промов з книги Олександра Антоновича «210 шкільних лінійок». Через усі загальношкільні лінійки червоною ниткою проходить переконання, що формування моральної зрілості ґрунтується не стільки на механізмі зовнішнього підкріплення, як на співпереживанні, позитивно-емоційному оцінюванні, які апелюють до свідомості, до суспільних норм та

цінностей, а також і на тих ,що стимулюють гуманні вчинки, бо це основний показник вихованості

Педагогічний колектив ліцею, намагається послідовно та продумано реалізувати педагогічний досвід Олександра Антоновича. У своїй діяльності застосовуємо кожного дня його мудрі уроки:

- майстра робить праця, самовіддана, натхненна, в ім'я радісного й щасливого майбутнього дітей;
- учитель має бути завжди учнем;
- справжнім учителем стане той, хто постійно працює над собою;
- успіх приходить лише до того, хто любить клопітку, творчу щоденну працю;
- щоб навчити дітей, треба вміти самому.

Формування свідомого громадянина-патріота в ліцеї проходить через вивчення історії рідного краю, державної та національної символіки. Державна символіка використовується на всіх урочистих лінійках і загальношкільних заходах. В ліцеї та навчальних кабінетах оформлено куточки із затвердженим текстом Державного Гімну України, Державним Гербом і Прапором.

Проводяться комплекси заходів з військово-патріотичного виховання. В музейному комплексі створено кімнату ,що розповідає про події сучасної війни, про мужніх захисників нашої неньки-України. Жінки села для цієї зали вишили «Рушник Перемоги»(участь у вишиванні приймала і дружина Олександра Антоновича- Віра Петрівна Захаренко).

Надзвичайно актуальною в наш час є також порада Олександра Антоновича дбати про здоров'я дітей, уникати їхнього перевантаження .

Фізичне виховання учнів в ліцеї спрямоване на їхній всебічний фізичний розвиток та на підготовку до трудової діяльності.

Наші учні та учні з сусідніх шкіл нашої громади з превеликим задоволенням відвідують шкільний басейн.

- Гурток з «Волейболу» (дівчата);
- гурток «Волейбол»(хлопці);

Нещодавно команда хлопців нашого ліцею у зональних змаганнях з волейболу « Пліч-о- пліч» виборола перше місце.

У ліцеї проводяться спартакіади з різних видів спорту: міні-футболу, шахів, шашок, настільного тенісу. Організуються і проводяться змістовні і цікаві спортивні заходи. Наприклад, змагання з різних видів спорту, спортивні ігри, естафети, Олімпійський тиждень, спортивний фестиваль серед учнів 5-11 класів «Старти надій», «Нумо, хлопці», козачата та ін. Крім цього фізичне виховання здійснюється і у режимі дня, зокрема: фізкультурні хвилинки на уроках, прогулянки на свіжому повітрі.

Наукова, педагогічна, організаційна діяльність О.А.Захаренка є яскравим прикладом служіння народу і Батьківщині. Адже прагнення до досконалості, широка науково-педагогічна-громадська діяльність, віра у результативність діяльності освіти, вчителя, родини з метою формування гуманістичних

загальнолюдських та національних цінностей людини були і залишаються обов'язком і покликанням освітян.

Мені пощастило, адже доля подарувала мені шанс стати директором навчального закладу, який очолював Олександр Антонович. Але в той же час, це є і величезною відповідальністю очолювати саме цей навчальний заклад.

Разом з колективом прагнемо, щоб традиції, які були започатковані Олександром Антоновичем, зберігалися, і не просто зберігалися, а примножувалися, пристосовувалися до нових умов, які ставлять перед нами сучасні реалії.

Як та чим живе школа О.А.Захаренка після О.А.Захаренка?

Найперше, хотілося б подякувати нашій голові громади Величко Ірині Вікторівні за постійну підтримку освіти в нашій громаді та, зокрема, постійну підтримку нашого навчального закладу. За минулий рік в навчальному закладі значно покращилася матеріально-технічна база. Так, зовсім нещодавно ми відкрили новий освітній простір - «Кабінет медіаграмотності». Саме цей курс має на меті сформувати в учнів навички критичного мислення, вміння аналізувати та не піддаватися впливу дезінформації чи пропаганди. В кабінеті створено студію для запису відеоінтерв'ю, коментарів, новин, облаштовано куточок блогера. Для проведення цікавих уроків встановлено інтерактивну панель.

Минулого року за кошти Набутівської сільської ради зроблено ремонт у вестибюлі навчального закладу. Також зроблено капітальний ремонт укриття ліцею із заміною меблів, створенням медичного кабінету, санвузлів. У їдальню навчального закладу закуплено морозильну скриню, морозильну камеру, посудомийну машину, встановлену нову систему вентиляції.

Але ми, колектив ліцею, не чекаємо лише забезпечення матеріально-технічної бази навчального закладу за кошти органів місцевого самоврядування. Ми намагаємося залучити грантові кошти від вітчизняних та міжнародних донорів.

Так, минулого року навчальний заклад приймав участь у проєкті «Спільнофонд», що став можливим завдяки синергії Фонду громади «Подільська громада», Фонду «МХП-Громаді», у межах програми Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства. Ініціативна група навчального закладу у складі директора та заступника директора з навчально-виховної роботи Городиської С.В. приймала участь у навчаннях «Спільнофонд» по написанню та реалізації грантових проєктів у місті Вінниця. Ми провели не один захід в рамках фандрейзингової кампанії. Під час проведення фандрейзингової кампанії ми використали одну з чудових ідей Олександра Антоновича - об'єднання учнівського, педагогічного колективів спільною ідеєю, спільною мрією.

І хочеться зауважити, що саме фандрейзингова кампанія об'єднала учнівський, педагогічний, господарський колективи, батьків в одне спільне бажання, в одну спільну мрію - перемогу в проєкті «Спільнофонд». І ми перемогли! Школа отримала двісті тисяч гривень на побудову нової шкільної теплиці з полікарбонату. Вже восени наша теплиця порадувала нас власними

екологічно чистими овочами. На даний час висаджено тюльпани та чекаємо їх цвітіння до Свята жінок.

Ще одним переможним проектом стала минулого року для нас участь у проекті «Час діяти, Україно» від благодійного фонду «МХП-Громаді». Дякуючи перемозі в цьому проекті та на основі співфінансування з Набутівською сільською радою, ми змогли замінити всі вікна в дошкільній групі. Це дало змогу забезпечити необхідний температурний режим в дошкільній групі.

Ще один переможний проект, в якому ми приймали участь минулого року та отримали перемогу - проект від Фонду «Подільська громада» за підтримки компанії «Dekoplant»

«Квітни. _Допомагай. Перемагай». Дякуючи перемозі в проекті, ми отримали 100 кущів троянд. А наші клумби все літо дарували нам неймовірну красу та насолоду від прекрасного.

Варто зазначити, що ми маємо перемоги та залучення грантових коштів на розвиток матеріальної бази ліцею як у минулому році, так й попередні роки. А саме-перемога з проектом «Музика-розум душі» допомогла нам придбати нові інструменти для шкільного духового оркестру; дякуючи грантовим коштам на основі співфінансування було створено минулого року «Клас безпеки». Участь у Громадському бюджеті та перемога дали змогу забезпечити дендропарк навчального закладу сучасними садовими лавками, а також замінити меблі в зелених класах.

Єдиною мірою часу є пам'ять...

Це пам'ять про людей, які свої думки, справи, долі присвятили служінню Людству, своїм життям змінили оточуючий світ. І найкращим пам'ятником Генію є продовження його Великої Справи талановитими і наполегливими послідовниками.

Саме тому для сучасної педагогіки важливе не тільки вивчення педагогічної спадщини Олександра Антоновича Захаренка, а й глибокий аналіз того, як ми, педагоги, втілюємо в життя його ідеї. Справжнє вшанування пам'яті Олександра Антоновича полягає в тому, щоб продовжити його справу, не загасити вогонь любові, добра, милосердя в наших учнів.

«Головне, - на думку Олександра Антоновича, - це атмосфера вимогливої доброзичливості, атмосфера піклування, і, звичайно, романтичної піднесеності трудових буднів».

Психологічний і душевний комфорт, педагогічна підтримка і захист школяра, спрямовані на ставлення дитини як творчої індивідуальності, - такий лейтмотив цієї атмосфери, взаємоповаги, доброзичливості, творчості.

Олександр Антонович писав: «у школі учень повинен себе почувати як у батьківській хаті. До школи він має бігти, а не йти, знаючи, що у школі він пізнає радість відчуття своєї сутності в цьому мінливому світі. У школі його не образять, на нього не гримнуть, а порадять, підтримають, дадуть можливість розкрити себе, свою творчу обдарованість. Тому саме ці ідеї – дійти до кожного учня, «не загубити» жодної дитини, дати у кожній можливість розкрити все

краще, що закладене природою, сім'єю, школою – ідеї самореалізації кожного має стати педагогічною аксіомою вчителя.

Звичайно, повторити Захаренка неможливо, але не скористатися його неоціненною спадщиною – злочин. То ж вивчаймо, вчитуймося в кожне слово Великого Учителя, проймаймося великою любов'ю до дітей, допоможімо кожному з них стати Людиною. Успіхів вам, шановні колеги, у важкій, але благородній праці!

Ганна Прокопенко,
учитель української мови та літератури
Чигиринського ліцею №3
Чигиринської міської ради Черкаської області

Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти в сучасних навчальних закладах

Кожному з нас випало долею народитися на благословенній українській землі. Як свідомі громадяни, ми розуміємо свою місію в житті держави – у її розбудові, у збереженні її матеріальних і духовних цінностей, у захисті її цілісності й незалежності. Доречно тут згадати слова В'ячеслава Чорновола: “Україна починається з тебе”. Хочеться, щоб це пам’ятав кожен із нас. Чому ж так часто говоримо про проблему збереження духовності своєї нації в ХХІ столітті? Насамперед, мабуть, тому, що життя вносить свої корективи в наші звичні порядки, плани, ми самі змінюємося, підлаштовуємося під щось інше. Тільки за останні десятиліття у всіх сферах життя відбулися глобальні зміни, які в будь-якому разі стосуються молодого покоління українців. А молодь завжди тягнеться до нового, захоплюється чимось ще невідомим, сприймає все швидше за старше покоління. І в цьому ми не повинні вбачати щось страшне. Так має бути. Але як у гонитві за новим не втратити своєї ментальності? Як зберегти те, що закладалося нашими предками для збереження й розквіту нашої держави?

Сьогодні в досить нелегкий для нас час ми говоримо про тих українців, які мріяли про здорову націю, про збереження національних традицій, про високі почуття патріотизму, про відповідальну місію національної культури, про щасливі українські родини, які є основою держави. Саме в розумінні й здійсненні цих, здавалося простих на перший погляд істин, закладено щасливе майбутнє української нації. Звертаючись сьогодні до історичної спадщини нашого народу в сфері педагогіки, ми розуміємо, що в усі часи на педагогів покладалася велика місія у вихованні справжньої людини. Хочеться навести слова Олександра Захаренка: “Життя школи – то маленька історія держави, суспільства, у якому сталися великі зміни. ... вона буде центром духовного здоров’я й естетичного виховання, місцем, де обожнюватимуть працю і людей праці, центром творчої думки і несподіваних дитячих відкриттів, місцем, де люди опановуватимуть науку спілкування, толерантності, миру і збереження білого світу для прийдешніх поколінь”. Які прості і водночас мудрі міркування. Вони поміщені в праці Олександра Захаренка “Поради колезі, народжені в школі над Россю”. Це звернення до молодих педагогів, які тільки розпочинають свою професійну стежину, але ці поради варто читати всім українцям, які дорожать своєю Батьківщиною. Зокрема обов’язково радьмо читати цю працю батькам, бо як важливо донести до них, що виховання дитини розпочинається в сім’ї. Є ті цінності, які педагог може бачити в дітей уже набутими в родині: порядність, справедливість, совість, ввічливість, милосердя. “З роками багато чого змінюється. Зміняться і наші цінності, але вічними (на тисячу років) у нашому

житті залишаться добро, чесність, милосердя, справедливість як якості, притаманні людині, що відрізняється від тваринного світу своїм розумом, свідомістю, совістю”, – говорить Олександр Антонович. Саме з цих простих істин формується людина як особистість, Навчаючи дітей, кожен педагог мріє бачити їх гідними громадянами своєї держави. А чи усвідомлюють самі діти, що означає бути українцем? Дуже добре, якщо батьки вже з молодшого віку розповідають дітям про своє місто чи село, самі захоплюються його історією, беруть участь в упорядкуванні свого населеного пункту. Знаходять час помандрувати з дітьми історичними місцями свого регіону. Ось тоді в дитини з’являється цікавість до вивчення історії своєї країни і бажання зробити свій вклад у розвиток своєї держави. Поступово дитина усвідомлює себе причетною до своєї землі, до традицій свого народу, своєї родини. Із власного досвіду можемо сказати, що всі родини не можуть бути однаковими у підходах до виховання своїх дітей, бо є багато чинників, які впливають навіть на умови проживання родини. У моїй пам’яті відклалася історія учня-шестикласника, родина якого вирішила виїхати на початку 2000 року на проживання в Казахстан. Радості дитини не було меж! Подорож, нові знайомства, зустріч із дідусем та бабусею, які вже давно там проживали. Через певний час родина повернулася в Чигирин. Чому? Хлопчик розповів: «Там усе не так, як у нас. Ви не повірите, коли ми поверталися назад, в Україну, на першій залізничній станції, де зупинився потяг в Україні, ми з братом опустили на коліна й поцілували свою землю. А з вікна потягу ми зразу побачили, що це – Україна, бо тільки в нас такі гарні степи». Почувши таку розповідь, дійсно, сповнюєшся гордістю за своїх вихованців. Хтось може сказати, що це поодинокі випадки, але дозвольте не погодитися. Таких прикладів, на щастя, є безліч. У ХХІ столітті з’явилося багато можливостей в українців побувати в інших країнах. У дітей є можливість розширити свій кругозір, відкрити для себе щось нове, захопитися вивченням культури чи мови іншої країни, але у своїх творчих роботах на уроках рідної мови, де потрібно описати улюблений куточок чи місцевість, діти завжди пишуть про свій мікрорайон. А живемо ми в мікрорайоні, з якого в майбутньому мало вирости місто енергетиків. На жаль, будівництво припинилося зразу ж після вибуху на Чорнобильській атомній станції. Маємо ми дві вулиці, які перетинаються, декілька багатоповерхівок, магазини, школу, дитячий садок і велику мрію про сучасну спортивну залу, велику їдальню, простору актову залу, багато комп’ютерних класів. Якщо діти про це мріють, значить вони живуть спочатку інтересами своєї маленької шкільної держави, а в недалекому майбутньому інтересами всієї України, а ще в їхніх роботах відчувається любов до рідної землі. Є нам ким гордитися і ставити в приклад сьогодинішнім вихованцям. Наші випускники працюють на телебаченні, керують великими агропромисловими комплексами, лікують людей. Випускниця школи Марина Мальована прославляє Україну своїми спортивними досягненнями. Послухайте її інтерв’ю після перемоги на Чемпіонаті світу з боксу в 2024 році. Як гарно звучить рідна мова! Маючи світові титули, виступаючи не лише за український клуб, а й представляючи інші закордонні клуби, вона істинна українка, з вуст

якої в перервах між тренуваннями звучить українська пісня, бо в шкільні роки у дівчини був вибір між спортом і співом. Переміг спорт.

Коли ми говоримо про цінності, які мають місце в процесі виховання, то сьогодні поряд з вихованням громадянських почуттів ми маємо пам'ятати про патріотичне виховання. Олександр Захаренко називає патріотизм святим почуттям. «Патріотами не народжуються. Ними стають у процесі становлення особистості, у процесі виховання і впливу засобів масової інформації на кожну людину», – говорить він. За період роботи у школі кожен учитель проводить багато заходів, пов'язаних саме з вихованням патріотичних почуттів – бесіди, виховні години, зустрічі з воїнами, перегляд та обговорення фільмів, лінійки пам'яті, музейні уроки. Але ми не можемо зразу ж визначитися, чи сприйняли діти те, про що їм говорилося, чи проникнулися вони тими подіями, які емоції й почуття їх охоплюють від почутого чи побаченого. Щоб побачити результат своєї роботи, потрібен час. Хотілося б сьогодні бачити випускників нашого навчального закладу такими, що здійснюють свої мрії. Адже багато з них уже закінчили навчання у вищих чи середніх професійних закладах, здобули спеціальності й мали б трудитися, приносячи користь своїй державі. Та, на превеликий жаль, мирні плани українців порушила війна. Не хотілося б, щоб саме так наші дівчата й хлопці складали іспит на патріотизм, але такі реалії сьогодення. Сьогоднішні події свідчать, що українці – це, дійсно, патріоти. Скільки потерпала наша земля від ворожої навали, скільки героїв полягло, захищаючи її, але то була історія – близька чи далека. Сьогодні історія пишеться нашими сучасниками, цілісність нашої держави відстоюється нашими героями. Хтось із них зовсім недавно сидів за шкільною партою, вивчав історію, захоплювався чиймись подвигами, а сьогодні сам став героєм. Повертаючись на ротацію, хлопці зачасту минають свій дім, ноги самі, як кажуть вони, несуть їх у школу. Чому? У шкільні роки так хочеться вирватися у світ, стати швидше самостійним. А тепер розуміють, що школа – це як рідний дім, у якому тебе завжди чекають, вислухають, порадять, підтримають. І не важливо, чи ти був відмінником у навчанні, чи тобі щось не зовсім вдавалося. Головне, що ти Людина, якій не байдуже те, що відбувається навколо тебе. Я переконана, що сьогодні всі педагоги України можуть гордитися своїми вихованцями, їхніми батьками, які воюють пліч-о-пліч зі своїми дітьми, своїми колегами, які зробили свідомий вибір і пішли захищати рідну землю. Кожного ранку, заходячи на шкільне подвір'я, притишують ходу наші діти, зупиняються біля меморіальних таблиць нашим загиблим учням. Нині наші учні проводять пошукову роботу, зустрічаються з рідними наших випускників, які загинули на війні, збирають матеріали для музею героїв російсько-української війни, беруть участь у конкурсах «Об'єднаймося, брати мої», «Герої серед нас». Повірте, що такі роботи даються дітям нелегко, не тому що не вистачає матеріалу для написання чи не знаєш, як його подати, а тому що пишеш про тих, кого ти знав, із ким зустрічався, ходив тими ж шкільними коридорами, і ти не можеш усвідомити й сприйняти те, що сталося, – так передають учні свої емоції. Але їхні роботи – це як маленький внесок у скарбничку пам'яті про своїх земляків. Це збереження

історії школи, яку необхідно передати тим, хто буде навчатися після них. Вдумаймося в такі слова Олександра Захаренка: «Високі почуття патріотизму мають свої корені в національних традиціях, в рідній мові та національній культурі, в стінах батьківського дому і на стежці серед живої нескаліченої природи...». Наскільки все у нашому житті взаємопов'язане. Ми не можемо бути досконалими у всьому, але нашим обов'язком є втілення в життя цих істин, бо без цього ми не зможемо бути нацією, визнаною й пошанованою у світі. Навчімося ми, дорослі, поважати й шанувати себе! Прислухаймося до того, як ми говоримо! Якщо ми допускаємо в своє мовлення чужі слова, нехтуючи своїми, якщо ми бруднимо свою думку суржилом, лінуючись засвоїти свою, рідну лексику, то так же будуть говорити й наші діти. А рідна мова – це велика складова нашої культури. Опанувавши здобутки нашої культури, ми зможемо полюбити своє, національне.

Хочеться, щоб до великої спадщини наших педагогів зверталися час від часу не лише сучасні вчителі, батьки, а й ті, кому народ довіряє управління державою. Перечитуйте мудрі поради Григорія Сковороди. А він вчив цінувати людину не за її матеріальне багатство, чин, посаду, зовнішній вигляд, становище у світі, а за її внутрішню красу, за її розум і моральні якості. Беріть частіше до рук дослідження Василя Сухомлинського, який жив серед своїх учнів і найбільшою цінністю вважав повагу до Людини. Праця виховує справжню людину! Тож відкрийте можливості молоді працювати у своїй країні з користю для себе й своєї держави. І повірте, що повернуться після війни, яка розкидала по світу багато людей, додому українці, бо не дуже солодко в чужій стороні з чужою мовою, звичаями, традиціями. Збережімо своє, національне сьогодні, і за це будуть вдячні нам майбутні покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академік із Сахнівки / Під редакцією професора Кузьмінського А.І. – Черкаси: Вид. від ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 448 с.
2. Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Росією: Роздуми педагога. – Черкаси: «Ваш Дім», видавець Дикий О.О., 2005. 92 с.
3. Суховершко Г. В. Повість про Олександра Захаренка. Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2010. 168 с.

Лариса Упир,
*директор Великобурімської ЗОШ I-III ступенів
Чорнобаївської селищної ради
Черкаської області*

Формування національної і громадянської ідентичності здобувачів освіти у сучасному вимірі

Олександр Антонович Захаренко — людина жертовно віддана улюбленій справі. Харизматичний лідер у згуртуванні та об'єднанні людей. Усіх вражала його неймовірна працездатність і вміння надихати колег на нові звершення. Тому у Олександра Антоновича училася готовності бути відкритою і вразливою. А головне — поєднувати мрію, віру, і дію.

Уся наша діяльність, так само як і бездіяльність, вказують на те, хто ми є і якими є наші справжні цінності. «З роками багато чого змінюється. Змінюються і наші цінності», говорив О.А.Захаренко. Які ж цінності є провідними в освітній діяльності на сьогоднішній день?

В умовах героїчного протистояння українського народу проти збройної агресії російської федерації, особливого сенсу набуває питання усвідомлення нами своєї національної та громадянської ідентичності, її утвердження.

У перший день 2023 року набув чинності ЗУ «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Одне з головних завдань Закону — досягнення єдності народу України та формування у кожного українця активної громадянської позиції, заснованої на національних цінностях. Основними національними цінностями України визнано: СОБОРНІСТЬ, САМОБУТНІСТЬ, ВОЛЮ, ГІДНІСТЬ.

З метою реалізації Закону на базі закладу освіти організовано навчання педагогів, розроблено тематику засідань професійних спільнот, проведено семінари «Формування національно-громадянської ідентичності: понятійне поле», «Формування національно-громадянської ідентичності: форми, методи, технології», «Педагогічна взаємодія сім'ї та школи у формуванні національної та громадянської ідентичності».

З метою виявлення сформованості знань старших підлітків про національно-культурну ідентичність, дослідження ціннісних орієнтирів, було розроблено діагностичний інструментарій. Проведено анкетування, мозковий штурм, бесіди тощо.

Питання «Родинні цінності: їх роль в житті дитини», «Батьки і діти: як організувати та здійснювати комунікацію в інтернеті?» виносились на загальношкільні батьківські збори.

Якщо ми хочемо бачити наше завтра, над актуальним питанням сьогодення має стати виховання здобувачів освіти на громадянських цінностях. Маємо на увазі гідність, відповідальність, справедливість, рівність, стрижнем серед яких є патріотизм. Дієвий патріотизм.

В умовах російсько-української війни така національна цінність як соборність набуває особливої гостроти, адже нині, як ніколи, українцям потрібно об'єднатися заради майбутнього. І мова не просто про об'єднання територій. Це про Єдність душ, про спільну боротьбу за свободу, про готовність допомагати одне одному.

Волонтерська діяльність учасників освітнього процесу Великобурімської ЗОШ, самовідданість наших захисників і захисниць на фронті — ось сучасний прояв соборності. У закладі освіти значного поширення набуло соціальне волонтерство.

З перших днів війни усі ми об'єдналися в потужний фронт допомоги ЗСУ. Коридори школи, спортивний зал, класні приміщення були заповнені учнями, вчителями, батьками, жителями села, які не шкодували ні сил, ні часу, ні здоров'я, ні грошей, ні матеріальних ресурсів на виготовлення маскувальних сіток. З того часу сотні добрих справ, зроблео з непохитною вірою в нашу перемогу. Діти завжди разом з нами. Добрі справи виховують у них відповідальність, здатність розуміти інших, дають змогу накопичувати досвід взаємодії та спілкування.

У 2022 році започатковано акцію «Зігрій захисника теплом». 8000 окопних свічок виготовлено на сьогодні учнями та працівниками школи. До нас звертаються і з інших регіонів України рідні захисників та захисниць з проханням відправити окопні свічки усім, хто їх потребує.

Коли у відпустку, навіть короткострокову, прибуває хтось із захисників-односельчан не втрачаємо можливість зустрітися і поспілкуватися, передати побратимам воїнів ліки, продукти харчування, засоби гігієни, прилади та інструменти, окопні свічки.

На уроках, позакласних заходах працюємо над формуванням готовності здобувачів освіти захищати незалежність та територіальну цілісність України. Ефективним інструментом у цій роботі є участь здобувачів освіти у грі «Сокіл. Джура». Серед роїв, які представляли 10 закладів освіти громади, за результатами, які були здобуті у різних випробуваннях — рій «Гарт» нашого закладу освіти здобув перемогу. Діти ще раз переконалися, що для того, аби почуватися в безпеці, потрібна не тільки сильна армія, а й кожен з нас повинен мати базові навички самозбереження та самооборони.

В умовах збройної агресії пріоритетом національної безпеки є готовність до національного спротиву. У цьому контексті діяльність гуртка «Бойові мурахи», створеного на базі Центру дитячої та юнацької творчості Чорнобаївської селищної ради, вишколи, що проводяться з гуртківцями професійними військовими, — є ще одним з механізмів формування свідомості підлітків. З величезною повагою ставлюсь до керівника гуртка, воїна батальйону «Вовки Да Вінчі», який продовжує започатковану Олександром Трохимовичем Воробйовим роботу. Сьогодні минає друга річниця з дня загибелі Героя. Без сумніву, діяльність гуртка «Бойові мурахи» сприяє популяризації та підвищенню престижу військової служби. Про це свідчать і результати проведеного нами анкетування.

Намагаючись забезпечити повноцінний виховний вплив на учнів своєї школи, О.А.Захаренко враховував можливості усіх суб'єктів партнерської взаємодії. Фактично, очолювана ним школа, стала центром культурно-виховуючого середовища села Сахнівка.

Прикладів партнерської взаємодії з Великобурімським старостатом, громадою, залучення громади для розвитку нашого закладу освіти можу навести багато. Скажу лише одне: для дітей — це неоціненний досвід, отримання нових, необхідних для життя навичок. Сфер для використання потенціалу громади у школі дуже багато.

Приміром, до виготовлення окопних свічок з перших днів війни долучилися всі жителі села. Пасічники приносили віск, збиралися бляшанки, обрізалися, милися. Магазины забезпечували картоном. Коли закінчився віск — перейшли на парафін. Відбулося значне здоров'яння. Проте незважаючи на це, уся громада сприяє нашій діяльності. Робота не припиняється ніколи.

Одним із структурних концентрів у закладі освіти є екологічне волонтерство. При школі діє екологічна агітбригада «Екос» — щорічний переможець та призер обласного та Всеукраїнського етапів конкурсу-огляду колективів екологічної просвіти «Земля — наш спільний дім». У 2024 році команда «Екос» завоювала гран-прі та виборола право представляти Черкаську область на Всеукраїнському огляді-конкурсі екологічних колективів за темою «Земля, моя Україна! Ти вічно будеш жити».

Юні екологи закладу освіти проводять просвітницьку роботу серед жителів села щодо недопустимості спалювання сухих очеретів на території Національного «Нижняосульського» парку. Реалізовуємо спільні проекти «Очистимо своє село самі» та «Нове життя джерел».

Набула значного поширення дослідницька робота. Екологи школи щороку беруть участь у Всеукраїнському біологічному форумі «Дотик природи». У 2024 році було презентовано дві роботи, діти отримали достойні нагороди. У щорічній Всеукраїнській акції «День юного натураліста». Школярі активно долучилися до екологічного соціального проекту «Кришечки збери, Україні допоможи».

Така спільна активність школи та громади вигідна і для нас, вчителів, і для батьків, а особливо для дітей, бо в такий спосіб наші вихованці самореалізуються.

Геноцид української людини — її тіла і духу — ворог веде цілеспрямовано і вперто. Ворог розуміє, що найстрашнішим є Дух української нації, якого фізичні методи геноциду не можуть зачепити.

Тому свої зусилля зосереджуємо на оволодінні зростаючою особистістю такими цінностями як любов до рідної землі, держави, родини, мови; формуванні національної ідентичності.

«Колего! Бійся бруду в мові, зроби все, аби твої вихованці не лише її розвивали, а й зберегли для нащадків», — закликав О.А.Захаренко.

Переконання О.А.Захаренка та його колег зберегти автентичність та ідентичність української мови — беззаперечне правило, яке сповідується учнями

та вчителями Великобурімської загальноосвітньої школи І-ІІІ. Кому ж, як не нам, освітянам, стояти на сторожі українського слова? Ми не маємо права схибити, бо ми передаємо своїм вихованцям код української нації. Розмовляти українською, вести діалог, плекати її для нащадків — ось орієнтири мовного завдання для нас від Директора школи над Россю. Мова — маркер ідентичності, вона дає поштовх до зміцнення єдності та духовного розвитку.

Наша сила — в єдності! Ми віримо в ЗСУ, Україну та Перемогу. Робимо для цього все, що можемо — кожен на своєму місці. Миру всім!

Наближаємо Перемогу разом!

Юлія Осадча,
методист кафедри педагогіки і освітнього менеджменту
КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти
педагогічних працівників ЧОР»

Мова як основа національної ідентичності: від минулого до сьогодення

Мова — це не лише засіб спілкування, а й потужний символ культури, історії та світогляду народу. Вона є фундаментом, на якому формується національна самосвідомість, адже саме через мову передаються традиції, цінності, пам'ять і досвід поколінь. У контексті національної ідентичності мова виконує роль не просто комунікативного інструмента, а стає серцем нації.

З давніх-давен мова була однією з головних ознак етнічної спільноти. В українській історії вона завжди була важливим чинником національного самоствердження. У періоди бездержавності, коли Україна втрачала політичну незалежність, саме мова зберігала єдність народу. Пам'ятаємо, як у XIX–XX століттях українська інтелігенція боролася за право навчати, писати й друкувати українською. Заборони, такі як Валуєвський циркуляр чи Емський указ, лише посилювали відчуття значущості мови як засобу спротиву та збереження ідентичності.

Саме Т. Г. Шевченко став символом українського національного відродження, і його поезія українською мовою стала актом опору русифікації. У його творчості мова — не лише засіб спілкування, а й вияв духовності, пам'яті, боротьби за свободу. У його «Кобзарі» мова — інструмент пробудження національної свідомості, звернення до історичної пам'яті, наприклад цитата: "Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос — більш нічого. А серце б'ється — ожива, як їх почує!" (Т. Г. Шевченко)

У Радянському Союзі українську мову формально визнавали, але на практиці вона зазнавала русифікації. Освіта, ЗМІ, культура — все більше переходили на російську. Мовна асиміляція ставала нормою, а рідна мова — пережитком села. Проте, навіть у тих умовах, українська інтелігенція намагалася зберігати й розвивати мовну спадщину, часто попри переслідування й репресії.

Видатний педагог **Захаренко О. А. наголошував на важливості рідної мови у вихованні дітей**, особливо в умовах пострадянської України. Його педагогіка базувалася на ідеї **формування гармонійної особистості через мову, культуру, традиції**. У школі, у Сахнівці, він створив середовище, де **мова була носієм духовності, моралі, патріотизму**. Саме такий підхід до освіти ґрунтувався не лише на викладанні мовою, а на створенні мовного середовища, у якому дитина зростає не просто носієм мови, а **носієм ідентичності**. Це нагадує про глибоку інтегрованість мови у виховні процеси — від щоденного спілкування до художнього слова, обрядів і традицій. Для Захаренка О. А. **мова — це міст між дитиною та нацією, між родиною та Батьківщиною**

Багато українських і зарубіжних науковців досліджували **мову як ключовий елемент національної ідентичності**, зокрема українську мову в цьому контексті. Наприклад: **Іван Огієнко (митрополит Іларіон)**, один із найвідоміших мовознавців і культурологів, член Київського товариства старожитностей і мистецтв, дійсний член Наукового товариства імені Тараса Шевченка. У своїх працях (зокрема "Українська культура", "Наука про рідномовну освіту") наголошував на тому, що мова — це душа народу, і без неї неможливе національне відродження, також активно виступав за українізацію освіти, церкви, державних інституцій.

Юрій Шевельов, видатний мовознавець, історик мови, українсько-американський славіст-мовознавець німецького походження; історик української літератури, літературний і театральний критик, активний учасник діаспорного наукового та культурного життя української еміграції. Викладач української та російської мов у Гарвардському університеті, пізніше професор Колумбійського університету. Іноземний член НАН України (1991 рік). Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2000 рік). Він писав про еволюцію української мови, її унікальність і зв'язок з національною свідомістю, підкреслюючи, що мова — це не тільки форма, але й носій колективної пам'яті.

Олександр Потебня, український мовознавець, філософ, фольклорист, етнограф, літературознавець, педагог, громадський діяч, доктор філології, професор, член-кореспондент Петербурзької академії наук з 1875 р., член багатьох наукових товариств. Лауреат Уваровської премії. Один із засновників сучасного мовознавства, саме він розробив концепцію, за якою мова — це не просто форма думки, а її зміст. Вважав, що рідна мова формує світогляд людини і є основою національного самоусвідомлення.

Леонід Ушкалов (літературознавець, культуролог), український літературознавець, письменник, педагог, доктор філологічних наук, професор, Член Національної спілки письменників України (2013). Досліджував філософію української ідентичності, культурну роль мови в літературі та суспільстві. Писав про українське бароко та духовно-мовну тяглість нації.

Сергій Єрмоленко, сучасний мовознавець, який активно пише про мовну політику, мовну безпеку та формування ідентичності зокрема через мову.

Питання мови охоплює надзвичайно складну і багатогранну сферу. На кожному етапі становлення державності саме мова відіграє ключову роль. Історія показує, що розвиток народу тісно переплетений із розвитком його мови. Жодна спільнота не може існувати поза мовою — вона є необхідним елементом комунікації, культурного самовираження та ідентифікації, що об'єднує всі соціальні групи та індивідів.

Оскільки мова є продуктом і віддзеркаленням суспільства, то втрата мови неминуче веде до втрати самої національної ідентичності. Мовна система пронизує всі аспекти нашого життя, організовуючи взаємозв'язки між людьми та спільнотами.

У сучасній Україні питання мови залишається актуальним. Після здобуття незалежності у 1991 році українська мова отримала статус державної, але процес

утвердження її в усіх сферах життя відбувався непросто. Мовна політика стала важливим аспектом державного будівництва, адже мова об'єднує громадян, сприяє формуванню єдиного інформаційного простору, забезпечує культурну спадкоємність. Проблема мови в умовах молодшої української держави залишається надзвичайно актуальною. Адже саме мова формує нашу унікальність серед інших народів, об'єднує націю та є своєрідним символом національної культури.

У останні роки, особливо після Революції Гідності та початку війни з Росією, значення української мови як чинника національної єдності значно зросло. Для багатьох українців перехід на українську став не просто особистим вибором, а патріотичним жестом, що символізує належність до української нації.

Повномасштабна війна, розв'язана Росією, стала каталізатором глибокого переосмислення мовної ідентичності. Для мільйонів українців саме мова перетворилася з елементу культурного фону на **знак спротиву, солідарності, виживання**. Перехід на українську в побуті, медіа, публічному просторі набув нових смислів — як акт свободи, гідності й усвідомленого вибору бути частиною української нації.

Також хочемо зазначити, що мова — це дзеркало національної ідентичності. Вона формує світогляд, впливає на стиль мислення, виражає унікальність культури. Через мову народ самовиражається, творить літературу, мистецтво, філософію. Тому збереження й розвиток української мови — це не лише культурне завдання, а й стратегічний чинник державної безпеки.

Українська мова давно перестала бути мовою виключно сільського населення — це повноцінна мова нації з багатою культурною спадщиною, з високорозвиненою граматиною, стилістикою, термінологією та здатністю забезпечити ефективну комунікацію у всіх сферах життя.

Сьогодні надзвичайно важливо розвивати українську мову в цифровому середовищі: у соцмережах, на платформах відеоконтенту, в ІТ-сфері. Необхідно посилити підтримку електронних книг, аудіокниг, українських видавництв. Залучити суспільство до створення україномовних платформ для блогів, статей, подкастів, цифрових бібліотек. Створити кіберпростір як майданчик для мови у якому буде протидія мовній колонізації у вікіпедіях, форумах, іграх — просування україномовного контенту замість російськомовного. Створення україномовного кіберком'юніті, яке не лише споживає, а й продукує цифровий контент.

Від кількості україномовного контенту залежить, чи буде мова конкурентною, цікавою, живою. Саме в інтернеті молодь формує свої мовні звички, тому підтримка україномовного сегменту — стратегічно важлива.

У ХХІ столітті, коли інформаційне суспільство переживає стрімкі трансформації, збереження мови як носія ідентичності набуває нового значення. Сьогодні на перший план виходить не лише збереження мовної спадщини, а й її активна адаптація до нових умов життя — цифрових технологій, глобалізації, гібридних загроз. Майбутнє української мови значною мірою залежить від молодого покоління, яке сьогодні формує цифрову культуру. Тому критично

важливо створювати привабливе україномовне середовище в TikTok, YouTube, Instagram, Twitch, Discord, Reddit, ігрових платформах, а також розвивати сучасну українську термінологію у сфері IT, кібербезпеки, біотехнологій, штучного інтелекту. Разом із цим, Україна має шанс стати прикладом для інших країн, як мова — через гнучку мовну політику, активне громадянське суспільство та цифрову культуру — може виступати опорою в боротьбі за незалежність та самоідентифікацію. Адже в світі дедалі більше мов втрачають носіїв через глобалізацію та асиміляцію, і досвід України може надихнути інші нації.

Пам'ятаймо: мову не можна зберегти лише указами — її треба плекати в щоденному житті, говорити, писати, творити нею. Саме живе вживання, природна присутність мови в усіх сферах життя — від пісень до кодингу — є запорукою її майбутнього.

Українська мова пройшла складний шлях: від заборон до визнання, від маргіналізації до символу спротиву. І тепер вона має всі передумови, аби стати мовою не лише минулого і теперішнього, а й майбутнього — сучасною, конкурентною, потрібною.

Національна ідентичність, яка ґрунтується на мові, має потужний об'єднавчий потенціал. Люди, що говорять однією мовою, легше розуміють одне одного, відчують себе частиною єдиного цілого. Мова також допомагає формувати повагу до національних символів, історії, героїв.

Мова є не лише інструментом комунікації, а й душевним кодом нації. Вона з'єднує минуле з теперішнім, допомагає зберігати національну самобутність у глобалізованому світі. В умовах викликів, перед якими постає Україна сьогодні, зміцнення позицій української мови — це важливий крок до формування сильної, свідомої, єдиної нації. Бережімо рідну мову, бо в ній — наше коріння, наша гідність і наше майбутнє. Бо як писав Іван Огієнко: *«Нація вмирає не тоді, коли гинуть люди, а тоді, коли зникає її мова»*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Огієнко І. Українська культура. Київ: Українська видавнича спілка, 1991. 272 с.
2. Огієнко І. Наука про рідномовну освіту. Київ: Наша культура і наука, 2001. 368 с.
3. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1951. 294 с.
4. Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 т. Харків: Акта, 2002.
5. Потебня О. Думка і мова / пер. з рос. Київ: Основи, 1993. 190 с.
6. Потебня О. О. Естетика і поетика. Харків: Фоліо, 2003. 560 с.
7. Ушкалов Л. Мовна картина світу українця: есеї. Харків: Акта, 2007. 208 с.
8. Ушкалов Л. Із рукописного кошика: культурологічні студії. Київ: Темпора, 2010. 280 с.
9. Єрмоленко С. Я. Мова і нація в епоху глобалізації. Київ: Інститут української мови НАН України, 2006. 184 с.
10. Шевченко Т. Г. Кобзар. Київ: Наукова думка, 2004. 544 с.
11. Захаренко О. А. Школа, в якій хочеться вчитися. Київ: Літера ЛТД, 2000. 256 с.
12. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. — Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 141.

Ніна Хільченко,
учитель початкових класів
комунального закладу
«Смілянський мистецький ліцей «Успіх»
Черкаської обласної ради

Розвиток громадянської ідентичності

Старі фотографії..... Це справжній скарб. Вони дозволяють зазирнути в минуле, побачити, якими були наші прадіди і прабабусі, як вони одягалися, які вирази обличчя вони мали, які моменти з життя зберегли для майбутніх поколінь. Це не лише спогади, а й частина нашої історії, яка допомагає зрозуміти коріння та традиції родини.

Історія кожної сім'ї це і є історія України. Історія держави – не картина, яку хтось десь намалював, це як пазл з тисяч окремих історій. Вони можуть бути різні. І це нормально. Але це наша історія.

Ми вже багато втратили. Бо померли наші бабусі, прабабусі, прадідусі. Але якщо ще є живі хоч хтось, треба їх запитувати про минуле, записувати їхні розповіді, обов'язково оцифровувати всі світлини, щоб все це залишилося в історії свого роду.

Переглядаючи старі фото нашої родини, я не помічаю щирі посмішки моїх рідних і можу тільки здогадуватися чому так. Але бачу знайомі риси обличчя, що повторюються в нашій родині. Це змушує мене задуматися про те, як вони жили, через що вони пройшли, що відчували. Порівнюю із сучасністю. В наш час так не фотографуються! Не такий одяг, не такі зачіски, предмети побуту, погляди .

Хто як не ми, вчителі, повинні мотивувати наших учнів досліджувати родинну історію. Наше завдання – зацікавити школярів займатися дослідженням свого роду. Це особливо важливо саме зараз. Повномасштабна війна вкотре показала нам, що зрозуміти хто ми і ким були наші родичі дуже важливо. Радянський режим свідомо знищував українську ідентичність.

В цьому навчальному році наш мистецький ліцей «Успіх» пройшов конкурсний відбір і став учасником Всеукраїнського проекту «Збережи свою ідентичність» від громадської організації «Українська античність». Учасники проекту – учні 9-11 класів. Керівником цього проекту є Кравець Світлана. Усі учасники і педагоги ліцею пройшли онлайн-курс про те, як стати носієм родинної пам'яті.

Головна мета проекту – мотивувати молодь досліджувати родинну історію та дати для цього дієвий інструмент. Ліцей отримав набір постерів та роздатковий матеріал. Було проведено два тренінги: один з учнями і один з педагогами. Учні нашого ліцею брали участь у Всеукраїнському челенджі «Досліди свій родовід».

Розвиток громадянської ідентичності серед дітей та молоді сприяє зміцненню їхньої приналежності до національної спільноти, підвищенню патріотизму та активної участі у суспільному житті.

Це – наше, і це – твоє!

Ніна Семеновська,
*завідувач Центру національно-патріотичного виховання
«Смілянська Січ» Будинку дитячої та юнацької творчості
Смілянської міської ради*

**«Виховати патріота ... -
означає наповнити повсякденне життя
підлітка благородними почуттями, які забарвлювали б усе,
що людина в цьому віці пізнає і робить»**

(В. О. Сухомлинський. Народження громадянина)

1. Національна ідентичність - це ототожнення себе з національною спільнотою на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає у результаті сформованої системи уявлень щодо традицій, культури, мови, а також прийняття групових норм і цінностей. Формування загальнонаціональної ідентичності є досить актуальним питанням за сучасних українських реалій. Врегулювання відносин у цій сфері забезпечує Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Цей документ спрямований на дотримання національної єдності та згуртування суспільства завдяки подоланню об'єктивних і штучно створених суперечностей мовного, соціокультурного, міжрегіонального та регіонального характеру.

2. Загальновизнаним визначенням національної ідентичності прийнято вважати визначення класика Е. Сміта. Дослідник визначає національну ідентичність як «підтримування й постійне відтворення певного набору цінностей, символів, споминів, міфів і традицій, що витворюють специфічну спадщину націй, та самоідентифікування індивіда з цією неповторною спадщиною й відповідними цінностями...» До питання формування національної ідентичності у різні часи зверталися вітчизняні мислителі, громадські діячі та педагоги: Г. Сковорода, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Куліш, І. Огієнко, М. Пирогов, О. Захаренко, В. Сухомлинський, І. Бех, Г. Ващенко, К. Чорна.

3. Актуальність педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського з погляду сьогодення вражає, зачаровую, викликає подив і в той же час переконує в його передбачливості, педагогічній прозорливості та співзвучності із теперішнім днем. Великий педагог писав: «Пізнаючи ідею Батьківщини, переживаючи почуття любові, вдячності, захоплення, тривоги за її нинішнє і прийдешнє, ... готовність віддати за неї своє життя, людина в підлітковому віці пізнає себе, утверджує свою гідність».

Простий, доступний кожному педагогу і батькам стиль викладу педагогічних порад ученого сповнений глибоким і національно-філософським сенсом, що має на меті позитивний результат – виховання національно свідомого громадянина, патріота, душа і серце якого з безмежною любов'ю віддані своїй Батьківщині, рідній українській землі, материнській солов'їній мові. [1,27].

4. Патріотичне виховання, на думку педагога – це «пізнання, досягнення людиною своєї Батьківщини, становлення в нашій душі в роки дитинства і ранньої юності патріотичної серцевини», «це найтонші, найскладніші процеси в тому безмежно складному сплетінні ідей, вчинків, переконань, думок, прагнень», це «загартування душі й тіла для можливих грізних випробувань». На думку В. О. Сухомлинського дитина пізнає світ не лише розумом, а й серцем, тому формування почуттів і емоційних переживань є одним із методів виховання патріотичних якостей. Перед школою, сім'єю, суспільством поставлено чимало різноманітних завдань, проте провідним педагог вважав виховання почуття патріотизму. Найбагатогранніше почуття любові до Батьківщини виявляється в органічному взаємозв'язку любові до рідної природи і рідного села чи міста, матері, батька, рідної мови, що переплітається з усвідомленням патріотичного обов'язку перед своїм народом. Педагогічні казки В.О. Сухомлинського виховують у дітей найсвітліші людські почуття, допомагають дитині увійти у багатовимірний світ людських стосунків і спілкування, закладають в серця кожного маленького слухача основи патріотизму. [3,24].

5. «Любов до найдорожчої на землі людини – до рідної матері» – ключовий засіб патріотичного бачення і відчуття світу, почуття зв'язку з Батьківщиною. Любов батьків до дітей, любов нащадків до матері та батька, взаємна відданість і вірність виступає основою зародження почуття честі в сім'ї. Великий гуманіст В.О. Сухомлинський зазначав, що повна готовність віддати своє життя в боротьбі за Вітчизну є фундаментом любові до матері та родини. Прямуючи цією тяжкою стежиною, людина піднімається на найвищий ступінь бачення праці та життя справжнього патріота. [1,28].

6. Безцінне духовне багатство – «образ рідного слова» – в якому народ передає з покоління в покоління свою мудрість, славу та культуру. Нація продовжує жити, допоки живе її мова. Щоб діти могли відчутти і те тепло, і ту ласку серця, що вклав народ у слова про рідну землю та її історію, і той біль, ті страждання, які довелося пережити в минулому, педагог прагнув досягнути такого рівня, при якому кожне слово, яке входить у словниковий запас дитини, пов'язувалося з конкретним образом. Усі казки В. О. Сухомлинського зачаровують красою української мови, образністю рідного слова. Темі праці на благо свого народу й Батьківщини, поваги до людей праці присвячено цілу низку оповідань і казок: «Висока гора до неба», «Дві лопати», «Орач і кріт», «Мурашка-Мандрівниця», «Не загубив, а знайшов», «Хліб – то праця людська».

7. Природа – важливий засіб в емоційно-естетичному аспекті, що розвиває почуття прекрасного. Любов до природи оцінює дитину з громадянсько-патріотичного погляду, оскільки пізнання і любов до природи є водночас і пізнанням та вихованням любові до рідного краю. Саме у казках «Бо за морем – чужина», «Сонце заходить», «Лелеки прилетіли», «Незнищений камінь» письменником представлено любов до рідної землі та народу. В оповіданнях «Вічна тополя», «Ластівка над вікном», «Верба – мов дівчина золотокоса» автор змальовує яскраві образи рідної природи. Про постійну турботу та збереження

навколошнього середовища розповідають казки «Соловей і Жук», «Відломлена гілка» [3, 25].

Вихованці Смілянського БДЮТ, наслідуючи настанови великого педагога, проявляють любов до рідної природи: піклуються про птахів рідного краю, прикрашають землю квітами і деревами. Вже стало традицією в Сквородинівській діброві, закладеній до 300-річчя з дня народження філософа, щовесни і щоосені садити «Дерева надії».

8. Як людина свого часу В. О. Сухомлинський, звертався також до народних традицій, наголошував на тому, що громадянськість – це ідеали, яким ми присвячуємо своє життя, це праця на користь Батьківщини, високі духовні помисли, які мають будуватися на знаннях і досвіді минулих поколінь, культурі, звичаях і традиціях української нації.

З джерел народних звичаїв і традицій черпають вихованці Смілянського БДЮТ любов дієву: занурюються в світ театру, навчаються традиційним декоративним технікам, вивчають українську культуру, мистецтво, фольклор, виконують українські пісні і народні танці. В етнографічному музеї «Мальва» нашого закладу реалізовується проєкт «Мальва – оберіг української оселі». Діти – учасники етно-фольклорних свят «Сплетемо віночок», «Весна іде – красу несе», «Барви осінніх квітів», «Казкові ліси рідного краю», майстер-класів з плетіння віночків, виготовлення тематичних букетів, квітів у різних техніках, трудових акцій не тільки розповідають легенди і вірші, співають пісні, садять квіти і дерева, а й своїми душами черпають духовність з джерел народних звичаїв і традицій, наповнюючи їх любов'ю.

9. В. О. Сухомлинський, працюючи директором Павлиської середньої школи, створив авторську систему виховання патріотизму, закликав розпочинати його у ранньому дитинстві і прищеплювати дітям справжню повагу до Батьківщини, вчити любити її. Вся наша дійсність виступає важливою життєвою школою та перевіркою ефективності такої системи виховання. В. О. Сухомлинський був прихильником раннього залучення дитини до моральних, патріотичних і духовних цінностей суспільства, її соціалізації. У «Школі радості», створеній В. Сухомлинським, діти з раннього віку своїми душами торкалися і були причетними до великих справ для розвитку і процвітання рідної школи, села, Батьківщини. [2, 187].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богуш А. М. Патріотичний вектор образу «Батьківщина» в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. *Рідна школа*. 2017. № 1–2. С.27–30.
2. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: в 5 т. Київ: Рад. Шк., 1976-1977. Т. 4. С.7-392.
3. Українські педагоги про національно-патріотичне виховання : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару /ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [та ін.] ; [редкол.: Березівська Л. Д. (голова редкол.), Зозуля С. М., Філімонова Т. В. ; літ. ред. Редько-Шпак Л. В. ; рецензенти Сухомлинська О. В., Коляда Н. М.]. Київ : [ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського], 2016. 60с.

Оксана Івко,
вчителька української мови та літератури
вищої кваліфікаційної категорії, звання «старший вчитель»
Закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів
с-ща Драбове-Барятинське Драбівської селищної ради

Формування поняття української ідентичності на уроках української мови та літератури як крок в успішне майбутнє України

*Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не
буковинськими українцями, а українцями без офіційних кордонів.*

Іван Франко

Україні потрібні високоосвічені люди з багатим внутрішнім світом, високими національно-патріотичними почуттями, критичним мисленням, творчим потенціалом, які здатні вивести націю на новий рівень соціально-економічного розвитку. Саме це спонукало суспільство до численних інновацій у різноманітних сферах життя, зокрема в освіті. Одним із найважливіших аспектів цього процесу є врахування значення цінностей у формуванні національної свідомості учнів, а також їхній вплив на становлення патріотичних уявлень та поведінкових моделей, що сприяє зміцненню національного духу та єдності в майбутньому. Національно-патріотичне виховання молоді на уроках української мови та літератури є стратегічним та пріоритетним напрямом роботи з дітьми, яка передбачає можливість впроваджувати нові методи та підходи до виховання, щоб підвищити його ефективність. Проте варто розуміти, що національно-патріотичне виховання на уроках мови та літератури не обмежується лише знанням історії та символіки нашої країни. Воно передбачає формування в учнів поваги до власної культури, мови, традицій, національних і загальнолюдських цінностей як складових національної ідентичності, розвиток громадянської свідомості та відповідальності перед рідною землею.

Є поняття культурної та національної ідентичності. Вони не в усьому тотожні. Культурна ідентичність українців виникає при ототожненні особи з певними культурними моделями та цінностями, усталеними в українців. Національна ж ідентичність пов'язана з формуванням національної культури у певному державному утворенні. Важливим моментом як для культурної, так і для національної ідентичності, є не тільки фактор єдності українців, але й фактори диференціації, культурної різниці та інакшості. Сучасні проблеми національної ідентичності пов'язані зі становленням глобальних реалій, глобалізованої культури, яка має включити різні національні аспекти культури, не нівелюючи їх самотність. Українська національна ідентичність зараз стоїть перед викликом часу – універсалізуватися, адаптуватися до нової глобалізованої культури чи йти шляхом традиціоналізації та збереження автентичності [1, с.187].

«Насправді важкий шлях українців, шлях випробувань – унікальний досвід, який дозволяє народу прозріти, зрозуміти чимало речей. Він дає мудрість, загартує і відкриває двері майбутньому... Змінити майбутнє можна, лише змінивши національну колективну свідомість українців» [2, с.101].

Заяви «горе-сусіда», що Україну створив Ленін, а також привласнення історії – пам'ятник князю Володимиру в Москві та багато іншого зумовлюють необхідність формувати в нас самих і нашого підростаючого покоління українську ідентичність, визначати себе частиною великої кількості суспільних утворень: сім'ї, мови, громади, нації, місця проживання, країни, етносу, релігії, держави. Це призводить до ототожнення себе людиною з українським народом, його цінностями, культурою, символами, історією, територією, політичними й економічними інтересами, державними і правовими інституціями. Саме цьому сприяють уроки української мови та літератури.

Одне з найважливіших завдань сучасного українського педагога – формування в учнів життєтворчих якостей вільної особистості, а саме: • любові до Батьківщини, свого народу, національної самосвідомості, світоглядних орієнтирів; • глибокої шани, любові, захисту, відстоювання української мови та послуговування нею в житті; • долучення до відновлення і розвитку України та захисту її незалежності на усіх рівнях;

- прагнення досліджувати історичні аспекти розвитку української державності, екологічного стилю мислення;
- збереження та поширення українських народних традицій, звичаїв;
- громадянської активності, спрямованої на зміцнення прав і свобод незалежного українського народу, дотримання морально-етичних правил людського співжиття.

Українська мова як навчальний предмет несе надзвичайно високу пізнавальну цінність: прищеплення почуття любові до рідної мови, осмислення загальнолюдських цінностей, виховання особистості з високим почуттям патріотизму.

Завдання:

- формувати повагу до рідної мови як основного носія культури;
- розвивати критичне мислення через аналіз художніх творів;
- формувати в учнів емоційно-ціннісне ставлення до національного надбання;
- створювати умови для активного використання української мови в комунікації.

Українська мова виступає ключовим чинником національної ідентичності. Її вивчення та свідоме використання формує в учнів відчуття належності до українського народу.

Для досягнення цих цілей у змісті української мови можна використовувати такий матеріал, як «Загальні відомості про мову» та дидактичний матеріал: вправи, диктанти, перекази, твори тощо. Любов до рідної мови - один із проявів національної ідентичності. Ще К.Д. Ушинський говорив, що мова народу є цілковитим відображенням Батьківщини і духовного життя

народу: «Засвоюючи рідну мову, дитина засвоює не самі тільки слова, їх додавання і видозміни, але безліч понять, поглядів на предмети, безліч думок, почуттів, художніх образів, логіку і філософію мови ... Такий цей великий народний педагог - рідне слово».

Робота над формуванням національної ідентичності проводиться в кожному класі. Так, якщо на першому уроці в 5 класі ми говоримо про мову як найважливіший засіб спілкування, то в 9 класі - це розмова про розвиток української мови, а в 10 – про роль мови у формуванні й самовираженні особистості.

Формування національної ідентичності виявляється через любов до своєї країни, відданість їй, в усвідомленому бажанні та готовності стати на захист Вітчизни за прикладом своїх предків, сучасних Героїв, воїнів ЗСУ. Гарною підмогою в цьому є *правильний підбір дидактичного матеріалу*. У процесі проведення *навчальних диктантів, переказів* можна запропонувати учням визначити ідею тексту, акцентувати увагу на тих думках, почуттях, які формують патріотизм.

Але потрібно пам'ятати, що формування патріотизму не зводиться до гасел — воно повинно базуватися на глибокому розумінні історії, культури та мови. Велике виховне значення мають *прислів'я*, які можна використовувати при вивченні різних тем у процесі всього навчання українській мові в усіх класах.

Одним з аспектів формування національної ідентичності є мовна культура особистості - дотримання етичних і комунікативних норм. *Прищеплюванню навичок культури спілкування* відводяться спеціальні вправи. Наприклад: як можуть звернутися до ваших батьків (знайомих, сусідів) різні люди? складіть речення із звертаннями; складіть спонукальні речення зі словами «будьте ласкаві», «будь ласка» (5 кл.); спишіть, усуваючи невинуватене повторення виділеного слова; вкажіть помилки у вживанні займенників (6 кл.) тощо.

У старших класах уроки української мови повинні бути спрямовані на розвиток самосвідомості. Тут можна запропонувати *написання есе* «Що для мене значить бути українцем», *творів-роздумів* на теми: «Мова — душа народу», «Мій рідний край». Учні також можуть працювати над проектами «Українська мова в моїй родині»; «Образ Батьківщини для українців»; «%5 українських слів, яких немає в жодній мові»; створення лепбуку «Скарби української мови», відеопрезентацій на теми національного самоусвідомлення.

Не менш важливим при підборі матеріалів для проведення уроків української мови є *культурологічний підхід*. На уроках використовуються твори, які розкривають українську ментальність, символіку, звичаї. Наприклад:

- аналіз символіки калини, вишиванки, пісні в художніх творах;
- опис народних звичаїв (наприклад, вечорниці, свято Коляди).

Мовна практика -це простір для самовираження. Заохочення учнів до написання власних творів українською мовою допомагає усвідомити цінність мови як інструменту самоствердження. А онлайн-ресурси, мультимедійні презентації, інтерактивні платформи роблять уроки більш захоплюючими й ефективними для формування ідентичності.

Література - дзеркало національного духу. Твори українських письменників передають історичний досвід, духовні цінності та світогляд народу, сприяючи формуванню національної свідомості, а з тим є фундаментом формування національної ідентичності. Саме на уроках української літератури відбувається інтеграція культурного контексту. Важливо звертатися до народних традицій, пісень, фольклору, обрядів як органічної частини уроків — це поглиблює знання про українську культуру. Активне використання біографій видатних українців, розповіді про життя та діяльність Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки тощо надихають учнів на гордість за свою націю. Доцільними будуть *методи проєктної діяльності* на уроках літератури.

Учні можуть створювати презентації, есе, тематичні виставки, присвячені українським традиціям, мовним особливостям, діячам культури.

Цікавими, на наш погляд, будуть такі форми і методи роботи:

- **Літературна гра «Знайомство з предками»** — учні складають родовід літературних героїв.
- **Інтерв'ю з літературним персонажем:** учні беруть умовне інтерв'ю у Т. Шевченка чи Лесі Українки.
- **Вправа «Моя Україна – це...»** — діти добирають метафори, епітети, створюють асоціативне гроно.
- **Онлайн-зустрічі** з відомими людьми сучасності: засновницями унікального проєкту [Gunia Project](#) Наталією Каменською та Марією Гаврилюк, засновницями бренду [Dukachi](#) Анною та Єлизаветою Книженко, черкащанками Оленою Почтарьовою та Оленою Афанасенко тощо.[4]

Національній ідентичності як виміру національного буття суспільства притаманна історичність. Цілісність національної ідентичності забезпечує співбуття трьох поколінь: старше покоління – минуле, люди середнього віку – сьогодення, молодь і діти – майбутнє. Історична пам'ять закладає в національну свідомість суб'єктивне визнання належності до нації, що є важливим елементом її творення. Для появи нації мають існувати історично накопичені культурні, здебільшого етнічні традиції й історична пам'ять як накопичені протягом століть колективні спогади. Адже визначити народ можна не інакше як історично. Визначальною для національної належності є колективна пам'ять, що лежить в основі формування спільноти [3, с. 106]. Отже, національна ідентичність є формою національної свідомості, що має часову протяжність, зумовлену історичною пам'яттю. В стратегіях національно-патріотичного виховання історична пам'ять виконує функцію каркаса національної ідентичності.

Сучасна особистість є носієм множинної ідентичності (професійної, гендерної, сімейної тощо), одним з варіантів якої є етнокультурна (регіональна) та національна ідентичності. І все ж таки виховання у молодого покоління почуття національної ідентичності засобами історичної пам'яті є одним із найактуальніших завдань уроків української літератури.

Отже, вважаємо, щоб сформувати ефективну і динамічну модерну національну ідентичність, національну свідомість, громадянський патріотизм, з урахуванням особливостей процесів українського націо- і державотворення,

потрібно зберігати чіткий баланс між різними стратегіями національно-патріотичного виховання. Адже у інтеркультурному просторі національно-патріотичного виховання має утверджуватися національна ідентичність особи та її культурна самотність. Виховати таку людину можна лише за умов педагогіки толерантності. Утвердження етнокультурної та локальної ідентичностей тісно пов'язане з національною ідентичністю. Між нацією і регіоном, регіональною і національною свідомістю існує тісний зв'язок. Аналіз літературних творів із точки зору їх впливу на формування національної самосвідомості сприяє розвитку зрілого громадянина.[3, с.87] Саме тому в курс вивчення української літератури у старших класах уведено теми «Кримсько-татарська література», «Перлини західноукраїнської літератури», «Під чужим небом», «Воєнне лихоліття».

Важливим для збереження ідентичності є виховання почуття любові до Батьківщини, рідної землі, переживання за долю свого народу. Історична пам'ять концентрує в собі особливі вихідні умови життя народу в певному географічному середовищі, його історичну долю, особливості історико-культурного буття, «генетичний код» спільноти, репрезентує його ментальність та характер. Історична пам'ять є довготривалою, спільною для певної групи людей. Це практичне відчуття, тому що від нього залежить соціальна діяльність людини. А його формування можна досягти завдяки **міжпредметним зв'язкам**. Поєднання уроків літератури з історією, мистецтвом, географією (вивчення творчості Шевченка паралельно з історичним контекстом; уроки-мандрівки «Літературна Україна» з елементами картографії...) допомагає формувати цілісну картину української ідентичності.

Недаремно Г. Сковорода писав «Кожен повинен пізнати свій народ і в народі пізнати себе». Хто я? Де я? З ким я? До чого я прагну? Що для мене є цінним? Кожен з нас має дати відповіді на ці запитання і допомогти визначитись нашому підростаючому поколінню. Розкрити матрицю дитини, з якою вона приходить у життя, розвинути природні обдарування і потенційні можливості покликана школа. Тому одним із пріоритетних завдань сучасної школи, а з тим і уроків української мови та літератури - формування української ідентичності як кроку в успішне майбутнє України і нас самих. Щоб виконання цього завдання мало фундаментальний результат, а не було ситуативним, весь освітній процес має бути пронизаним цією ідеєю, забезпечуватись цілісною органічною системою: навчання, виховання і розвиток особистості.

Формування української ідентичності має опиратися на історичну правду, історичну пам'ять, національні ідеали, національну гідність, національну самосвідомість, патріотизм.

Надзвичайно важливим є освітнє середовище, в якому перебуває дитина під час навчання у школі. Звернімо увагу, що однією із складових нової української школи є створення сучасного освітнього середовища, зокрема багатофункціональних гнучких просторів, що сприяють різним формам роботи, мотивують до навчання. Проте, хочеться зауважити, що у креативності підходів до створення освітнього середовища у школі, під час гонитви за усім сучасним

на світовому рівні, чи не загубимо дух української школи. «Мусимо жертвувати усім, щоб урятувати найдорожче у цей момент: самостійність і незалежність нашого народу», - писав Михайло Грушевський.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корж Г.В., Васильченко Р.В. Світоглядна культура: традиції та сучасність: Монографія. Мін-во освіти і науки України, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Харків: ФОП Панов А.М., 2020. 212 с.
2. Ніколайчук Г. І., Демчук О. О. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів// Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у воєнний та повоєнний періоди : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (29-30 листопада 2023 р м. Рівне). Упоряд. Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова. Рівне , 2023. с.100-103
3. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / К. Журба, І. Бех, С. Бойко, В. Євтушок, С. Гаряча, Л. Канішевська, І. Кучинська, С. Кучинський, О. Лісовець, І. Нестайко, Л. Павлова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Сеньовська, С. Толочко, С. Федоренко, І. Шкільна, В. Ясько ; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ : «Компрінт». – 2024. – 232 с
4. <https://shotam.info/moda-na-ukrainske-visim-brendiv-iaki-vidrodzhuiut-davni-tradytsii/>

Ірина Рубан,

*учитель української мови та літератури
Дніпровського ліцею № 111 Дніпровської міської ради*

Кримськотатарське театральне мистецтво як засіб утвердження національної свідомості та ідентичності

*Театр – це найсильніша підпора
національного організму, це збірний вияв
слова нації, яка живе й бореться. Л.
Нигрицицький (Григій Лужницький)*

Існування та процвітання України неможливе без загального усвідомлення громадянами своєї національної та громадянської ідентичності.

Утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є одним із основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам, а отже, набуває особливого значення для сфери національної безпеки і оборони [1].

Повномасштабне вторгнення росії на територію України спричинило значні трансформації масової свідомості українців. Вони почали сприймати себе як спільноту, яка бореться за ідентичність, одну з ключових ролей у формуванні якої відіграє театр.

Національна ідентичність це ототожнення окремого індивіда або групи індивідів з певною нацією. На відміну від етнічної ідентичності, вона не є вродженою, а формується як конструкт, що виникає через діяльність державних інститутів і розвивається навколо них [2, 6].

Важливим завданням у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є поширення інформації про досягнення українців та їх внесок у скарбницю світової цивілізації, зокрема у сферах освіти, науки, культури, мистецтва, спорту, бізнесу, висвітлення внеску представників корінних народів, національних меншин (спільнот) України та громадян інших держав у боротьбу за державну незалежність і територіальну цілісність України [1].

Кримські татари – один із трьох корінних народів України, який історично сформувався в Криму та має самоназву – «qırımlı». В етногенезі кримськотатарського народу брали участь таври, скіфи, алани, греки, готи, італійці, турки, західні кипчаки тощо. Консолідація цього етнічного плавильного котла в єдиний кримськотатарський народ тривала століттями [3].

Кримськотатарська ідентичність ґрунтується на спільній історії, культурі та мові, а також на відчутті приналежності до Криму та України.

Еволюція театального мистецтва сприяє відображенню змін в менталітеті та перспективи щодо збереження національної ідентичності та культурної спадщини у майбутньому.

Театр – один із найдавніших видів мистецтва. У різні періоди свого розвитку він виконував різноманітні функції: виховував, проповідував, навчав. Здатність

людини відтворювати дійсність за допомогою голосу, міміки та рухів тіла сприяла виникненню театрального мистецтва. Театр пояснює світосприйняття, створює емоційний настрій, формує культуру почуттів, порушує філософські питання, виконує виховну функцію-все це і сприяє формуванню культурної свідомості суспільства.

Театр – це відображення культурної спадщини цілого народу, утримання зв'язків між минулим та сучасним з проєкцією на майбутнє: «...театральне мистецтво лучить в собі всі роди мистецтва і тому, наколи воно стоїть на висоті свого призначення, є воно в силі дати людині найвище вдоволення духове. Театральне мистецтво це така сила, яка захоплює не лише людей о високій культурі, але й менше освічених, а навіть цілком неосвічених людей» [4, с.1].

Культура одного з корінних народів України, що має тюркське походження здебільшого формувалась в період Кримського ханства. Його існування на Кримському півострові з 1441 до 1783 року наклало стійкий відбиток на формування особистої культури кримськотатарського театру. «Кримські татари сповідують іслам, тож і більшість свят, які вони відзначають, походять із мусульманського світу. Наприклад, свято розговіння (називають по-різному: Ораза-байрам, Ураза-байрам, Рамазан-байрам), яке символізує закінчення тридцяти денного посту протягом місяця Рамадан. Двадцять сьому ніч Рамадану, яку називають «Кадір геджесі» (крим. Kadir gecesı), вважають найбільш священною, оскільки саме цієї ночі мусульманам було передано Коран» [5, с.1].

Історики, що досліджують театральне мистецтво вважають, що відносно давньогрецького театру, який виник із сільських святкувань ще в VI ст. до н. е., поява кримськотатарського театру була відносно пізньою. Перші згадування про кримськотатарський театр є в письмових роботах XVI сторіччя. Що значно пізніше початку становлення українського театру. «Театральне мистецтво України бере початок з глибокої давнини, коли воно проявлялося в народних іграх, танцях, піснях та обрядах. З XI століття відомі театральні вистави скоморохів. В епоху Київської Русі елементи театру були в церковних обрядах. Про це свідчать фрески Софійського собору в Києві (XI століття)» [6].

Характерними елементами, що передували зародженню кримськотатарського народного сценічного мистецтва, є: усна народна драма, яка народилася з хороводних гулянь з виконанням танців під пісенний акомпанемент танцюючих (наприклад, під час яких усіма учасниками виконувався хороводний народний танець «Хоран»), творчість народних лицедіїв («мукалідов», «масхарабазов»), літургічна драма релігійних піснеспівів.

Як би там не було, є дослідження театру кримських татар, які починаються з XVI, а деякі історики кажуть, що навіть з кінця XV сторіччя. Тоді у Кримському ханстві точно були вистави, ідеї виконання яких були запозичені у популярних тоді на Сході театрах тіней «Къарагоз», ляльок «Къокъла» та літературно-поетичних імпровізацій одного актора «Медахлык».

Цікаво, що театр тіней «Къарагоз», батьківщиною якого вважається Греція, має турецьку культуру, яка близька кримським татарам. «Театр тіней карагйозис

сформувався в Греції в результаті асиміляції та еллінізації турецького театру карагез у середині XIX століття» [7].

Головні персонажі, як в Османській імперії, так і на Кримському півострові, «Карагъоз ве Адживат», відображали соціально-національний типаж тодішніх мешканців Криму.

Перші актори кримськотатарського театру – ляльки. Сюжети вистав брались з народних казок і майже завжди були пов'язані з історією походів кримських ханів та героїчних воїнів-аскерів. «Попри те, що ставлення офіційного духовенства до театру тіней було негативним, він ніколи не заборонявся на території ханства. Сцени для таких вистав зазвичай були імпровізованими, невеликими, а глядачами — чоловіки, які збиралися на дружні вечірні посиденьки» [8].

Унікальність театру будь-якого народу, кримські татари не виключення, в тому, що його поява зайняла порожню нішу видовищ, яких майже не було. Поступово народна забавка дійшла і до ханського палацу. І вже тут театр ляльок трансформувався в театр з продуманим сценарієм а головне, з наявністю живих людей. «...дерев'яних ляльок замінили професійні актори. Відомо, що у хана Кирим Герая були не лише придворні музиканти, а й акторська трупа» [8]. При цьому трупа театру отримувала за своє мистецтво зарплатню. І тут можна говорити про певний стрибок кримськотатарського театру відносно навіть європейського театрального мистецтва.

Можна мати різне ставлення до султанів Османської імперії, але всі дослідники кримськотатарської культури, зокрема театру, визначають, що саме вони формували культуру того часу. Початок театралізованих вистав на Кримському півострові відносять до періоду XIV-XV століть. До речі, в Європі театральне мистецтво в той час було під заборонаю. «У цей період історії культури всі попередні завоювання театру були перекреслені. Світські театри припинили своє існування. Театр вважався єрессю і піддавався переслідуванням отців церкви. Культура Середньовіччя формувалася в нових умовах, тому театру та й іншим видам мистецтва, довелося починати все заново» – про це пише Г.В.Драч в своїй «Історії мистецтв» в статті «Середньовічний європейський театр» [9, с.1].

І допоки Європа забороняє мистецтво, султани Османської імперії у своїх розкішних палацах в тодішній столиці Солхаті насолоджувались самі і демонстрували своїм гостям вистави. Їх східний колорит відчувався не тільки у зовнішньому вигляді акторів театру, а й в сюжетах. Всі вони були доволі запутані і завжди мали пригодницький характер. «... у 1-й половині XVII століття відомий середньовічний мандрівник та енциклопедист Евлія Челебі докладно описав вистави придворних артистів при дворі кримських ханів Мухаммеда Гірая IV та Іслама Гірая III» [10, с.1].

Для подальшого становлення кримськотатарського театру велике значення мали економічні стосунки півострова і, як наслідок, його розвиток в XV-XVI сторіччі. Роль хана Кирима Герая в встановленні кримськотатарського театру неможливо переоцінити. «Час правління Кирима Герая став епохою розквіту

кримськотатарського мистецтва – у цей час розвивався стиль так званого «кримського рококо». Для прикраси Ханського палацу були запрошені найкращі художники і архітектори свого часу. У столиці з'явилися нові фонтани і будівлі. Найвідоміші архітектурні пам'ятники епохи Кирима Герая: «Фонтан Сліз», Дюрбе Діляри-Бікеч, Ешиль-Джамі. Хан живо цікавився європейською, зокрема, французькою культурою і суспільною думкою» [11, с.1].

Вже тоді театр в Криму ставив не тільки вистави, засновані на власній культурі, але й доволі успішно займався відомими творами європейського театрального мистецтва. «В історичних документах зафіксовано, що консул Франції у Кримському ханстві Ф. де Тотт спостерігав 1769 із ханом Крим-Гиреєм у постановці придворних акторів нову кримськотатарську комедію та п'єсу «Тартюф» Ж.-Б. Мольєра в оригіналі, переклад якої на прохання хана замовлено особистому секретарю Людовика XV Руффіну» [5, с.1].

На наш погляд, це може свідчити про, щонайменше, дві важливі складові життя кримськотатарського театру того часу: театр – це великий та значний прошарок культури Кримського півострову; театральні трупи мали великий досвід та популярність, слідували за світовою театральною культурою, тому і брались за постановку відомих п'єс. До речі, через 7 років після вистави, про яку згадує консул Франції, «Тартюф» у 1886 році в Бахчисараї було поставлено вдруге, але вже татарською мовою. «Відомо, що хан Крим Герей звернувся до французького короля Людовіка XV Бурбона за дозволом на переклад Мольєрової п'єси «Тартюф» на кримськотатарську мову» [10, с.1]. Тому впевнено можна казати, що кримськотатарський театр XVI сторіччя вже був сформованим культурним явищем. Далі театр розвивався, осучаснювався і в XIX сторіччі вже був тим, який мав виключно свою національну родзинку, що давала йому можливість конкурувати зі світовими театрами.

У другій половині XIX – на початку XX сторіччя відбулось становлення національного руху кримських татар, почалося й відродження національного театру. До речі, саме в XIX сторіччі у театральних трупах стали з'являтися окремі будівлі. «... 1842 р. антрепренер і актор Данило Журахівський побудував у Севастополі перше кам'яне театральне приміщення, на сцені якого виступала українсько-російська трупа, що гастролювала не лише Кримом, а й півднем материкової України. У 1881 р. севастопольський театральний аматорський гурток очолив повірений у судових справах Л.Я.Розумний, котрий у міському зібранні в сезонах 1882-1884 рр. організовував родинно-драматичні вечори, в репертуарі яких були й кращі твори українських драматургів» [10, с.11].

Про любов кримських татар до свого національного театру свідчить той факт, що у великих містах, наприклад, в тому ж Севастополі, стали організовуватися театральні гуртки, де люди, які не були професіоналами, у вільний час вчилися театральній майстерності та ставили вистави.

«У 2-й половині XIX століття театральні постановки відігравали помітну роль в духовному житті кримськотатарського народу. Про це свідчать, зокрема, статті, опубліковані в газеті «Терджиман» у 1864 році. Наприкінці XIX століття було опубліковано п'єсу «Бахтсыз бала» («Нещасливе дитя»)» [10, с.1].

Вже тоді театральні трупи мали сміливість і розуміння необхідності збереження національної ідентичності, збільшення кількості глядачів та підтримки своєї самостійності. «1886 у Бахчисараї виставу зіграно удруге кримськотатарською мовою. Для кримськотатарського театру писали драматурги М. Хільмі («Бахтияр», 1888), С.Озенбашли («Оладжагъа, чаре олмаз») та інші» [9, с.2].

Кримськотатарський театр йде далі. На театральних підмостках опановують не тільки рідну мову, якою розмовляють актори, а й у вік емансипації жінок, тонко відчують потребу досвідченої публіки, бути першими на початку вирішення жіночого питання. «У 1898 році в Акмесджітській (Симферопольській) зразковій національній школі відкрилася театральна студія. Великий успіх мала інсценівка «Прийом гостей в татарській родині», у постановці якої взяв участь видатний кримськотатарський просвітителі Ісмаїл Гаспринський. Вона стала проривною через те, що у виставі вперше взяли участь жінки» [5, с.2].

І все це призводить до логічної появи професійної інституції – кримськотатарський театр, де вже структуровані вимоги до театральних труп, де враховані прояви глядацької симпатії і де разом з виставами на світові твори, є певний відсоток вистав суто кримськотатарської тематики і, де жіночі ролі перестають грати чоловіки.

Першою кримськотатарською дівчиною, яка зіграла в національному театрі в 1906 р, була М.Солпудай. Пізніше на сцену вийшли кримські татарки А.Солпудай, Ширинська, Е.Челебієва. У 1917 р. в Сімферополі була створена жіноча трупа «Ешил ада» («Зелений острів»), головними режисерами якої стали А. Болатукова та А. Тайганська.

Варто зазначити, що А. Тайганська зіграла величезну роль в кримськотатарській драматургії дожовтневого періоду. П'єси, в яких вона грала головні ролі, – «Ешил бапмак'лар» («Зелені черевики»), «К'рим тоюндан бир Сахна» («Одна сцена з кримської весілля»), «Чінгене чалаши» («Циганський курінь») – були унікальними картинами життя кримських татар початку століття. Успіхи А. Тайганської в акторській та режисерській діяльності, заняття педагогікою і збирання національного фольклору допомогли їй оживити сцену, наблизити її до простого народу.

«Якщо в тієї чи іншої нації жінки поряд з чоловіками залучені до участі в суспільному житті, причетні до інтелектуальної діяльності, то така нація досягне успіхів, вона не загине, буде незнищеною і не зазнає занепаду», – писав у 1916р. Номан Челебіджихан у газеті «Терджиман». 14 жовтня 1901 р. стараннями Ісмаїла Гаспринського і міського голови Мустафи-Мірзи Давидовича в Бахчисараї був відкритий будинок театру. Так на межі сторіч у кримськотатарського народу з'являється перший професійний театр.

«Перші професійні кримськотатарські театри почали з'являтися на початку ХХ століття. У 1901 році в Бахчисараї був заснований перший кримськотатарський театр, який став важливим культурним центром для

кримських татар. Театр ставив вистави на кримськотатарській мові, що сприяло збереженню та розвитку національної культури» [5, с.2].

На півострові було декілька театрів. Частина з них позиціонувала себе, як аматорські. Театральне мистецтво мало доволі значний вплив на розвиток Криму і театральні діячі були людьми, діяльність яких була обговорювана у суспільстві.

«На початку XX ст. Кримом гастролювало українське драматичне товариство під керівництвом Степана Глазуненка (Глазунова) – комедійного актора та режисера, учня Марка Кропивницького. Критики не завжди були прихильними і до зазначеного колективу, і до самого Глазуненка, однак не в останню чергу завдяки його дружині і діяльності в його трупі було розкрито талант дівчини з Балаклави Ксені Бородавкіної, яку Україна і світ згодом знатиме як видатну співачку Оксану Петрусенко» [11, с.2].

У цій же статті «Український театр у Криму: давня та сучасна історія» видання «Голос Криму» її автор Сергій Конашевич зазначає, що в той час на півострові кримські друкарні випускали деякі театральні афіші та програми українською мовою. «Варто зазначити, що в ті часи кримські друкарні випускали деякі театральні афіші та програми українською мовою. Також на півострові друкувалися твори місцевих і материкових драматургів – Федора Синицина, Віталія Товстоноса та інших» [12, с.3].

На початок XX сторіччя кримськотатарський театр, як окремий вид мистецтва, переживав великий підйом. У театрах міст Сімферополя, Феодосії, Білогірську, Ялті та Алушті працювали найкращі актори й режисери Криму: Умер Іпчі, Ава Кличєва, Паріков, Тайганська, Челебієва та інші» [8, с.4].

Великий успіх мали п'єси кримськотатарського письменника і драматурга Умера Іпчі. «Алім» – створена на основі кримських легенд про народного героя, месника, який прославив себе тим, що наодинці боровся зі злом і несправедливістю на кшталт народного героя, месника українського народу Олекси Довбуша), п'єса «Ненкеджан-ханім», основою якої є оповідання Османа Акчокракли «Дюрбе Ненкеджан-ханім». П'єса, поставлена у 1926р., мала великий успіх і визнання. Син відомого письменника й драматурга Абдулли Озенбашли Амет Озенбашли написав драму «Під руїнами», в якій сміливо зображує безправне життя кримськотатарської жінки. П'єса з успіхом йшла на сценах провідних театрів.

З початком репресій у 1930-х роках багато кримськотатарських діячів культури були репресовані, а театри закриті. Багато артистів театру були арештовані і відправлені на довгі роки в табори: Сабрії Ереджепова, яку називали «кримський соловей», засуджена на 25 років. Усеїн Баккал, провідний танцюрист театру, засуджений на 25 років. Умер Іпчі звинувачений у «націоналізмі», засуджений на 12 років таборів, Джелал Меїнов розстріляний у 1938 році.

Одним із найтрагічніших періодів стала депортація кримських татар у 1944 році, коли театри були зруйновані, а культурне життя практично зупинилося. Понад 50 років існувала заборона навіть на вислів «кримський татарин». У таких умовах про театр і думати ніхто не міг.

«18 травня 1944 року – день початку депортації, коли жінок, дітей, інвалідів війни та людей похилого віку зігнали до товарних вагонів та, ущент заповнивши їх переселенцями, відправили за кілька тисяч кілометрів від рідної домівки, – є днем трауру (крим. *Matem künü*) в історії кримськотатарського народу і днем пам'яті в Україні. Сталін прагнув знищити всі сліди присутності кримських татар, заборонив етнонім кримські татари, і більше ніж 40 років у переписах населення СРСР (1959, 1970, 1979 років) згадки про кримських татар були заборонено» [13, с.1].

Повернення кримських татар до Криму в кінці 1980-х та на початку 1990-х років стало початком відродження кримськотатарського театру. Хоча історики говорять про те, що в 1957 році був заснований ансамбль «Хайтарма», який понад 30 років він був єдиним символом існування кримськотатарської культури.

У 1990 році в Сімферополі був відновлений Кримськотатарський академічний музично-драматичний театр, який став важливим центром культурного життя кримських татар. Аж до 2014 року театр ставив вистави кримськотатарською мовою, а також організовував фестивалі та культурні заходи, які сприяли збереженню та популяризації кримськотатарської культури. «У 1989 році за ініціативи Ільєса Бахшіша, Айше Діттанової, Мер'єм Ібраїмової, Акіма Джемілева, Сейтхаліла Османова, Сулеймана Умерова у Криму був відроджений кримськотатарський театр. Його художнім керівником став Ільєс Бахшіш, а директором – Ділявер Бекіров. «Арзи кьиз» (із кримськотатарського – «Дівчина мрія») перша вистава, поставлена на відродженій сцені» [5, с.1].

А потім знов прийшли росіяни і знову все зруйнували. 2014 рік – Крим окупований, Україна бореться за його повернення, а кримські татари вчергове втратили свою малу батьківщину. У відкритому доступі є багато свідчень про те, що було наприкінці зими та початку весни 2014 року в Криму. Голова Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров з липня 2014 року не може заїжджати в Крим. «У Росії Меджліс кримськотатарського народу внесли до списку «екстремістських організацій», його діяльність заборонена на території анексованого Криму з 2016 року» [14, с.1] – пише видання «Крим. Реалії».

11 років не була вдома і режисерка з Криму Галина Джикаєва. Окупаційна влада почала її переслідування «у справі режисера Олега Сенцова за звинуваченням у «підготовці терористичного акту» [15, с.1]. Галина Джикаєва в інтерв'ю 2016 року виданню «Кіно театр»: «У моїх планах – повернення до Криму» відверто описує театральне життя окупованого півострову: «Усі офіційні театри залишилися. Звичайно, вони тепер називаються «театри республіки», «федеральні». Крім кримськотатарського театру, якому, думаю, зараз не солодко. Це академічний кримськотатарський театр, єдиний у світі. Він не бере участі ні в яких політичних акціях, він дистанціюється від політики, і правильно робить» [16, с.1].

Сама режисерка після 2014 року продовжувала ставити вистави в Києві. Вона не боялась порушувати питання, які на той час більшість українців просто не хотіла чути. «Знаєте, людям не хочеться чути про травматичний досвід. Це

захисна реакція, це нормально. А взагалі, як кажуть, «театр існує, щоб людина не перетворилась на худобу» [15, с.2].

Хочеться вірити, що багаті традиції, свою історію кримці ще зможуть показати на театральних сценах свого рідного Криму. А поки кримськотатарські мотиви звучать зі сцени українських театрів.

У 2020р. режисером Ахтемом Сеїтаблаєвим була створена вистава за драмою-феєрією Л.Українки «Лісова пісня» в перекладі кримськотатарського поета Юнуса Кандимова «Orman tırkiisi». Вистава кримськотатарською мовою з використанням музичних імпровізацій на основі кримськотатарської та української музики. Ця вистава – пожиття двох культур, кримськотатарської та української. А взимку 2023 р. на сцені Київського академічного театру юного глядача відбулась вистава «Легенди Бахчисарая», створена за мотивами кримськотатарських народних казок (режисер Ахтем Сеїтаблаєв).

До Дня пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу 18 травня 2024 року відбулась вистава «Легенда. Efsane», яка поєднує в собі три кримськотатарські казки. «Легенда. Efsane» – це музично-драматична пластична вистава для всієї родини. Вона об'єднує історії про кохання, вірність, відданість та сімейні стосунки. Вистава втілена за допомогою кримськотатарських танців, автентичної музики, яку написав кримськотатарський композитор Усеїн Бекіров. «Легенда. Efsane» – це повість про те, як четверо майстрів, щоб досягти своїх надзвичайних професійних висот, залишили своїх рідних і вирушили кожен зі свого містечка до столиці того часу Кримського Ханства – Бахчисарая, щоб перед ханом продемонструвати свою майстерність. «Метою вистави є ознайомлення маленького глядача з частиною кримськотатарської культури: музикою, костюмами, мовою, хореографією», – зазначає режисер Ахтем Сеїтаблаєв.

Історія кримськотатарського театру – це історія стійкості, культурної спадщини та надії кримськотатарського народу. Сподіваємося, що, незважаючи на всі випробування, цей мужній, незламний народ збереже свою унікальність в театральному мистецтві. Культура кримських татар поєднує впливи різних цивілізацій. Крим завжди був важливим торговим і культурним осередком. Збереження кримськотатарської ідентичності важливе не лише для цього народу, а й для України, де зберігаються їх традиції, мова та культурна спадщина

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.05.2025).
2. Герчанівська П. Е. Етнічна та національна ідентичності: вектори розвитку. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2021. № 4. С. 3-8. URL: <https://www.cceol.com/search/viewpdf?id=1055005> (дата звернення: 03.05.2025).
3. Алієв А. Рашизм. Кримськотатарський вимір URL: <https://life.pravda.com.ua/projects/pro-krim/yak-rosiya-znishchuvala-krimskih-tatar-ta-jihnyu-identichnist-300568/> (дата звернення: 03.05.2025).

4. «Театральне мистецтво» – часопис про театр і для театру. URL: <https://chytomo.com/ekzemplyary-xx/teatralne-mystetstvo-chasopys-pro-teatr-i-dlia-teatru/> (дата звернення: 03.05.2025).
5. Вітязь А., Людка В. Образи та символи у кримськотатарській літературі, історії, культурі та їх значення. Grail of Science 29 (2023): 377-381.
6. Герай Кирим. URL: <https://surl.gd/utcef> (дата звернення: 03.05.2025).
7. Давньогрецький театр. URL: <https://surl.li/jjseyi> (дата звернення: 03.05.2025).
8. Даун М. Театр дає кожному унікальний тілесний та інтелектуальний досвід. URL: <https://tyzhden.ua/Culture/223441> (дата звернення: 03.05.2025).
9. Галацька В. Л. Театральна періодика в бібліографічному вимірі України: тематично-культурологічні орієнтири: [презентація]. University Library at a New Stage of Social Communications Development : матеріали VIII Міжнар. конф., (м. Дніпро, 05.10–06.10.2023 р.). Дніпро, 2023. URL: http://conflib.diit.edu.ua/Conf_univ_Library_2023/paper/view/28958 (дата звернення: 03.05.2025).
10. Взаємозв'язок театру та театралізованої свідомості у соціумі. URL: <http://www.dslib.net/teorjakultury/vzaimosvjazteatraiteatralizovannogo-soznanijsociume.html>. (дата звернення: 03.05.2025).
11. Джикаєва Галина . Театр існує, щоб людина не перетворилась на худобу. URL: <https://ua.krymr.com/a/news/27619907.html> (дата звернення: 03.05.2025).
12. Джикаєва Галина. У моїх планах – повернення до Криму. URL: http://archive-ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=1905 (дата звернення: 03.05.2025).
13. Джикаєва Галина . Перформанс «Трава пробиває землю», оснований на документах про тортури в Криму». URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=85555> (дата звернення: 03.05.2025).
14. До останнього була надія. Протестний Крим 2014 року у спогадах учасників. URL: <https://surl.gd/cwpzsu> (дата звернення: 03.05.2025).
15. Енциклопедія сучасної України, Кримськотатарське театральне мистецтво. URL: <https://esu.com.ua/article-1527> (дата звернення: 03.05.2025).
16. Карагйозис. URL: <https://surl.gd/owclrb> (дата звернення: 03.05.2025).

Видання підготовлено до друку та віддруковано
редакційно-видавничим відділом КНЗ «ЧОІПОПП ЧОР»
Зам. № 1758 Тираж 100 пр.
18003, Черкаси, вул. Бидгощська, 38/1